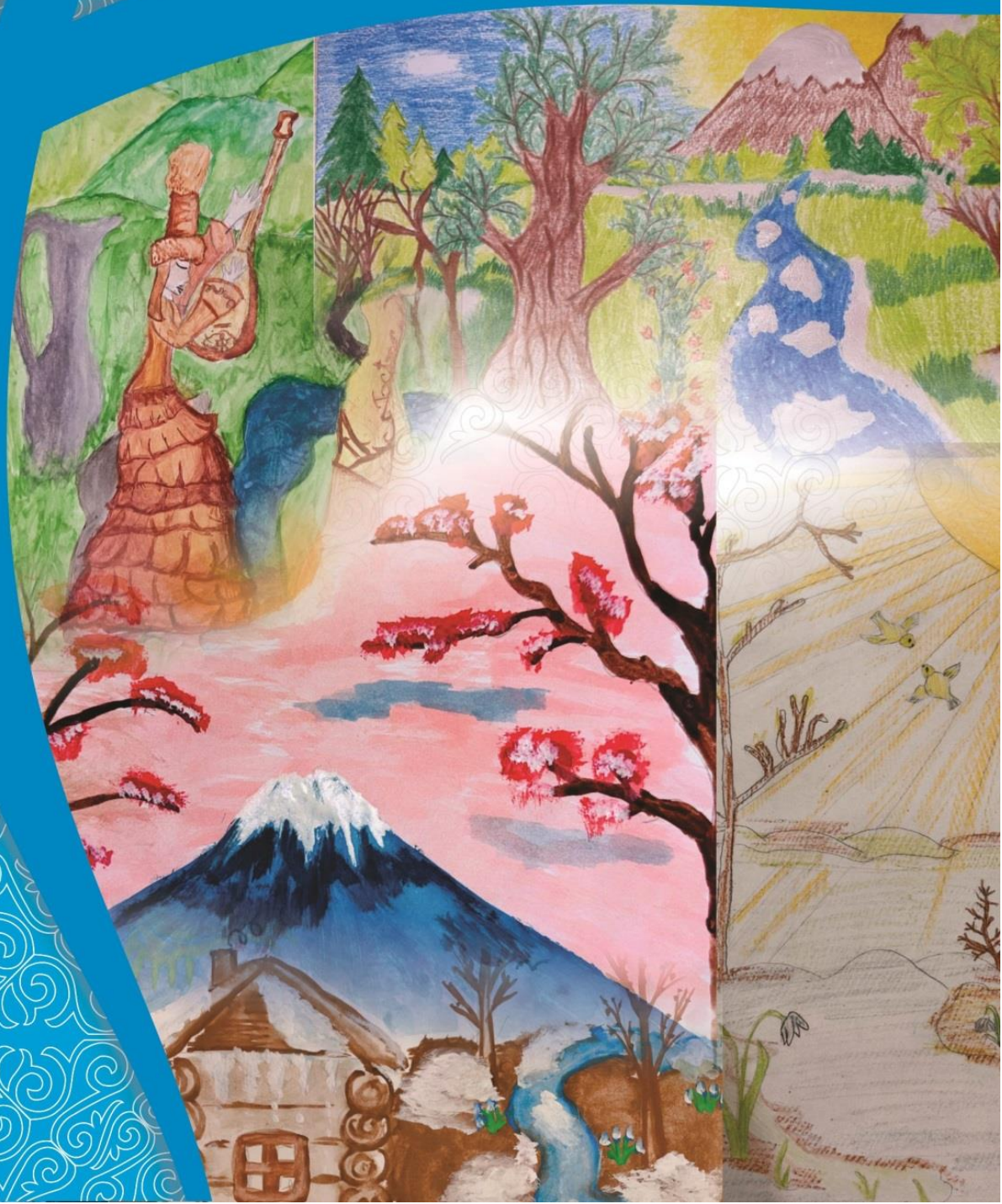

№2 наурыз
м а р т 2025 (50)

ЗИАТ

Редактор бағаны

Еліміздің Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан жолы - 2050»: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Жолдауында: «Біз үшін болашағымызға бағдар ететін, ұлтты ұйыстырып, ұлы мақсаттарға жетелейтін идея бар. Ол – Мәңгілік Ел идеясы» деп, халқымызды алда күтіп тұрған асқар асуларды, төтенше маңызды мақсат-міндеттерді атап көрсетіп берген еді. Осы Жолдауда Қазақстан Республикасындағы білім беру мәселесін айрықша атап көрсетіп (Қазақстан жолы – 2050. 4 бағыт. БІЛІМ ЖӘНЕ КӘСІБИ МАШЫҚ - ЗАМАНАУИ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНІҢ, КАДР ДАЯРЛАУ МЕН ҚАЙТА ДАЯРЛАУДЫҢ НЕГІЗГІ БАҒДАРЫ/Біздің жұмыстарымыздың білім беру саласындағы басымдықтары), бұл салаға жаңашылдық енгізіп, түрліше реформалауды баса айтып көрсеткен.

Кез-келген мемлекеттің болашағы оның білім және ғылым деңгейінің қаншалықты дамуына тікелей байланысты. «Ел болам десең - бесігіңді түзе» деп ұлы Мұхаң айтқандай, осы күні өсіп-жетіліп келе жатқан жас жеткіншектерге, оқушылар мен студенттерге білім берудің соңы тәсілдерін қолданып, олардың қоғамда толық азамат болып қалыптасуына ықпал ете білу керектігі күн тәртібінен түспеген мәселе.

Осы орайда «ZIAT» ғылыми-әдістемелік орталығы» ЖШС 2016 жылдың мамыр айынан бастап шығаратын «ZIAT» ғылыми-әдістемелік журналы білім беру және ғылым кеңістігіндегі инновациялық жаңалықтарды және педагогтар, студенттер, оқушылар мен мектепке дейінгі жастағы бүлдіршіндердің ғылыми-танымдық еңбектерін жариялап отырмақ. Журналдың негізгі міндеті: оқушылар, студенттер және ұстаздардың түрлі тақырып бойынша жазған еңбектерін көпшілік назарына ұсыну, мұғалімдерге білікті педагог ретінде қалыптасуға жәрдемдесу, ғылымдағы әр деңгейдің арасында қарым-қатынасты нығайтуға әрекет ету. Журнал мектепке дейінгі мекемелерден бастап жоғары оқу орындарына дейінгі аралықтағы мәселелерді қамтиды.

№2 (50)
март 2025

Құрылтайшы/Учредитель

"ZIAT" Ғылыми-әдістемелік орталығы
Научно-методический центр "ZIAT"

"ZIAT" журналы 2016 жылы 25 мамырда
Қазақстан Республикасы Мәдениет және
Ақпарат министрлігінде тіркеліп,
№16000-Ж куәлігі берілген.

Журнал "ZIAT"

зарегистрирован 25 мая 2016г
в министерстве Культуры и информации
Республики Казахстан и выдано
свидетельство №16000-Ж.
ISSN: 2617-1937

Журнал Қазақстан Республикасының
мерзімді баспасөз тізіміне енгізілген.

МББ индексі 74926.

Журнал включен в список
периодических изданий
Республики Казахстан.

Индекс ППИ 74926.

Шығу жиілігі: Жылына 6 рет шығады
Мақалалар қазақ, орыс, ағылшын
тілдерінде басылады.

Периодичность:

Выходит 6 раз в год,

материалы публикуются на
казахском, русском, английском языках.

Адрес редакции:

010000

г.Нур-Султан,
ул. Иманова 50

E-mail:

ziat.journal@mail.ru

Сайт:

www.centeroir.kz

Журналды редакциядан
сатып алуға болады.
Жазыламын деушілер
жоғарыдағы мекен-жайға
хабарласа алады.

Таралымы/Тираж
1000

Редактор/ редактор:

Сергазина А.К.

Редактор орынбасары/Зам.редактора

Идрисов Б.Ш.

Беттеуші-дизайнер/Дизайн, верстка

Кимашева Г.Е.

Редакциялық алқа/Редакционный совет:

Жұманова Б.Қ. – ""ZIAT" ҒӨО-ғы" ЖШС директоры

Урынбасарова Э.А. – *п.ғ.д., профессор*

Орынбаев А. А. – *п.ғ.к.,*

ҚР білім беру ісінің құрметті қызметкері,

ҚазҰЖҒА корреспондент-мүшесі

Төрекұлова Д. М. – *э.ғ.д., профессор,*

АҚЖҒЖ проректоры

Төрекұлова Ә. Н. – *PhD докторы,*

""ZIAT" ҒӨО-ғы" ЖШС ғылыми қызметкері

Үмбетпаева С. К. – *жоғары категориялы ұстаз,*

РФ-ның еңбек сіңірген қызметкері, Ресей құрметті ұстазы

Баймағамбет О.А. – *педагог-әдіскер*

Жуманова Б.К. – *директор ТОО "НМЦ "ZIAT""*

Урунбасарова Э.А. – *д.п.н., профессор*

Орынбаев А. А. – *к.п.н.,*

Почетный работник образования РК,

член-корреспондент КазНАЕН РК

Турекулова Д.М. – *д.э.н., профессор,*

проректор по АДиН Esil University

Турекулова А.Н. – *доктор PhD,*

научный сотрудник ТОО "НМЦ "ZIAT""

Умбетпаева С.К. – *учитель высшей категории,*

Заслуженный работник РФ, Почетный учитель России

Баймағамбет О.А. – *педагог - методист*

МАЗМҰНЫ - СОДЕРЖАНИЕ

Педагогикалық тәжірибе/Педагогический опыт

Бесенбаева Н.С. Закрепление устных приёмов умножения и деления. Графика.....5

Ғылыми ізденістер/Научное обозрение

- Абдугаппаров А.А., Шектібаев Н.Ә.** Ядролық физиканы оқыту барысында білім алушылардың жасанды интеллект арқылы құзыреттілігін жетілдіру.....10
- Альжанов А.Н., Ауешова Б.Т.** Қазақ тіліндегі заңнаманың болашағы: Азаматтық кодекстің тәжірибесі.....14
- Ауешова Б.Т., Төлегенов Д.Е., Жұматай М.Қ., Тағайбекова Н.П.** Адам құқықтарын қорғаудағы ұлттық механизмдердің тиімділігі: салыстырмалы талдау.....19
- Бақытжанова Г.Қ., Абилшеева Р.К.** Әр түрлі елдердің сот жүйесінің модельдері және олардың тиімділігін салыстыру.....22
- Бисембаева Ж.М., Ауешова Б.Т.** Қазақстанның экологиялық қауіпсіздігі және орнықты дамуы: ұлттық және халықаралық стратегиялар.....28
- Джумабаев С.С., Абилшеева Р.К.** Сот жүйесінің модельдері және олардың тиімділігі.....34
- Досай Ж.Қ., Абилшеева Р.К.** Әр түрлі елдердің сот жүйесін салыстырмалы талдау.....38
- Дюсембаев Е.Е., Ауешова Б.Т.** Анализ процесса защиты прав граждан посредством различных правозащитных методов и механизмов.....43
- Жайлыбаев М.Е., Абилшеева Р.Қ.** Қазақстан Республикасындағы жеке тұлғаның құқықтары мен бостандықтарының қорғалуы.....46
- Жангазиева А.Н., Абилшеева Р.К.** Отбасы институтының конституциялық-құқықтық аспектісі.....51
- Жексембиев Е.А., Бұғыбай Д.Б.** Киберқылмысқа қарсы күресте қылмыстық заңнаманы қолдану тәжірибесі.....55
- Калембеков А.С., Нұрмағанбет Е.Т.** Қазіргі кезеңде Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесі.....58
- Колдеубаев Н.А., Саймагамбетова Г.А.** Концептуальные положения региональной социально-экономической политики.....62
- Кушкинов К.К., Ауешова Б.Т.** Анализ процесса защиты прав граждан посредством различных правовых методов и механизмов.....65
- Қарабаева Б.Ж., Абилшеева Р.К.** Сот жүйесін салыстырмалы талдау.....74
- Манасов К.Х., Нурмагамбет Е.Т.** Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздік жүйесінің құқықтық негіздері және оларды жетілдіру жолдары.....79

Мошанов Э.Е. Современные формы и механизмы взаимодействия органов государственного управления и органов самоуправления в Казахстане.....	82
Мухаметқали Н.М., Бұғыбай Д.Б. Киберқауіпсіздікті қамтамасыз ету аласындағы қайнар көздер.....	85
Назаратаева З., Ауешова Б.Т. Правовое регулирование статуса беженцев: международные нормы и национальные реалии.....	90
Нуриев Я.А. Процессы реформирования государственного менеджмента, проблемы и пути оптимизации.....	93
Полатова С.Д. The use of information technologies in students' independent study of a foreign language.....	97
Сапақ Ш.С., Есетов Т.Б., Баубекова А.К. Ақпараттық технологияларды пайдаланудың ғылыми-теориялық негіздері.....	100
Сейітхасан А.А., Бұғыбай Д.Б. Киберқылмысқа қарсы күресте қылмыстық заңнаманы қолдану практикасы.....	106
Сейітхасан Н.А., Бұғыбай Д.Б. Киберқылмыстар қазіргі қоғамның дерті.....	110
Сәлім Х., Берсүгір М.Ә. Қабатты ортадағы жылуөткізгіштік коэффициентінің өзгеру заңдылықтары бойынша жазық жылу толқындары мәселелері.....	115
Султанов Н.Т., Бугыбай Д. Эволюция уголовного права в сфере борьбы с киберпреступностью: международные стандарты и национальные решения.....	124
Танатаров Б., Нұрмағанбет Е.Т. Адвокаттық қызмет тәжірибесін реттеудің кейбір шетелдік мәселелері.....	128
Төлегенов Д.Е., Жұматай М.Қ., Ауешова Б.Т. Адам құқықтарын қорғаудағы ұлттық механизмдердің тиімділігі: салыстырмалы талдау.....	133
Умирбек Ж.Ш., Алимжанова Ф.Б. Formation of students' professional identity in the process of studying at the university as a pedagogical problem.....	136
Утебалиев М.М. Спорттық ойындардың пайдасы.....	139
Чигантаев К.С., Нурмагамбет Е.Т. Қылмыстық процестегі прокуратураның рөлі: қадағалау мен қорғау арасындағы байланысты сақтау.....	141

(Краткосрочный план урока)

Учитель начальных классов

Коммунальное государственное учреждение «Общеобразовательная средняя школа №23» государственного учреждения «Отдел образования по Талгарскому району Управления образования Алматинской области»

5

	умножения и деления. А вы знаете? <i>Запишите только ответы.</i> Произведение чисел 8 и 9; частное чисел 36 и 4; увеличь 8 в 6 раз; уменьши 27 в 3 раза; во сколько раз 15 больше 3; во сколько раз нужно увеличить 7, чтобы получить 28; во сколько раз нужно уменьшить 54, чтобы получить 6; какое число нужно умножить на 8, чтобы было 40; 1 множитель 9, второй такой же, чему равно произведение; делимое 42, частное 7, чему равен делитель; чему равно частное, если число разделить само на себя; на какое число нельзя делить. А теперь проверьте себя! (Слайд №3) Б) На следующие вопросы вы отвечаете или «да», или «нет» - все двузначные числа нечетные; - все двузначные числа больше 9; - некоторые двузначные числа нечетные; - если число умножить на 1, получится 1; - если число разделить само на себя, получится 0; - все четные числа делятся на 2; - некоторые двузначные числа меньше 9; - на 0 делить нельзя; - при умножении числа на 1, получится тоже число; Проверьте себя! (Слайд №3)	ий диктант	ФО	Слайд 3																												
Середин а урока 4-36 мин	3. Парная работа. Правила работы в парах. (Слайд № 4.) <i>Соединить пример и ответ. (Карточки)</i> <table><tr><td>9 · 7=</td><td>24</td></tr><tr><td>7 · 4=</td><td>81</td></tr><tr><td>6 · 5=</td><td>45</td></tr><tr><td>8 · 3=</td><td>63</td></tr><tr><td>9 · 9=</td><td>28</td></tr><tr><td>6 · 7=</td><td>49</td></tr><tr><td>5 · 9=</td><td>30</td></tr><tr><td>7 · 7=</td><td>42</td></tr></table> Проверка. (Слайд №5) 4.Подготовительная работа. Запишите в тетрадь только ответы. (Слайд №6) <table><tr><td>80:2=</td><td>40:4=</td><td>64:2=</td></tr><tr><td>90:30=</td><td>12:2=</td><td>14:2=</td></tr><tr><td>100:5=</td><td>36:3=</td><td>42:2=</td></tr><tr><td>20:3=</td><td>55:11=</td><td>66:6=</td></tr></table> Самопроверка. (Слайд №7) 5. Зарядка для глаз. (Слайд № 8) Внимательно смотрите за движением разноцветных кругов! 6. Закрепление и повторение. На всех уроках нам помогали схемы. Вспомните эти схемы. (Слайд № 9)	9 · 7=	24	7 · 4=	81	6 · 5=	45	8 · 3=	63	9 · 9=	28	6 · 7=	49	5 · 9=	30	7 · 7=	42	80:2=	40:4=	64:2=	90:30=	12:2=	14:2=	100:5=	36:3=	42:2=	20:3=	55:11=	66:6=	слушают учителя восстанавливают алгоритм работают по карточкам соединяют примеры с ответами выполняют самостоятельно задание выполняют зарядку для глаз	ФО ФО ФО	Слайд 4 Слайд 6 Слайд 8 тетрадь учебник Слайд 9
9 · 7=	24																															
7 · 4=	81																															
6 · 5=	45																															
8 · 3=	63																															
9 · 9=	28																															
6 · 7=	49																															
5 · 9=	30																															
7 · 7=	42																															
80:2=	40:4=	64:2=																														
90:30=	12:2=	14:2=																														
100:5=	36:3=	42:2=																														
20:3=	55:11=	66:6=																														

Схема 1 (Слайд №10) Чтобы умножить двузначное число на однозначное, нужно умножить десятки, а потом единицы. Полученные результаты сложить. Схему мы вспомнили, а теперь запишите примеры в тетрадь и вычислите! (Слайд №10) <table><tr><td>12 · 6 =</td><td>17 · 4=</td></tr><tr><td>32 · 3=</td><td>19 · 5=</td></tr></table>	12 · 6 =	17 · 4=	32 · 3=	19 · 5=	отвечают на вопросы по схеме? выполняют индивидуальную работу	ФО	Слайд 10 Схема1
12 · 6 =	17 · 4=						
32 · 3=	19 · 5=						
Самопроверка. (Слайд №10) Схема2. (Слайд №11) Чтобы разделить двузначное число на однозначное, нужно разделить десятки, а потом единицы. Полученные результаты сложить. Записать примеры в тетрадь и вычислить! (Слайд №11) <table><tr><td>48:4=</td><td>39:3=</td></tr><tr><td>96:3=</td><td>82:2=</td></tr></table>	48:4=	39:3=	96:3=	82:2=	выполняют задание делают вывод выполняют задание в тетради	ФО ФО	Слайд11 Схема 2
48:4=	39:3=						
96:3=	82:2=						
Самопроверка. (Слайд №11) Схема №3 (Слайд №12) Если количество десятков в делимом не делятся на число, нужно разложить делимое на два удобных слагаемых и разделить оба числа. Полученные результаты сложить. А теперь сами выполните вычисления, записав примеры в тетрадь. (Слайд №12) <table><tr><td>85:5=</td><td>96:2=</td></tr><tr><td>72:4=</td><td>81:3=</td></tr></table>	85:5=	96:2=	72:4=	81:3=	выполняют задание в тетради	ФО	Схема 3 Слайд 12
85:5=	96:2=						
72:4=	81:3=						
Самопроверка. (Слайд 12) Схема 4. (Слайд №13) Чтобы разделить двузначное число на двузначное, нужно подобрать однозначное число в частном, которое при умножении на делитель в результате даст делимое. А теперь решите примеры, используя эту схему. Работаем в тетради. (Слайд № 13) <table><tr><td>75:25=</td><td>88:11=</td></tr><tr><td>85:17=</td><td>64:14=</td></tr></table>	75:25=	88:11=	85:17=	64:14=	выполняют задание в тетради	ФО ФО	Схема 4 Слайд13
75:25=	88:11=						
85:17=	64:14=						
Самопроверка. (Слайд 13) Схема 5. (Слайд №14) Если при делении получается остаток, то он должен быть меньше делителя! \ Работа в тетради. При выполнении деления с остатком, помните правило! (Слайд№14) <table><tr><td>58:6=</td><td>78:10=</td></tr><tr><td>74:9=</td><td>65:24=</td></tr></table>	58:6=	78:10=	74:9=	65:24=	выполняют задание в тетради		Схема 5 Слайд 14 Слайд
58:6=	78:10=						
74:9=	65:24=						

	Самопроверка. (Слайд №14) ФИЗМИНУТКА (слайд №15) В небе плавает луна (покачивание влево, вправо) В облака зашла она. 1, 2, 3, 4, 5 (хлопки в ладоши) Можем мы луну достать. (руки вверх) 6, 7, 8, 9, 10 (хлопки над головой) И пониже перевесить. (руки вниз) 10, 9, 8, 7. (ходьба на месте) Чтоб луна светила всем! (Дети тихо садятся) 7. Решение задач. Ребята! Мы повторили умножение и все виды деления. Я рада, что вы хорошо справились с работой. А сейчас вам нужно решить задачи. (Слайд №16) <i>Внимательно прочитайте задачу. (Слайд №17)</i> На одной карточке 23 примера, на другой на 8 меньше. Все примеры нужно записать в 2 столбика. Сколько примеров в каждом столбике? Что известно в задаче? Что нужно узнать? Можем ли мы сразу ответить на главный вопрос задачи? Почему? Решите задачу самостоятельно. Кто справился? Проверьте решение. (Слайд №18) 1) $23 - 8 = 15$ (пр.) на другой карточке. 2) $23 + 15 = 38$ (пр.) на двух карточках. 3) $38 : 2 = 19$ (пр.) в каждом столбике. Ответ: 19 примеров. Кто решил правильно? Молодцы! Задача 2. (Слайд №19) Рассмотрите чертеж. Сколько заданий вы видите? Сейчас вы сами выберете то задание, которое вы можете решить. Проверка. (Слайд №20) Кто нашел площадь прямоугольника ABCD? Проверьте свое решение. 1) $17 \cdot 5 = 85$ (см²) площадь ABCD. Кто нашел площадь прямоугольника ЕКОМ? Проверьте решение 2) $13 \cdot 3 = 39$ (см²) площадь ЕКОМ. Кто нашел площадь закрашенной фигуры? Проверка. 3) $85 - 39 = 46$ (см²) площадь закрашенной фигуры Ответ: 46 см² Все молодцы! 8. Самостоятельная работа. Мы трудились вместе весь урок. А сейчас вы проверите свои силы. Возьмите карточки и выполните вычисления.	делают физминутку Слушают учителя Читают задачу. Отвечают на вопросы задачи и решают. Самостоятельная работа	ФО ФО	Слайд 16 Карточки
--	--	--	---------------------	---------------------------------

	1 вариант 13:7= 27:3= 51:3= 70:5= 72:3= 80:16= 70:35= 62:9= 43:10= Дополнительно: X : 6 =14	2 вариант 16:5= 26:2= 68:4= 84:7= 76:2= 90:15= 54:18= 84:9= 56:20= Дополнительно: 96 : X =24	В парах выполняют взаимопровер ку		
	9.Взаимопроверка. Поменяйтесь карточками и проверьте правильность вычислений. (Слайд №22) Кто выполнил работу без ошибок? У кого есть ошибки?				
Конец урока 37-40 мин	Рефлексия Определяет домашнее задание с учётом индивидуальных трудностей детей. - Возникали у вас затруднения? - Вы смогли их преодолеть? - Чем интересен был сегодняшний урок? Д.з. Сделайте работу над ошибками Предлагает оценить свою работу при помощи линейки успеха.		оценивают свою деятельность на уроке	ФО	линейка успеха.

Ядролық физиканы оқыту барысында білім алушылардың жасанды интеллект арқылы құзыреттілігін жетілдіру

Абдугаппаров Абдулаким Абдуганиұлы

Жаратылыстану ғылымдары факультеті,

Физика кафедрасы, МФЗ-311 оқу тобы

Шектібаев Нұрдаулет Әтенұлы

Phd, аға оқытушы

Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,

Түркістан қаласы, Қазақстан Республикасы

Андатпа: Заманауи білім беру кеңістігінде оқыту әдістерін жетілдіру үшін жасанды интеллектті (ЖИ) пайдалану, әсіресе, ядролық физика сияқты күрделі пәндерде өзекті бола түсуде. Бұл мақалада бейімделген оқыту жүйелерін, интеллектуалды репетиторларды, автоматтандырылған зертханалық талдауларды және ядролық модельдеу үлгілерін қоса, студенттерді оқытудағы ЖИ әлеуетті қолданбалары талқыланады. Оқытуды жекелеңдіру, оқушылардың белсенділігін арттыру, мұғалімнің күнделікті тапсырмаларға жұмсайтын уақытын қысқарту және оқушылардың сыни ойлауын дамыту сияқты ЖИ пайдаланудың артықшылықтары талданады.

Білім беру бағдарламаларына ЖИ енгізудің практикалық аспектілеріне ерекше назар аударылады: ядролық физиканы оқытуда қолданылатын бағдарламалық қамтамасыз ету мен платформалардың мысалдары қарастырылып, оларды оқу орындарында қолдану нәтижелері талданады. Зерттеуде дәстүрлі және инновациялық оқыту әдістеріне салыстырмалы талдау жасалып, олардың күшті және әлсіз жақтары анықталып, ЖИ-ті оқу үдерісіне тиімді енгізу бойынша ұсыныстар берілген.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, жасанды интеллектті қолдану студенттердің құзыреттілігін арттыруға, күрделі физикалық ұғымдарды түсінуді жақсартуға және заманауи ғылыми-техникалық ортада қажетті цифрлық технологиялармен жұмыс істеу дағдыларын дамытуға көмектеседі. Осылайша, ядролық физиканы оқытуда ЖИ-ті қолдану білім беру сапасын арттыру мен осы саладағы мамандарды даярлаудың жаңа перспективаларын ашады.

Түйін сөздер: жасанды интеллект, ядролық физика, оқыту әдістемесі, модельдеу.

Заманауи технологиялар білім берудегі көзқарасты түбегейлі өзгертіп, оқушыларды күрделі пәндерді тереңірек және тиімді меңгеру үшін жаңа құралдармен қамтамасыз етті. Жасанды интеллект (ЖИ) білім беру процесінде барған сайын маңызды рөл атқарып, дербестендірілген оқытуға, бейімделген

курстарға және білімді автоматтандырылған талдауға мүмкіндіктер ашуда. Жасанды интеллектіні пайдалану абстрактілі ұғымдар, күрделі математикалық модельдер және эксперименттік деректер егжей-тегжейлі талдау мен визуализацияны қажет ететін ядролық физика сияқты күрделі пәндерді оқытуда әсіресе өзекті болып табылады.

Дәрістерге, зертханалық сабақтарға және өзіндік жұмыстарға негізделген ядролық физиканы оқытудың дәстүрлі әдістері көбінесе материалды терең меңгеру үшін жеткілікті тиімді емес. Көптеген студенттер теориялық негіздерді түсінуде, эксперименттік деректерді түсіндіруде және физикалық процестерді модельдеуде қиындықтарға тап болады. Бұл тұрғыда жасанды интеллект технологиялары интерактивті модельдеу, интеллектуалды оқыту жүйелері және үлкен деректерді талдау арқылы оқушылардың құзыреттілік деңгейін айтарлықтай жақсарты алады.

Оқу процесіне ЖИ енгізу білімді тексеру немесе оқу материалдарын дайындау сияқты күнделікті тапсырмаларды автоматтандыруға ғана емес, сонымен қатар әрбір оқушының деңгейіне бейімделе алатын интеллектуалды жүйелерді құруға мүмкіндік береді. Машиналық оқыту, табиғи тілді өңдеу және генеративті үлгілер сияқты технологиялар кері байланыс беретін, күрделі тақырыптарды нақтылайтын және жеке оқыту жолдарын ұсынатын виртуалды тәлімгерлерді құруға көмектеседі.

Бұл жұмыстың мақсаты – студенттердің ядролық физика саласындағы құзіреттілігін арттырудағы жасанды интеллекттің рөлін қарастыру, оқу процесінде қолданылатын бар ЖИ технологияларын талдау және оларды одан әрі дамыту және енгізу перспективаларын анықтау.

Бұл зерттеуде ядролық физиканы оқытуда жасанды интеллект, атап айтқанда ChatGPT пайдаланудың тиімділігін талдау үшін теориялық және практикалық әдістер қолданылады.

Ғылыми әдебиеттер мен оқу ресурстарын талдау ядролық физиканы және қазіргі заманғы жасанды интеллект технологияларын оқытудың қолданыстағы тәсілдерін зерттеуге мүмкіндік береді. Ғылыми мақалалар, оқу-әдістемелік құралдар, әдістемелік материалдар мен оқу платформалары қарастырылып, оқу үдерісіне интеллектуалды жүйелерді енгізуге байланысты зерттеулерге ерекше назар аударылады.

Зерттеудің маңызды бөлігі ChatGPT көмегімен физикалық процестерді модельдеу болып табылады. Жасанды интеллект ядролық физика мәселелерін шешудің интерактивті сценарийлерін жасау үшін пайдаланылады, мұнда ол кіріс деректерді талдайды, шешім қадамдарын түсіндіреді және студенттерге күрделі ұғымдарды жақсы түсінуге көмектеседі. Сонымен қатар, ол теориялық тұжырымдамаларды кезең-кезеңмен талдауды, математикалық модельдерді және эксперименттік модельдеулерді қамтитын оқу материалдарын әзірлеу үшін қолданылады. ChatGPT сонымен қатар студенттермен интерактивті қарым-қатынас үшін пайдаланылады, бұл олардың білім деңгейін тексеруге, жеке қажеттіліктерге материалды жеткізуді бейімдеуге және жеке оқыту жолдарын жасауға мүмкіндік береді.

ChatGPT қолдану тиімділігін бағалау үшін тест тапсырмалары мен интеллектуалды жүйені енгізгенге дейін және кейін оқушылардың оқу үлгерімін талдау әдістері әзірленуде. Сынақ нәтижелері мен студенттердің кері байланысы ЖИ олардың ядролық физика құзыреттерін жақсартуға қаншалықты тиімді көмектесетінін анықтауға көмектеседі.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, ядролық физиканы оқытуда жасанды интеллект, атап айтқанда ChatGPT қолдану студенттердің құзыреттілігін айтарлықтай арттыруға ықпал етеді. ЖИ-тің интерактивті мүмкіндіктері күрделі теориялық тұжырымдамаларды түсінуді жақсартуға, есептерді шешу процесін оңтайландыруға, студенттердің өзіндік жұмыс деңгейін арттыруға мүмкіндік береді.

ChatGPT қолданатын ядролық модельдеу күрделі математикалық модельдер мен олардың практикалық қолдануларына қол жетімді түсініктемелерді жасаудағы тиімділігін көрсетті. ЖИ көмекшісі кіріс деректерді талдауды, негізгі принциптерді түсіндіруді және тапсырмаларды кезең-кезеңмен талдауды сәтті жеңеді, бұл әсіресе күрделі материалды түсіну қиын студенттер үшін пайдалы. Сонымен қатар, ол ақпаратты жеткізуді белгілі бір студенттің дайындық деңгейіне бейімдеу арқылы жекелендірілген оқу жолдарын құруға көмектеседі.

ChatGPT қолданбасын пайдаланғанға дейін және одан кейін студенттердің тестілеу нәтижелерін талдау материалды игеруде оң динамикасын көрсетті. Оқыту барысында жасанды интеллектті пайдаланған студенттер теориялық негіздерді түсінудің жоғары деңгейін, есептерді шешуде жақсы көрсеткіштерді және оқу процесіне белсенділік танытты. Бұл ЖИ күрделі техникалық пәндерде оқуды қолдаудың тиімді құралы бола алады деген гипотезаны қолдайды.

Дегенмен, нәтижелер бірқатар шектеулерді де анықтады. ChatGPT мүмкіндіктерінің кең ауқымына қарамастан, ол әрқашан күрделі, арнайы сұрақтарды дұрыс түсіндіре алмайды немесе эксперименттік деректерді егжей-тегжейлі талдау жасай алмайды. Сондай-ақ, ЖИ-ді шамадан тыс пайдалану, егер олар ұсынатын шешімдерді өз бетінше тексермесе, оқушылардың сыни тұрғыдан ойлау қабілетін төмендететіні айтылды.

Жалпы алғанда, ChatGPT-ті ядролық физиканың оқу процесіне енгізу жоғары тиімді екенін дәлелдеді, бірақ автоматтандырылған және дәстүрлі оқыту әдістерінің арасындағы ақылға қонымды теңгерімді талап етеді. Одан әрі даму перспективаларына ЖИ-ті анағұрлым мамандандырылған модельдеу бағдарламаларымен біріктіру және нақты эксперименттік деректермен жұмыс істеу үшін оның функционалдығын кеңейту кіреді.

Ядролық физиканың оқу процесінде жасанды интеллектіні, атап айтқанда ChatGPT-ті пайдалану студенттердің құзыреттілігін арттыруда айтарлықтай әлеуетті көрсетеді. ЖИ интерактивті мүмкіндіктері күрделі теориялық тұжырымдамаларды меңгеруді жеңілдетеді, математикалық модельдерді түсінуді жақсартады және есептерді шешудің тиімділігін арттырады. Жекелендірілген тәсілмен ChatGPT мазмұнды оқушылардың жеке

қажеттіліктеріне сәйкес жеткізуді бейімдейді, осылайша тереңірек білім алуға ықпал етеді.

Зерттеу нәтижелері ChatGPT-ті өз сабақтарында қолданатын студенттердің оқу үлгерімі жақсырақ және ядролық физиканың негізгі принциптерін түсіну деңгейі жоғары екенін растады. Дегенмен, күрделі мамандандырылған сұрақтарды түсіндірудегі ықтимал қателіктермен, сондай-ақ ЖИ құралдарына шамадан тыс тәуелділікпен сыни ойлауды азайту қаупімен байланысты кейбір шектеулер анықталды.

Осылайша, ChatGPT ядролық физиканы оқытуда қуатты қосымша құрал бола алады, бірақ оны пайдалану дәстүрлі оқыту әдістерімен теңгерімді болуы керек. Одан әрі даму перспективалары ЖИ-ті анағұрлым мамандандырылған физикалық симуляторлармен және деректерді өңдеудің эксперименттік бағдарламаларымен біріктіруді қамтиды, бұл осы саладағы білім сапасын одан әрі жақсартуға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Федорова, В. Н. Учебное пособие для учителей "Межпредметные связи естественно-математических дисциплин" / В. Н. Федорова. – Москва: Просвещение, 1980. – 208 с.
2. Гранатов, Г. Г. Учебно-методическое пособие "Идейно-понятийное содержание современного естествознания" / Г. Г. Гранатов. – Магнитогорск: МаГУ, 2001. – 183 с.
3. Усова, А. В. Учебное пособие "Психолого-дидактические основы формирования физических понятий" / А. В. Усова. – Челябинск: Челябинский рабочий, 1988. – 86 с.
4. Бурцева, Н. М. Диссертация кандидата педагогических наук "Межпредметные связи как средство формирования ценностного отношения учащихся к физическим знаниям" / Н. М. Бурцева. Санкт-Петербург, 2001. – 18 с.
5. Синяков, А. П. Электронный ресурс "Дидактические подходы к определению понятия 'межпредметные связи' учителей" / А. П. Синяков – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/>
6. Старцева, Е. А. Диссертация кандидата педагогических наук "Реализация межпредметных связей физики и математики в средней школе" / Е. А. Старцева. – Москва, 2000. – 170 с.
7. Федеральный государственный образовательный стандарт основного общего образования [Электронный ресурс]. URL: <http://минобрнауки.рф/%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/543>
8. Дика, Ю. И., Турышева, И. К. "Межпредметные связи курса физики в средней школе" / Ю. И. Дика, И. К. Турышева. – Москва: Просвещение, 1987. – 191 с.

Қазақ тіліндегі заңнаманың болашағы: Азаматтық кодекстің тәжірибесі

Альжанов А.Н.

Yessenov University 2 курс магистранты, Ақтау қаласы

Ғылыми жетекші:

Ауешова Б.Т., з.ғ.к., қауымдастырылған профессор

Аннотация: Бұл мақала Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің тілдік ерекшеліктері мен құқықтық мәртебесіне талдау жасайды. Азаматтық кодекстің бастапқыда орыс тілінде әзірленгені және оның қазақша аудармасының кейін пайда болғаны қарастырылады. Мақалада осы жағдайдың себептері тарихи және құқықтық тұрғыдан түсіндіріліп, оның салдары көрсетіледі. Сонымен қатар, қазақ тіліндегі заңнаманың түпнұсқалық мәртебесін күшейту үшін ұсынылатын шешімдер ұсынылады. Автор заңнамалық процестерде қазақ тілінің толыққанды қолданылуы қажеттілігін негіздейді және Азаматтық кодекстің заманауи талаптарға сәйкес қазақ тілінде қайта әзірленуін ұсынады.

Кілт сөздер: Азаматтық кодекс, қазақ тілі, заңнамалық аударма, құқықтық мәртебе, заң тілі, нормативтік құқықтық актілер.

Annotation: This article analyzes the linguistic characteristics and legal status of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan. It examines how the Civil Code was initially drafted in Russian, with its Kazakh translation emerging later. The article explains the historical and legal reasons behind this situation and outlines its consequences. Additionally, solutions are proposed to strengthen the original status of Kazakh-language legislation. The author argues for the necessity of full-scale use of the Kazakh language in legislative processes and advocates for the Civil Code to be re-drafted in Kazakh to meet modern requirements.

Keywords: Civil Code, Kazakh language, legislative translation, legal status, legal language, normative legal acts.

Заң саласында жұмыс жасайтын мамандардың барлығы, Азаматтық кодексті қолданған кезінде, орыс тіліндегі нұскасына жүгінеді. Бұл әдет Қазақстан Республикасының өзге заң салаларына да қатысты.

Неге? Салдары қандай? Шешімі қандай?

НЕГЕ?

Тіл мен заңның арасындағы байланыс іргелі әрі өзекті. Адам заңды тіл арқылы жасайды, ұғынады және қолданады. Демек тіл заңның көлігі мен құралы.

Азаматтық кодекстің жалпы бөлімі орыс тілінде әзірленіп, 1994 жылы қабылданды. Неге құжат орыс тілінде әзірленді десек, көпшілік жауабын анық білмесе де, іштен біледі.

Тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстан нарық экономикасын реттейтін жаңа заң жүйесін қажет етті. Бұл әсіресе азаматтық заңнамаға қатысты, өйткені 1964 жылғы Қазақ КСР-нің Азаматтық кодексі жоспарлы экономикаға негізделген еді және нарықтық экономика талаптарына сәйкес келмеді.

Сол кездегі билік институттары – Жоғарғы Кеңес, Президент, Министрлер кабинеті, жергілікті басқару органдары, Прокуратура мен Сот органдары – өз қызметін орыс тілінде жүзеге асырды.

Азаматтық кодексті әзірлеген, қабылдаған және жүзеге асырған билік институттары жұмысын жаппай орыс тілінде жүзеге асырды. Орыс тілі сол уақыттың де-факто заң тілі еді. Бүгінгі 2025 жылы сол жағыдай түбегейлі өзгермеді. Билік институттарының басым бөлігі жұмысын әлі де орыс тілінде жүргізеді.

Жоғарыда көрсетілген объективті себептерге байланысты сол кездегі Үкімет жаңа мемлекеттің іргесін сөкпеу үшін, және шаңырағы берік болуы үшін саясатын орыс тілінде жүргізуді жалғастырды. Еңбегі сіңген заң ғалымдарымыз ойларын орыс тілінде жазып, еңбектерін орыс тілінде жалғастырып келді.

20 ғасырдағы немістің атақты политологі Карл Шмидт 1922 жылы шыққан «Саяси теология» атты еңбегінде былай дейді: «Билік – шешім шығаратын нақты адам. Билік қиялдағы институттар емес, шешім қабылдайтын нақты тұлғалар.

Сулейменов Майдан Кунтуарович, 2021 жылғы 1 қаңтарда «Юрист» журналында шыққан «Как создавался гражданский кодекс Республика Казахстан» атты мақаласында былай дейді:

Азаматтық кодекстің жобасы ҚР Жоғарғы Кеңесінің тапсырмасы бойынша 1991 жылдан бастап менің басшылығыммен ғалым-цивилисттер тобымен дайындалды. Кейін Дүниежүзілік банктің «Қазақстандағы құқықтық базаны дамыту» жобасы аясында жалғастырылды. Жұмыс тобын өзіміз құрдық, және оның құрамы өзгеріп отырды: бастапқыда 18 адам, Жоғарғы Кеңеспен жасалған келісім бойынша – 7 адам, ал соңғы құрам – 13 адам.

Азаматтық кодексті әзірлеген адамдарың бәрі орыс тілінде білім алып, маман ретінде қалыптасқан адамдар еді. Барлығы КСРО дәуірінде дүниеге келіп, билік жүйесінде жұмыс жасаған адамдар.

Сонымен қатар, сол кездегі қазақ тілінің жағыдайын атап өту керек.

1990 жылдардың басында қазақ тілі тек ауылдағы қазақтардың күнделікті тұрмыстық тілі еді. Қазақ тілі саясат, экономика, өндіріс, білім, медицина және коммуникация қызметтерін атқармады. Бір таныс философ қазақ тілін былай сипаттады:

«Қазақ тілі 16-17 ғасырдың көшпелі халықтың тұрмыстың өмірі мен дүниетанымына негізделген тіл.»

Кеңес дәуірінде көптеген қазақ мектептері жабылып, қазақтар білімді орыс тілінде алды. Газет-журналдар, радио және телеарналар негізінен орыс

тілінде жұмыс істеді. Оның үстіне Қазақстан теріскейдегі Ресейдің ақпараттық кеңістігінде болы.

Жоғарыда атап өткен себептерге байланысты Азаматтық кодекс орыс тілінде әзірленіп, талқыланып, Жоғары Кеңеспен қабылданды.

САЛДАРЫ ҚАНДАЙ?

Азаматтық кодекстің жалпы бөлімі 1994 жылы 27 желтоқсанда қабылданып, 1995 жылғы 1 наурызда күшіне енді. Ол азаматтық қатынастардың негізгі қағидаларын, азаматтық қатынастардың субъектілерін, мәмілелерді, меншік құқығын, міндеттемелерді, жауапкершілік негіздерін және мерзімдерді реттейтін нормаларды қамтиды. Бұл бөлім азаматтық заңының негізін қалайды және барлық азаматтық қатынастарға қолданылатын жалпы ережелерді айқындайды.

Қазақстан Республикасында нормативтік құқықтық актілердің ақпараттық-құқықтық жүйесі – заңнаманы бірыңғай платформасы (әрі қарай – Платформа). Соңғы өзгерістер осы платформада табылады.

Мақаланың тақырыбын ашу мақсатында Платформада Азаматтық кодекске енгізілген өзгерістер мен толықтырулардың тарихын көрсек, орыс тілді нұсқасында, алғашқы өзгеріс 1996 жылғы 15 Шілдеде енгізілген. Егер қазақ тіліндегі нұсқасын ашып көрсек, алғашқы өзгеріс 2001 жылғы 24 желтоқсанда енгізілген деп көрсетілген.

Азаматтық кодекстің орыс тіліндегі нұсқасына 1994 жылдан бастап 2001 жылдың аяғына дейін 20 рет өзгерістер мен толықтырулар енгізілген.

Бұл жағыдай бір-неше маңызды сұраққа жол ашады: Азаматтық кодекс қазақ тіліне қашан аударылды? Азаматтық кодексті қазақ тіліне кім аударды? Аударылған Азаматтық кодекстің қазақ тіліндегі нұсқасы қандайда бір лингвистикалық сараптамадан өтті ме? Қазақ тіліндегі Азаматтық кодекстің аудармасы Жоғары Кеңес я өзге билік институты талқылап, қабылдаса, оны ресми күші бар деп есептеуге бола ма?

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Жалпы және Ерекше бөлімдері) 1994 және 1999 жылдары орыс тілінде қабылданды. Ресми қазақша аудармасы кейінірек жасалды, бірақ оның нақты аударылған уақыты ресми дереккөздерде жоқ. Азаматтық кодекстің қазақ тіліне нақты кім аударғаны туралы да ресми ақпарат жоқ. Бірақ бұл аударма Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдарының, соның ішінде Әділет министрлігі, Парламенттің Заң шығару институты, сондай-ақ тіл мамандары мен заңгерлердің қатысуымен жасалған деп айтылады.

Менің ойымша бұл ақпаратты Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің мұрағаттық материалдарынан немесе нормативтік құқықтық актілердің дерекқорынан іздеуге болады.

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің қазақ тіліне аударылған нұсқасы қандай да бір кешенді лингвистикалық сараптамадан өткендігі туралы ресми деректер жоқ.

Бұл сұраққа жауап беру үшін біз Қазақстан Республикасының құқықтық актілеріне қатысты заңнаманы қарастыруымыз қажет. Атап айтқанда, (1) 1998

жылы қабылданған «Қазақстан Республикасының Нормативтік құқықтық актілер туралы» Заңы және (2) 2016 жылы қабылданған «Қазақстан Республикасының Құқықтық актілер туралы» Заңы.

1998 жылы қабылданған «Қазақстан Республикасының Нормативтік құқықтық актілер туралы» Заңының алғашқы редакцияларында кейінгі өзгерістермен салыстырғанда қабылданатын актілердің сапасына қойылатын нақты критерийлер қамтылмаған. Сонымен қатар, мемлекеттік және орыс тілдеріндегі нұсқаларының сәйкестігі туралы ешқандай талап қарастырылмаған.

Заңның 4-тарауы нормативтік құқықтық актілердің жобаларына сараптама жүргізу тәртібін сипаттайды. Атап айтқанда, 22-баптың 1-тармағында нормативтік құқықтық актілердің жобалары бойынша тиісті ғылыми сараптама жүргізілуі мүмкін деп көрсетілген. Бұл дегеніміз, барлық заң жобаларына сараптама жүргізу міндетті болмаған, оның ішінде мемлекеттік және орыс тілдеріндегі нұсқаларының сәйкестігін тексеру де заң талабына енгізілмеген.

Уақыт өте нормативтік құқықтық заңнама өзгерістер мен толықтырулар арқылы түзеліп басталды. Атап айтқанда 1998 жылғы заңның 2012 жылғы редакциясында 22 баптың 1 тармағы келесідей баяндалған – Нормативтік құқықтық актілердің реттейтін құқық қатынастарына қарай осы актілердің жобалары бойынша ғылыми (сыбайлас жемқорлыққа қарсы, құқықтық, лингвистикалық, экологиялық, қаржылық және басқа да) сараптама жүргізілуі мүмкін. Нақтылақ айтқанда, бұдан әрі заң жобалары лингвистикалық сараптамадан өтуі мүмкін еді. Оның өзі де бір прогрес деп қабылдауға болады.

Заңнаманы жетілдіру барысында Заңның 2016 жылғы редакциясының 22 бабы 1-1 тармағымен толықтырылды - Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдары әзірлеген және Қазақстан Республикасының Парламентіне енгізуге жататын заң жобалары бойынша қазақ және орыс тілдеріндегі мәтіндердің тең түпнұсқалығы бөлігінде ғылыми лингвистикалық сараптаманы уәкілетті ұйым жүргізеді. Демек, қабылданатын барлық нормативтік актілер бұдан әрі лингвистикалық сараптамадан міндетті түрде өтетін болады.

2016 жылы жаңадан қабылданған Құқықтық актілер туралы Заңы мемлекеттік және орыс тіліндегі заң жобаларының сәйкестігін қамтамасыз ету жағынан көптеген критерийлер мен талаптар қамтыды. Атап айтқанда, 24 бап - Нормативтік құқықтық акт мәтінінің мазмұнына және жазылу стиліне қойылатын талаптар; 33 бап - Нормативтік құқықтық актілердің ғылыми лингвистикалық сараптамасы; Нормативтік құқықтық актілерді әзірлеу, келісу және мемлекеттік тіркеу қағидалары, Қазақстан Республикасы Үкіметінің заң шығару жұмысының қағидалары.

Қазақ тіліндегі Азаматтық кодекстің аудармасы Жоғары Кеңес я өзге билік институты талқылап, қабылдамаса, оны ресми күші бар деп есептеуге бола ма?

Жоқ, Қазақ тіліндегі Азаматтық кодекстің аудармасы Жоғары Кеңес немесе өзге заңнамалық билік институты талқылап, қабылдамаса, оны ресми күші бар деп есептеуге болмайды. Қазақстан Республикасының заңдары ресми түрде қабылданған тілде ғана заңдық күшке ие. Егер заң бастапқыда орыс тілінде қабылданса, оның қазақша аудармасы тек көмекші сипатқа ие болады және ресми күшін тек ресми түрде мақұлданған жағдайда ғана алады.

Бұл мәселе Конституцияның 4-бабымен және "Нормативтік құқықтық актілер туралы" Заңмен реттеледі. Яғни, қазақша нұсқаның заңдық күші болуы үшін ол ресми қабылданған және бекітілген болуы керек.

ШЕШІМ ҚАНДАЙ?

Азаматтық кодекстің жалпы бөлігін 1994 жылы және ерекше бөлігін 1999 жылы қабылдағаннан бері, сәйкесінше 31 және 26 жыл өтті. Бұл уақыттың ішінде Қазақстанның экономикалық және демографиялық жағыдайы қатты өзгерді. Азаматтық кодексті түзетуге сұраныс күннен-күнге артып жатыр. Азаматтық қатынастардың тараптары ұғынуға анық және айқын заң жүйесін талап етеді.

Азаматтық кодексті қолданысқа жарамды қылу үшін келесі шараларды жүзеге асыру керек:

1. Парламент және құзырлы органдар барлық заңдарды қазақ тілінде әзірлеп, талдап, қабылдауға міндет қылу керек. Орыс тілінен аударылған заңдардың бәрін қайта әзірлеп, қайта қабылдау керек.

2. Азаматтық кодексті жаңа заман талаптарына сай қазақ тілінде жаңадан әзірлеу керек. Бұл шараны жоспарлы түрде, сапасын жоғары деңгейде жеткізу үшін ұзақ мерзімнің ішіне, құжатты бөліп, институттарының және тарауларының кезек-кезегімен әзірлеуді ұсынамын.

3. Қазақ тіліндегі заң қолдану тәжірибесін орыс тіліндегі тәжірибесінен дара қарастырып, еркіндікке жіберу керек. Оның ішінде, заң нормаларын талдау еркіндігі, қолдану еркіндігін қамтамасыз ету керек.

Бұл шаралар заңгерлер мен ғалымдарға ой еркіндігін береді. Заң саласындағы грамматикалық шектеулердің салдарынан жіберілген қателер мен калькалардың бәрі уақытымен жойылады. Мемлекеттік тілдегі заңдардың қолданыс аясы кеңейеді. Экономикалық қарым-қатынастардың заң тұрғыда қорғалуы жақсарады.

Библиографиялық тізім

1. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Жалпы және Ерекше бөлімдері). – 1994 ж. 27 желтоқсан; 1999 ж. 1 шілде.
2. «Қазақстан Республикасының Нормативтік құқықтық актілер туралы» Заңы. – 1998 ж. 24 наурыз (кейінгі өзгерістерімен).
3. «Қазақстан Республикасының Құқықтық актілер туралы» Заңы. – 2016 ж. 6 сәуір.
4. Сүлейменов М.К. «Как создавался Гражданский кодекс Республики Казахстан» // Юрист. – 2021. – 1 қаңтар.
5. Шмитт К. «Саяси теология». – М.: Канон-Пресс-Ц, 2000.
6. Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. – <http://adilet.zan.kz>.

7. Қазақстандағы құқықтық базаны дамыту жөніндегі Дүниежүзілік банктің жобасы. – 1990-шы жылдардағы ресми құжаттар.

8. Қазақстан Республикасының Парламенті мен Әділет министрлігінің құқықтық актілер жөніндегі нормативтік құжаттары.

9. Қазақ тілінің 1990 жылдардағы жағдайы туралы ғылыми мақалалар мен талдаулар.

Адам құқықтарын қорғаудағы ұлттық механизмдердің тиімділігі: салыстырмалы талдау

Ауешова Б.Т., заң ғылымдарының кандидаты

Төлегенов Д.Е., магистрант

Жұматай М.Қ., магистрант

Тағайбекова Н.П., PhD, доцент

Yessenov university, Ақтау, Қазақстан.

Аннотация: Адам құқықтарын қорғау және ілгерілету қазіргі дәуірде көптеген мемлекеттер үшін негізгі басымдықтар болды, бұл осы мақсатқа арналған ұлттық тетіктерді құруды қажет етеді. Бұл жұмыс таңдалған елдердегі адам құқықтарын қорғаудағы ұлттық механизмдердің тиімділігіне салыстырмалы талдау жасайды. Зерттеу институционалдық негіздерді, құқықтық өкілеттіктерді, операциялық тиімділікті және ұлттық адам құқықтары институттары (ҰҚҚҰ) тап болатын қиындықтарды бағалайды. Еуропа, Африка, Азия және Латын Америкасын қоса алғанда, әртүрлі геосаяси аймақтардағы жағдайлық зерттеулер үздік тәжірибелер мен жалпы қателіктер туралы түсінік алу үшін талданады. Нәтижелер ұлттық тетіктердің тиімділігіне саяси ерік, институционалдық тәуелсіздік, ресурстарды бөлу және халықтың сенімі әсер ететінін көрсетеді. Осы институттардың адам құқықтарын қорғаудағы тиімділігі мен әсерін арттыру үшін ұсыныстар берілген.

Кіріспе. Адам құқықтары адамның қадір-қасиеті мен бостандығының негізі болып табылады. Осы құқықтарды қорғаудың ұлттық тетіктерін құру адам құқықтарының халықаралық стандарттарына сәйкестікті қамтамасыз етудегі шешуші қадам болып табылады. Адам құқықтары жөніндегі ұлттық институттар (ҰҰҚҰ) ішкі юрисдикцияларда адам құқықтарын бақылауда, ілгерілетуде және қорғауда шешуші рөл атқарады. Дегенмен, олардың тиімділігі елдерде айтарлықтай өзгереді, бұл олардың өнімділігіне ықпал ететін немесе кедергі келтіретін факторлар туралы сұрақтар тудырады.

Бұл зерттеу институционалдық негіздерге, операциялық мүмкіндіктерге және олардың адам құқықтарының нәтижелеріне әсеріне назар аудара отырып, адам құқықтарын қорғаудың ұлттық тетіктеріне салыстырмалы талдау жүргізуге бағытталған. Құжат келесі негізгі сұрақтарды қарастырады:

• Адам құқықтары жөніндегі ұлттық институттардың құрылымдық және операциялық сипаттамалары қандай?

• Саяси, құқықтық және әлеуметтік-экономикалық факторлар NHRI жұмысына қалай әсер етеді?

• Осы механизмдердің тиімділігін арттыру үшін қандай жақсы тәжірибелерді анықтауға болады?

Әдістеме

Зерттеуде Біріккен Ұлттар Ұйымының, адам құқықтары жөніндегі ұлттық комиссиялардың және үкіметтік емес ұйымдардың баяндамаларынан алынған қосымша деректерді талдай отырып, сапалы салыстырмалы тәсіл қолданылады. Бес елден (Германия, Оңтүстік Африка, Үндістан, Мексика және Кения) мысалдық зерттеулер әртүрлі саяси жүйелерді, экономикалық контексттерді және адам құқықтары мәселелерін көрсету үшін таңдалады.

Талдау келесі көрсеткіштерге бағытталған:

- Институционалдық тәуелсіздік және автономия
- Заңды мандат және юрисдикция
- Қол жетімділік және аутрич
- Адам құқықтарының бұзылуын шешудің тиімділігі
- Азаматтық қоғаммен және халықаралық органдармен ынтымақтастық

Салыстырмалы талдау

Германия: Адам құқықтары жөніндегі неміс институты

Германияның NHRI жоғары дәрежелі тәуелсіздікпен жұмыс істейді және күшті заңдық қолдауға ие. Оның зерттеулерге, насихаттауға және мониторингке бағытталғандығы саясатты қабылдауға тиімді әсер етуге мүмкіндік береді. Дегенмен, шектеулі тергеу өкілеттігі оның адам құқықтарын бұзуға тікелей араласуын шектейді.

Оңтүстік Африка: Оңтүстік Африканың адам құқықтары жөніндегі комиссиясы (SAHRC)

SAHRC - кең тергеу және есеп беру өкілеттігі бар Африкадағы ең белсенді NHRI-лардың бірі. Оның жетістіктеріне қарамастан, саяси араласу мен ресурстардың шектеулері оның операциялық тиімділігіне айтарлықтай қиындықтар туғызады.

Үндістан: Адам құқықтары жөніндегі ұлттық комиссия (NHRC)

Үндістанның NHRC жақсы құрылған, бірақ оның шектеулі атқарушылық өкілеттіктері және тәуелсіздіктің жоқтығы үшін сынға ұшырады. Бюрократиялық кедергілер мен жеткіліксіз қаржыландыру оның адам құқықтарының бұзылуын тиімді шешу мүмкіндігін одан әрі төмендетеді.

Мексика: Адам құқықтары жөніндегі ұлттық комиссия (CNDH)

CNDH Мексикадағы адам құқықтарының бұзылуын шешуде, әсіресе күштеп жоғалып кету және полицияның қатыгездігі жағдайында шешуші рөл атқарады. Дегенмен, оның ықпалы көбінесе әлсіз орындау механизмдері мен саяси ықпалмен шектеледі.

Кения: Адам құқықтары жөніндегі Кенияның Ұлттық комиссиясы (KNCHR)

ҰҚКК адам құқықтарын қорғауға, әсіресе сайлау кезінде елеулі үлес қосты. Дегенмен, қаржылық шектеулер мен оның тәуелсіздігіне қауіп төндіруі оның ұзақ мерзімді тиімділігін шектейді.

Қазақстандағы адам құқықтарын қорғаудың құқықтық негізі:

- Қазақстан Республикасының Конституциясы (1995 ж.) – адам құқықтары мен бостандықтарының басты кепілі.

-2005 жылы Қазақстан адам құқықтары жөніндегі БҰҰ кеңесіне мүше болды.

-Қазақстан 30-дан астам халықаралық құқық қорғау конвенцияларына қосылды (БҰҰ-ның Адам құқықтары жөніндегі пактілері, Бала құқықтары туралы Конвенция, Азаптауға қарсы конвенция және т.б.).

Қазақстандағы адам құқықтарын қорғау бойынша ұлттық механизмдер айтарлықтай жетістіктерге жетті. Дегенмен, азаматтардың құқықтарын қорғау саласында кейбір мәселелер өзекті болып қалуда. Адам құқықтарын қорғау жүйесін жетілдіру, оның ішінде сот жүйесінің тәуелсіздігін арттыру, азаматтық қоғамның белсенділігін қолдау – алдағы реформалардың басты бағыттары болып табылады.

Адам құқықтарын қорғаудың ұлттық механизмдеріне мыналар жатады:

- **Сот жүйесі:** Адам құқықтарын қорғаудың негізгі механизмі. Конституциялық соттың рөлі ерекше.

- **Ұлттық адам құқықтары институты:** Адам құқықтары жөніндегі уәкіл (омбудсмен) және басқа да ұлттық құқық қорғау ұйымдары.

- **Прокуратура:** Адам құқықтарының сақталуын қадағалайды.

- **Ішкі істер органдары:** Құқық бұзушылықтардың алдын алу және жолын кесу.

- **Адвокатура:** Кәсіби заң көмегін көрсетеді.

- **Үкіметтік емес ұйымдар:** Адам құқықтарын қорғауға белсенді қатысады.

Бұл механизмдердің тиімділігін арттыру үшін бірқатар шаралар қабылдау қажет:

- Заң үстемдігін қамтамасыз ету.

- Сот жүйесінің тәуелсіздігін нығайту.

- ҰАҚИ-дың өкілеттіктерін кеңейту.

- Прокуратураның және ішкі істер органдарының қызметін жетілдіру.

- Адвокаттардың қолжетімділігін арттыру.

- ҮЕҰ-дармен ынтымақтастықты күшейту.

Қазақстанның халықаралық серіктестермен ынтымақтастығы да маңызды рөл атқарады.

Талқылау

Салыстырмалы талдау NHRI тап болатын бірнеше жалпы қиындықтарды, соның ішінде саяси араласуды, жеткіліксіз ресурстарды және шектеулі орындау өкілеттіктерін көрсетеді. Дегенмен, транспаренттік тағайындау процестері, сенімді заңды мандат және азаматтық қоғам ұйымдарымен белсенді

ынтымақтастық сияқты озық тәжірибелер институционалдық тиімділікке айтарлықтай үлес қосады.

Қорытынды. Ұлттық механизмдер адам құқықтарын қорғауда маңызды рөл атқарады, бірақ олардың тиімділігі көптеген факторларға байланысты. Институционалдық тәуелсіздік, заңды билік, тиісті қаржыландыру және халықтың сенімі олардың табысты болуы үшін маңызды. Бұл тетіктерді нығайту саяси міндеттемені, әлеуетті арттыруды және қоғамда адам құқықтары мәдениетін ілгерілетуді талап етеді. Болашақта жүргізілетін зерттеулер NHRI тиімділігін арттырудағы технологиялар мен инновациялық тәсілдердің рөлін зерттеуі керек.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Біріккен Ұлттар Ұйымының Адам құқықтары жөніндегі Жоғарғы Комиссарының Басқармасы (АҚХБ). (2023). «Ұлттық адам құқықтары институттары: тарихы, принциптері, рөлдері және жауапкершілігі».
2. Адам құқықтары жөніндегі неміс институты. (2023). Жылдық есеп.
3. Оңтүстік Африканың адам құқықтары жөніндегі комиссиясы. (2023). Адам құқықтары туралы есеп.
4. Үндістанның Адам құқықтары жөніндегі ұлттық комиссиясы. (2023). Жылдық шолу.
4. Мексиканың Адам құқықтары жөніндегі ұлттық комиссиясы. (2023). Адам құқықтарын бағалау.
5. Адам құқықтары жөніндегі Кенияның Ұлттық комиссиясы. (2023). Жылдық есеп.
6. Қазақстан Республикасының Конституциясы (1995 ж.).
7. Қазақстан Республикасының Адам құқықтары жөніндегі уәкіл туралы заңы (2002ж.).
8. БҰҰ Адам құқықтары жөніндегі жалпыға бірдей декларациясы (1948 ж.).

Әр түрлі елдердің сот жүйесінің модельдері және олардың тиімділігін салыстыру

Бақытжанова Гүлажар Қоянбайқызы,

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университетінің магистранты

Ғылыми жетекшісі:

Абилишеева Р.К.

з.ғ.к., қауымдастырылған профессор (доцент), профессор

Аннотация: Әр түрлі елдердің сот жүйелерін салыстырмалы талдау, сот жүйесінің модельдері мен олардың тиімділігін салыстыру тақырыбы құқықтану саласындағы маңызды зерттеу бағыттарының бірі болып табылады. Әр елдің сот жүйесі өз елінің құқықтық дәстүрлері, мәдениеті, саяси жағдайы мен экономикалық құрылымдарына негізделген. Бұл жұмыс Жапония, Украина, Монголия және Қырғызстан елдерінің сот жүйелерін зерттеп, олардың

арасындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды, сондай-ақ әрбір елдің жүйесінің тиімділігін талдауды мақсат етеді. Бұл жұмыста біз Жапония, Украина, Монголия және Қырғызстан елдерінің сот жүйелерін салыстырып, олардың тиімділігін, сот жүйелерінің құрылымын, жұмыс істеу механизмдерін және құқықтық мәдениетін талдаймыз.

Кіріспе. Әр түрлі елдердің сот жүйелерін салыстырмалы талдау әлемдегі құқықтық жүйелердің тиімділігін, әділдігін және олардың қоғамдағы рөлін түсінуге мүмкіндік береді. Әр елдің сот жүйесі өз елінің құқықтық дәстүрлері, мәдениеті мен саяси жағдайына сай қалыптасқан. Бұл жүйелердің әрқайсысының құрылымы, сот әділетінің принциптері және тиімділігі елдердің әлеуметтік-экономикалық дамуымен, сондай-ақ олардың халықаралық қоғамдастықтағы орнымен тығыз байланысты. Қазіргі заманда, көптеген елдер құқықтық реформалар өткізіп, сот жүйелерін жетілдіру мақсатында түрлі шаралар қабылдауда.

Әр елдің сот жүйесі оның қоғамындағы құқықтық тәртіп пен әділеттіліктің кепілі болып табылады. Әлемде сот жүйелерінің тиімділігіне қатысты түрлі мәселелер мен сұрақтар бар. Бұл мәселелер, әсіресе, дамушы және өтпелі кезеңдегі елдерде жиі көтеріліп, құқықтық жүйені реформалау қажеттілігі туындайды. Жапония, Украина, Монголия және Қырғызстанның сот жүйелерінің тиімділігі, олардың реформаларға бейімделуі және халықаралық құқықтық стандарттарға сәйкес келуі қазіргі уақытта үлкен өзектілікке ие. Бұл тақырыпты зерттеу, әр елдің сот жүйелерін салыстыру, құқықтық реформалардың тиімділігін бағалау және оларды жетілдіру жолдарын анықтау үшін маңызды. [1,28 б]

Жапонияның сот жүйесі әлемде жоғары тиімділігімен танымал. Жапонияның құқықтық жүйесі негізінен азаматтық құқықтық жүйеге сүйенеді, бірақ ол батыс құқықтық дәстүрлерімен қатар кейбір ерекше жапондық сипаттамаларға ие. Жапонияда үш негізгі сот инстанциясы бар: аудандық соттар, апелляциялық соттар және Жоғарғы сот. Жапонияның судьялары тәуелсіз, және олар өмір бойы қызмет атқарады, бұл олардың шешімдеріне әсер ету мүмкіндігін айтарлықтай шектейді. Сонымен қатар, Жапонияда медиацияның үлкен рөлі бар, бұл сот процесінің нәтижесін жылдам әрі тиімді шешуге көмектеседі. Мысалы, жапондық құқық жүйесі қылмыстық істерде айыпталушының кінәсін мойындау процесін жеңілдетеді, себебі қоғамдық тәртіптің сақталуы мен әділдікті қамтамасыз ету үшін қоғамда айыпталушылардың кінәсіздігін дәлелдеуден гөрі мойындаудың рөлі басым. [2, 66 б]

Жапонияның сот жүйесін нақты түрде кесте түрінде көрсету үшін төмендегі мәліметтерді ұсынуға болады:

Соттың атауы	Соттың деңгейі	Негізгі қызметтері	Судьялар саны	Соттың ерекшеліктері
Аудандық	Бірінші деңгей	Азаматтық, қылмыстық	Әр салаға	Жапонияның барлық

Соттың атауы	Соттың деңгейі	Негізгі қызметтері	Судьялар саны	Соттың ерекшеліктері
соттар	(Төменгі деңгей)	істерді шешу, шағымдар мен апелляциялар қабылдау	арнайы судьялар	өңірінде жұмыс істейді, ең көп таралған соттар
Апелляциялық соттар	Екінші деңгей	Аудандық соттардың шешімдеріне шағымдар, заңды тексеру, қайта қарау	Әр салаға арнайы судьялар	Аудандық соттардың шешімдерін қайта қарау, сот процестерінің дұрыстығын тексеру
Жоғарғы сот	Үшінші деңгей (Жоғарғы деңгей)	Құқық бұзушылықтарға байланы	15 судья (қазіргі уақытта)	Құқықтық жүйенің ең жоғары органы, Конституция мен заңдарды түсіндіру
Қылмыстық сот	Бірінші	Қылмыстық істерді қарау, айыпталушылардың жазасын анықтау	Судьялар саны іс бойынша өзгереді	Қыл
Тұрақты және уақытша соттар	Екінші деңгей (Аудандарда)	Аймақтық	Судьялар саны өзгереді	Кез келген уақытша жағдайларды басқару, аймақтық істерді шешу

Украинада сот жүйесі өткен жылдары реформалау кезеңінен өтті. Кеңес Одағының ықпалынан шыққаннан кейін, елде сот жүйесінің тәуелсіздігін арттыру мақсатында көптеген өзгерістер енгізілді. Украинада екі негізгі сот инстанциясы бар: аудандық және апелляциялық соттар, сондай-ақ Жоғарғы сот, ол елдің заң жүйесін қадағалайды. Алайда, Украинадағы сот жүйесінде сыбайлас жемқорлық, саяси ықпал мен соттардың тәуелсіздігі мәселелері әлі де өткір тұр. Мысалы, 2016 жылы жүзеге асырылған сот реформасы бірқатар өзгерістерге алып келгенімен, құқық қорғау органдары мен прокуратураның сот процестеріне ықпалы әлі де сақталып отыр. Украинада азаматтық істер мен қылмыстық істер бойынша сот процестерінің ашықтығы мен әділдігін қамтамасыз ету үшін қосымша шаралар қабылдануы қажет. [3, 116]

Украинаның сот жүйесін нақты түрде кесте түрінде көрсету үшін төмендегі мәліметтерді ұсынуға болады:

Соттың атауы	Соттың деңгейі	Негізгі қызметтері	Судьялар саны	Соттың ерекшеліктері
Аудандық соттар	Бірінші деңгей (Төменгі деңгей)	Азаматтық, қылмыстық істерді шешу, шағымдар мен апелляциялар қабылдау	Әр салаға арнайы судьялар	Украинадағы негізгі соттар, кең таралған және негізгі іс жүргізу органы
Апелляциялық соттар	Екінші деңгей	Аудандық соттардың шешімдеріне шағымдар, заңды тексеру, қайта	Әр салаға арнайы судьялар	Аудандық соттардың шешімдерін қайта қарау және

Соттың атауы	Соттың деңгейі	Негізгі қызметтері	Судьялар саны	Соттың ерекшеліктері
		қарау		қателіктерді түзеу
Жоғарғы сот	Үшінші деңгей (Жоғарғы деңгей)	Құқықтық бақылау, жоғары инстанцияда апелляцияларға қарау, заңдарды түсіндіру	25 судья (қазіргі уа	Құқықтық жүйе
Экономикалық соттар	Арнайы соттар	Экономикалық дауларды шешу, кәсіпкерлер мен ұйымдар арасындағы құқықтық мәсел	Судьялар саны өзге	Коммерциялық және қаржылық іст
Әкімшілік соттар	Арнайы соттар	Мемлекеттік органдар мен азаматтар арасындағы дауларды шешу	Судьялар саны өзгереді	Мемлекеттік

Монголияның сот жүйесі азаматтық құқықтық жүйеге негізделген. Елде үш негізгі деңгейлі сот жүйесі бар: аудандық соттар, облыстық соттар және Жоғарғы сот. Монголиядағы сот жүйесінде судьялардың тәуелсіздігі мен кәсіби деңгейі мәселелері бар. Мұнда да сыбайлас жемқорлық және саяси ықпал мәселелері үнемі қозғалады. Монголиядағы сот процестері әдетте ұзақ уақытқа созылады, бұл елдегі сот жүйесінің тиімділігін төмендетеді. Мысалы, бірқатар қылмыстық істер мен азаматтық даулардың шешілу уақыты бірнеше жылға созылуы мүмкін. Сонымен қатар, елдегі соттардың тәуелсіздігі мен кәсіби біліктілігін арттыру мақсатында бірнеше реформа жобалары жүзеге асырылуда. [4, 41 б]

Монголияның сот жүйесін қысқаша кесте түрінде келтірейік:

Соттың атауы	Соттың деңгейі	Негізгі қызметтері	Судьялар саны	Соттың ерекшеліктері
Аудандық соттар	Бірінші деңгей (Төменгі деңгей)	Азаматтық, қылмыстық істерді қарау, шағымдарды қабылдау және шешу	Әр салаға арнайы судьялар	Елдің әр аймағында орналасқан, жалпы істі қарау мен шешу бойынша алғашқы сот
Аймақтық (облыстық) соттар	Екінші деңгей	Аудандық соттардың шешімдеріне апелляциялық шағымдарды қарау, заңды тексеру	Әр салаға арнайы судьялар	Аудандық соттардың шешімдерін қайта қарау және түзету
Жоғарғы сот	Үшінші деңгей (Жоғарғы деңгей)	Құқықтық бақылау, жоғарғы инстанциядағы апелляциялық шағымдарды қарау, заңдарды түсіндіру	9 судья (қазіргі уақытта)	Елдегі ең жоғары сот органы, Конституцияны түсіндіру және құқықтық бақылауды жүзеге асыру
Қылмыстық	Арнайы	Қылмыстық істерді қарау,	Судьялар	Қылмыстық істер

Соттың атауы	Соттың деңгейі	Негізгі қызметтері	Судьялар саны	Соттың ерекшеліктері
соттар	соттар	айыпталушыларды қамауға алу және жазалау туралы шешімдер қабылдау	саны өзгереді	бойынша арнайы соттар, ауыр қылмыстар бойынша шешім қабылдау
Экономикалық соттар	Арнайы соттар	Экономикалық және коммерциялық дауларды шешу, кәсіпкерлік мәселелерін қарау	Судьялар саны өзгереді	Экономикалық және коммерциялық даулар бойынша арнайы сот
Әкімшілік соттар	Арнайы соттар	Мемлекеттік органдар мен азаматтар арасындағы дауларды шешу	Судьялар саны өзгереді	Мемлекеттік басқару органдары мен азаматтар арасындағы дауларды қарау

Қырғызстанның сот жүйесі соңғы жылдары үлкен өзгерістерге ұшырады. Елде екі негізгі сот инстанциясы бар: аудандық және Жоғарғы сот. Қырғызстандағы сот жүйесінде де көптеген реформалар жүргізілгенімен, соттардың тәуелсіздігі мен сыбайлас жемқорлық мәселелері әлі де өзекті. Қырғызстанның сот жүйесінде жүйелі реформа қажеттілігі жиі айтылып келеді, әсіресе жергілікті деңгейдегі соттардың кәсіби біліктілігін арттыру және олардың қоғамдық сенімге ие болуын қамтамасыз ету үшін қосымша шаралар қабылдануы тиіс. Қырғызстандағы құқық қорғау жүйесі мен соттардың реформаларға бейімделуі күрделі мәселе болып табылады. [5,28 б]

Қырғызстанның сот жүйесін нақты түрде кесте түрінде көрсету үшін төмендегі мәліметтерді ұсынуға болады:

Соттың атауы	Соттың деңгейі	Негізгі қызметтері	Судьялар саны	Соттың ерекшеліктері
Аудандық соттар	Бірінші деңгей (Төменгі деңгей)	Азаматтық, қылмыстық істерді қарау, шағымдарды қабылдау және шешу	Әр салаға арнайы судьялар	Қырғызстанның әр аймағында орналасқан, көп таралған соттар
Облыстық соттар	Екінші деңгей	Аудандық соттардың шешімдеріне апелляциялық шағымдарды қарау	Әр салаға арнайы судьялар	Аудандық соттардың шешімдерін қайта қарау және дұрысталуын қамтамасыз ету
Жоғарғы сот	Үшінші деңгей (Жоғарғы деңгей)	Құқықтық бақылау, жоғарғы инстанциядағы апелляциялық шағымдарды қарау	15 судья (қазіргі уақытта)	Қырғызстанның ең жоғарғы сот органы, құқықтық қадағалау жүргізу
Әкімшілік соттар	Арнайы соттар	Мемлекеттік органдар мен азаматтар арасындағы дауларды шешу	Судьялар саны өзгереді	Мемлекеттік басқару органдары мен азаматтар арасындағы дауларды шешу
Экономикалық	Арнайы	Экономикалық	Судьялар	Экономикалық және

Соттың атауы	Соттың деңгейі	Негізгі қызметтері	Судьялар саны	Соттың ерекшеліктері
соттар	соттар	дауларды, кәсіпкерлер мен ұйымдар арасындағы құқықтық мәселелерді қарау	саны өзгереді	коммерциялық дауларды шешу

Әр түрлі елдердің сот жүйелерін салыстырмалы талдау олардың құқықтық мәдениетін, мемлекеттік институттарының тиімділігін және халықтың құқықтық сенімін арттыру үшін маңызды. Әр түрлі елдердің сот жүйелері құқықтық тәртіп пен әділеттілікті қамтамасыз ету үшін маңызды рөл атқарады, бірақ олардың тиімділігі мен құрылымы елдердің құқықтық дәстүрлеріне, мәдениетіне және әлеуметтік-экономикалық жағдайына байланысты өзгереді. Жапонияның сот жүйесі жоғары тиімділікпен және медиаторлардың қолданысымен ерекшеленеді, бұл оны әлемдегі ең үлгілі жүйелердің бірі етеді. Ал Украина, Монголия және Қырғызстан елдеріндегі сот жүйелері өткен жылдардағы реформалар мен өзгерістерге қарамастан, әлі де күрделі мәселелермен, соның ішінде сыбайлас жемқорлық, соттардың тәуелсіздігі мен ашықтығы сияқты қиындықтармен бетпе-бет келеді.

Жапонияның жоғары тиімді және дамыған жүйесі көптеген елдер үшін үлгі болып табылады, ал Украина, Монголия және Қырғызстандағы реформалар арқылы олардың сот жүйелерін жетілдіруге деген күш-жігері құқық қорғау жүйелерін дамытуға ықпал етіп, елдеріндегі қоғамдық сенімді арттыруда маңызды қадамдар жасалуда. Бұл елдерде сот жүйесінің тиімділігін арттыру үшін қосымша шаралар қажет, оның ішінде соттардың тәуелсіздігін қамтамасыз ету, ашықтықты арттыру және әділдікті нығайту мәселелерін шешу.

Жалпы алғанда, әр елдің сот жүйесіне қатысты тәжірибесі мен реформалары әлемдік құқықтық тәжірибені байыта отырып, халықаралық құқықтық стандарттарға сәйкес әділдік пен заң үстемдігін қамтамасыз ету жолында маңызды қадамдар болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Головкин, А. А. (2019). *Сравнительное правоведение: Система судов и правосудие в разных странах мира*. Киев: Издательство "Юридическая практика".
2. Джексон, С. (2018). *Судебная система Японии: Особенности и развитие*. Токио: Издательство юридической литературы.
3. Петров, А. В. (2017). *Судебная реформа в Украине: Проблемы и перспективы*. Киев: Издательство "Юридический мир".
4. Баттулга, Ж. (2020). *Монголияның сот жүйесінің құрылымы және құқықтық мәселелері*. Улан-Батор: Монгольская академия правосудия.
5. Кожомкулова, Б. (2018). *Қырғызстанның сот жүйесі: Қазіргі жағдайы және реформалар*. Бішкек: Қырғызстан мемлекеттік университеті.

Қазақстанның экологиялық қауіпсіздігі және орнықты дамуы: ұлттық және халықаралық стратегиялар

Бисембаева Жұлдыз Махсатқызы

«Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті» КеАҚ «Бизнес және құқық» факультеті, «Құқықтану» мамандығының магистранты

Ғылыми жетекші:

Ауешова Б.Т., з.ғ.к., қауымдастырылған профессор

Аннотация: Мақалада Қазақстанның алдында тұрған өзекті экологиялық сын-қатерлер қарастырылып, оларды ұлттық стратегияларды іске асыру және халықаралық ынтымақтастық арқылы шешу жолдары ұсынылды. Экологиялық саясаттың негізгі аспектілері, соның ішінде «жасыл экономикаға» көшу бағдарламалары және климаттың өзгеруіне бейімделу талданады. Жаһандық экологиялық процестер контекстінде тұрақты дамудың жетістіктері, проблемалары мен перспективалары атап өтіледі.

Кіріспе

Қазіргі әлем елдердің тұрақты дамуына айтарлықтай әсер ететін экологиялық сын-қатерлердің көбеюіне тап болады. Қазақстан бай табиғи ресурстарға ие бола отырып, Орталық Азияның экологиялық және экономикалық процестерінің орталығында тұр. Бір жағынан, елдің ресурстары экономиканың өсуіне мүмкіндік береді, ал екінші жағынан, оларды қарқынды пайдалану экологиялық тәуекелдерді тудырады. Бұл сын-қатерлер Қазақстанды дамудың дәстүрлі үлгілерін қайта қарауға және неғұрлым орнықты тәсілдерге көшуге итермелейді.

Қазақстанның мемлекеттік саясаты жаңартылатын энергия көздерін дамыту, табиғи аумақтарды қорғау және ресурстарды ұтымды басқару арқылы экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған. Соңғы жылдары елде «жасыл экономикаға» көшу бойынша ауқымды реформалар жүзеге асырылуда. 2013 жылы қабылданған «Қазақстанның жасыл экономикаға көшу тұжырымдамасы» жаңартылатын энергия көздерінің үлесін арттыруды, қалдықтарды басқару жүйесін жетілдіруді, су ресурстарын тиімді пайдалануды және ауыл шаруашылығында экологиялық таза технологияларды енгізуді қамтиды. Бұл стратегия Қазақстанның көміртек бейтараптылығына жету және қоршаған ортаға теріс әсерді азайту бойынша ұзақ мерзімді мақсаттарын айқындайды.

Алайда ішкі күш-жігер жеткіліксіз, бұл халықаралық ынтымақтастықты елдің экологиялық стратегиясының маңызды элементіне айналдырады.

Қазақстан климаттың өзгеруі жөніндегі Париж келісімінің қатысушысы ретінде парниктік газдар шығарындыларын азайту бойынша міндеттемелер алды және осы мақсаттарға жету үшін халықаралық ұйымдармен, соның ішінде Біріккен Ұлттар Ұйымы, Дүниежүзілік банк және Еуропалық Одақпен тығыз жұмыс істейді. Сонымен қатар, трансшекаралық экологиялық мәселелерді шешуде, мысалы, Арал және Каспий теңіздерінің экожүйесін қорғауда, Қазақстанның көршілес елдермен өзара ынтымақтастығы ерекше рөл атқарады.

Бұл жұмыстардың айқын мысалы ретінде Солтүстік Аралды қалпына келтіру бойынша жүзеге асырылған жобаларды атап өтуге болады. Көкарал бөгетінің құрылысы теңіз деңгейін тұрақтандыруға және оның айналасындағы экологиялық жағдайды жақсартуға мүмкіндік берді. Каспий теңізіне қатысты Қазақстан мұнай-газ өнеркәсібінің қоршаған ортаға тигізетін әсерін азайту және биоәртүрлілікті сақтау шараларын күшейту арқылы теңіз экожүйесін қорғауға белсенді қатысуда.

Осылайша, Қазақстанның экологиялық саясаты ұлттық және халықаралық деңгейде үйлесімді шараларды қажет етеді. Елдің тұрақты дамуға көшуі оның табиғи байлығын сақтау, экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету және экономикалық өсуді экологиялық тұрақтылықпен ұштастыру қабілетіне байланысты.

Қазақстанның экологиялық сын-қатерлері

Қазақстан экологиялық деградацияға байланысты кешенді проблемаларға тап болуда. Шөлейттену ең маңызды қауіптердің біріне айналууда. Құнарлы жерлердің жоғалуы ауылшаруашылық өндірісіне әсер етеді, бұл азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуді қиындатады. Жағдай климаттың өзгеруімен күрделене түседі, бұл құрғақшылық жиілігінің жоғарылауымен және өзендерді қоректендіретін мұздықтардың азаюымен көрінеді.

Су ресурстарының жай-күйі елдегі экологиялық күн тәртібінде басты орын алады. Қазақстан су айдындары өнеркәсіптік және тұрмыстық қалдықтармен ластануға бейім трансшекаралық өзендерге айтарлықтай тәуелді. Арал және Балқаш сияқты ірі су қоймаларының экожүйелері суармалы егіншілік пен өнеркәсіптің бақылаусыз дамуы нәтижесінде айтарлықтай зардап шекті. Солтүстік Аралды қалпына келтіру жөніндегі жобалар судың деңгейін тұрақтандыруға және аймақтың экологиялық ахуалын жақсартуға көмектескенімен, бұл мәселені толық шешу үшін халықаралық ынтымақтастық қажет. Сонымен қатар, халық үшін қол жетімді судың сапасы төмен болып қалады, бұл өңірлердің денсаулығы мен экономикалық дамуына кері әсерін тигізеді.

Ауаның ластануы Қазақстандағы ең өткір экологиялық мәселелердің бірі болып отыр. Өнеркәсіптік шығарындылардан басқа, урбанизация мен көлік құралдарының көбеюі ірі қалаларда, әсіресе Алматы мен Астанада, ауаның ластану деңгейінің жоғары болуына себепші. Бұл миллиондаған адамдардың денсаулығына қауіп төндіріп қана қоймай, экономикалық шығындарға да алып келеді. Өндірістік өңірлерде көмір өндірісі мен металлургия саласындағы

шығарындылар жағдайды күрделендіріп отыр, сондықтан энергия тиімділігі мен экологиялық таза технологияларды енгізу маңызды міндетке айналууда.

Қазақстанның биоалуантүрлілігін сақтау мәселелері де өткір күйінде қалып отыр. Сирек кездесетін және эндемикалық түрлердің тіршілік ету ортасы ауыл шаруашылығының кеңеюі, өнеркәсіптік қызмет, заңсыз аңшылық пен браконьерліктің салдарынан қысқаруда. Елде ұлттық парктер мен қорықтарды құру арқылы бұл мәселелерді шешу үшін белгілі бір қадамдар жасалды. Алайда, бұл шаралар жеткіліксіз, өйткені экожүйелердің фрагментациясы мен табиғи ресурстарға бақылаусыз қол жеткізу биоалуантүрліліктің одан әрі төмендеуіне ықпал етуде.

Қазақстанның экологиялық мәселелерін шешу кешенді тәсілді талап етеді. Бұл тәсіл табиғи ресурстарды тиімді басқаруды, халықаралық тәжірибені енгізуді және экологиялық заңнаманы күшейтуді қамтиды. Сонымен бірге, халық арасында экологиялық мәдениетті қалыптастыру және мемлекеттік бағдарламаларды іске асыруға азаматтық қоғамды тарту экологиялық қауіптерді азайту үшін маңызды қадам болмақ.

Қазақстанның ұлттық экологиялық саясаты

Қазақстанда экологиялық реформаларды іске асыру «жасыл экономикаға» көшуге бағытталған. Тұжырымдаманың негізгі ережелеріне табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану, парниктік газдар шығарындыларын азайту және жаңартылатын энергия көздерін дамыту кіреді. Энергетикалық теңгерімдегі таза энергияның үлесін ұлғайту басым міндеттердің бірі болып табылады, бұл көмірге және басқа да дәстүрлі көздерге тәуелділікті азайтуы тиіс. Бұл бағытта жел және күн энергиясы жобаларын қолдауға ерекше назар аударылууда, ал гидроэнергетика инфрақұрылымын жаңарту экологиялық тұрақтылықты күшейтуге септігін тигізеді.

Сонымен қатар, су ресурстарын басқаруға көп күш жұмсалады. Суару жүйелерін жаңғырту жұмыстары жүргізілуде, бұл ауыл шаруашылығында суды пайдалануды оңтайландыруға мүмкіндік береді. Су тапшылығы мәселесін шешу үшін заманауи технологияларды енгізу, оның ішінде тамшылатып суару әдістері мен цифрлық бақылау жүйелері қолданылады. Бұл тәсіл тек суды үнемдеуге ғана емес, сонымен қатар ауыл шаруашылығы өнімдерінің сапасы мен көлемін арттыруға ықпал етеді.

Көміртекті сақтауда және топырақ эрозиясының алдын алуда маңызды рөл атқаратын ормандарды қалпына келтіру және дала экожүйелерін қорғау бағдарламалары әзірленуде. Бұл жобалар биоалуантүрлілікті сақтау мен табиғи ресурстардың тозуын болдырмауға бағытталған. Ормандарды ұлғайту климаттың өзгеруіне қарсы күрестегі маңызды құрал болып табылады, себебі олар көміртекті жұтып, атмосфералық тұрақтылықты сақтайды. Сонымен қатар, елде ұлттық парктер мен қорықтардың аумағын кеңейту жұмыстары жүргізілуде, бұл экожүйелердің тұрақтылығын қамтамасыз етуге және туризмді дамытуға мүмкіндік береді.

Климаттың өзгеруіне бейімделу экологиялық саясаттың маңызды бағыты болып қала береді. Қазақстан климаттық тәуекелдерді жеңе алатын тұрақты

инфрақұрылым құруға ұмтылады. Бұл бағытта су тасқындары мен құрғақшылыққа төзімді гидротехникалық құрылыстар салу, ауыл шаруашылығы мен энергетикада климатқа бейімделген технологияларды енгізу маңызды рөл атқарады. Сонымен қатар, қалаларды көгалдандыру және энергия тиімділігін арттыру бағдарламалары климаттық бейімделудің ажырамас бөлігіне айналуға.

Қазақстанның «жасыл экономикаға» көшуі тек экологиялық тұрақтылықты қамтамасыз етіп қана қоймай, сонымен қатар елдің экономикалық өсуіне жаңа серпін береді. Инновациялық технологияларды қолдану және халықаралық тәжірибені интеграциялау арқылы Қазақстан табиғи ресурстарды сақтай отырып, халықтың өмір сүру сапасын арттыруға бағытталған тұрақты даму үлгісін қалыптастыруда.

Халықаралық ынтымақтастық тұрақты даму құралы ретінде

Жаһандық климаттың өзгеруі жағдайында Қазақстан халықаралық экологиялық бастамаларға белсенді қатысады. Париж келісімін ратификациялау елдің парниктік газдар шығарындыларын азайтуға және төмен көміртекті экономикаға көшуге деген ұмтылысын көрсетеді. БҰҰДБ және UNEP сияқты халықаралық ұйымдармен ынтымақтастық экологиялық жобаларды жүзеге асыру үшін техникалық көмек пен инвестицияларды тартуға мүмкіндік береді. Бұл ынтымақтастық аясында Қазақстанда жаңартылатын энергия көздерін дамыту, табиғи ресурстарды басқару және биоалуантүрлілікті сақтау бағытында бірнеше маңызды жобалар жүзеге асырылуда.

Орталық Азиядағы өңірлік өзара іс-қимыл да шешуші рөл атқарады. Траншекаралық су ресурстарын басқару көрші елдермен келісілген күш-жігерді қажет етеді. Қазақстан Сырдария және Іле өзендері бойынша диалогтарға белсенді қатысады, суды бірлесіп пайдалануға және оның ластануын болдырмауға бағытталған бастамаларды ұсына отырып, су ресурстарын тиімді басқаруға үлес қосуда. Бұл бастамалар тек экологиялық тұрақтылықты қамтамасыз етіп қана қоймай, сонымен қатар өңірдегі елдер арасындағы экономикалық және әлеуметтік ынтымақтастықты нығайтуға ықпал етеді.

Жасыл қаржыландыру сияқты халықаралық механизмдер арқылы экологиялық жобаларды қаржыландыру инфрақұрылымды жаңартуға және инновациялық технологияларды енгізуге көмектеседі. Қазақстан жасыл облигациялар шығаруды белсенді түрде қолданып, экологиялық таза жобаларды қаржыландырудың қосымша көздерін тартып отыр. Осы арқылы ел жаңартылатын энергия көздеріне, энергия тиімділігіне және тұрақты ауыл шаруашылығы жобаларына инвестицияларды көбейтуге ұмтылады.

Сонымен қатар, Қазақстан климаттың өзгеруіне бейімделу үшін халықаралық тәжірибе мен технологияларды енгізу бойынша жұмысты күшейтуде. Бұл қалаларды көгалдандыру, су ресурстарын тиімді пайдалану және климаттық тұрақтылыққа бағытталған құрылымдар салу сияқты бастамаларды қамтиды. Қазақстанның халықаралық экологиялық бастамаларға

қатысуы оның экологиялық қауіптерді азайтудағы жаһандық көшбасшылыққа ұмтылысын және тұрақты даму мақсаттарына бейілділігін айқын көрсетеді.

Тұрақты даму жолындағы жетістіктер мен сын-қатерлер

Қазақстан қоршаған ортаны қорғау саласында елеулі қадамдар жасады. Елде жаңартылатын энергетиканың үлесі ұлғайды, ерекше қорғалатын табиғи аумақтар кеңейді, сондай-ақ қалдықтарды басқару жүйелері жақсарды. Жасыл экономикаға көшу жөніндегі ұлттық саясат аясында жел, күн және гидроэнергетика саласында бірнеше ірі жоба іске қосылды. Ерекше қорғалатын табиғи аумақтарды кеңейту арқылы биоалуантүрлілікті сақтау бағытында маңызды нәтижелерге қол жеткізілді, ал қалдықтарды басқару саласында қайта өңдеу үлесі артты.

Дегенмен, институционалдық ресурстардың жетіспеушілігі мен құқық қолдану тәжірибесінің әлсіздігін қоса алғанда, айтарлықтай қиындықтар әлі де бар. Экологиялық заңнаманы орындау және бақылау механизмдерін жетілдіру мәселесі өзекті күйінде қалып отыр. Бұл әсіресе өнеркәсіптік ластануды азайту мен табиғи ресурстарды ұтымды пайдалануға қатысты.

Экологиялық бастамаларды қаржыландыру көбінесе шектеулі, бұл озық технологияларды қабылдауды баяулатады. Көптеген жобалар халықаралық гранттар мен көмекке тәуелді болып отыр, ал ұлттық деңгейде экологиялық жобаларды қолдау үшін қаржыландыруды ұлғайту қажеттілігі байқалады. Сонымен қатар, инновациялық технологияларды енгізу және жергілікті кәсіпкерлерді экологиялық шешімдерге тарту үшін ынталандыру шаралары жеткіліксіз.

Халықты экологиялық жобаларға тарту төмен деңгейде қалып отыр, бұл тұрақты тұтыну мәдениетін қалыптастыруды қиындатады. Экологиялық білім беру мен ақпараттандырудың жеткіліксіздігі халық арасында экологиялық сананың төмен деңгейіне әкелуде. Бұл экологиялық саясаттың тиімділігін шектейді, себебі халықтың белсенді қолдауынсыз көптеген бастамалар өз әлеуетін толық жүзеге асыра алмайды.

Қазақстан алдында тұрған басты міндеттер – институционалдық жүйені нығайту, экологиялық заңнаманы жетілдіру, қаржыландыру көлемін арттыру және халықты экологиялық мәдениетке тарту. Бұл шаралар елдің жасыл экономикаға көшуін жеделдетіп, оның тұрақты даму мақсатына қол жеткізуіне ықпал етеді.

Қорытынды. Қазақстанның экологиялық қауіпсіздігі мен орнықты дамуы ұлттық күш-жігер мен халықаралық ынтымақтастықты біріктіретін жүйелі тәсілді талап етеді. «Жасыл экономиканы» дамыту, климаттық тәуекелдерді азайту және табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттарына айналуға тиіс. Бұл бағыттағы табыс елдің экологиялық мәселелерді шешу бойынша қабылдаған стратегиялық шешімдерінің дәйектілігіне, сондай-ақ халықаралық тәжірибе мен технологияларды бейімдеу қабілетіне байланысты.

Халықаралық ынтымақтастық озық технологиялар мен қаржылық қолдауға қол жеткізуді қамтамасыз ете отырып, Қазақстан үшін кең

мүмкіндіктер ашады. Париж келісіміне қосылу және халықаралық «жасыл» қаржыландыру механизмдеріне қатысу еліміздің климаттық міндеттемелерін орындауында маңызды рөл атқарады. Алайда, осы бастамалар аясында қол жеткізілген нәтижелерді одан әрі арттыру үшін ел ішінде бірқатар шараларды іске асыру қажет.

Осыған қарамастан, елеулі прогреске қол жеткізу үшін заңнаманы жетілдіру, институционалдық мүмкіндіктерді нығайту және халықтың экологиялық хабардарлығын арттыру қажет. Экологиялық заңнаманы тиімді іске асыру үшін бақылау мен жауапкершілік механизмдерін күшейту маңызды. Сонымен қатар, мемлекеттік органдар мен бизнес арасындағы серіктестік экологиялық жобаларды жүзеге асыруға қосымша серпін бере алады.

Қазақстан экономикалық өсу мен экологиялық тұрақтылықтың табысты үйлесімінің үлгісін көрсете отырып, орнықты даму саласында өңірлік көшбасшы болуға әлеуеті бар. Бұл үшін ел трансшекаралық мәселелерді шешуде бастамашылдық танытып, өңірдегі экологиялық саясатты үйлестіруде белсенді рөл атқаруы тиіс. Сондай-ақ, жасыл технологиялар мен жаңартылатын энергия көздеріне инвестицияларды ұлғайту арқылы Қазақстан өз экономикасын тұрақты даму принциптеріне сәйкес қайта құра алады.

Өңірлік және жаһандық деңгейде орнықты дамуды қамтамасыз етуге бағытталған күш-жігер елдің экологиялық қауіпсіздігін нығайтып қана қоймай, оның халықаралық аренадағы беделін де арттырады. Қазақстанның бұл саладағы табысы оның табиғи ресурстарын сақтап қана қоймай, болашақ ұрпақ үшін тұрақты даму негізін қалауына мүмкіндік береді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Brundtland, G. H. Our Common Future. Oxford University Press, 1987.
2. Қазақстан Республикасының «жасыл экономикаға» көшу тұжырымдамасы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2013 жылғы 30 мамырдағы № 577 Жарлығы.
3. United Nations Development Programme (UNDP). Kazakhstan's Progress Towards Sustainable Development. 2020.
4. World Bank. Kazakhstan Environmental Analysis. 2021.
5. Қазақстан Республикасы Экология және табиғи ресурстар министрлігі. Ресми есептер мен бағдарламалар.

Сот жүйесінің модельдері және олардың тиімділігі

Джумабаев Серік Сәбитұлы

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті, «Құқықтану» мамандығының магистранты

Ғылыми жетекшісі:

Абилшеева Р.К.

з.ғ.к., қауымдастырылған профессор (доцент), профессор

Аннотация: Бұл мақалада әр түрлі елдердің сот жүйелерінің модельдері салыстырмалы түрде талданады. Әр елдің сот жүйесі оның тарихи, мәдени, құқықтық дәстүрлеріне және саяси жағдайларына байланысты ерекшеленеді. Мақалада әлемнің жетекші елдеріндегі сот жүйелерінің құрылымы, қызметі мен тиімділігі қарастырылады. Атап айтқанда, ағылшындық (жалпы құқық) жүйесі, континентальдық құқық жүйесі, сондай-ақ аралас модельдер зерттелген. Әрбір модельдің ерекшеліктері мен артықшылықтары, кемшіліктері талданып, олардың тиімділігі мен қолдану аясы туралы пікірлер ұсынылады. Сонымен қатар, түрлі елдердің сот жүйелері арасындағы айырмашылықтар мен ұқсастықтар анықталып, құқықтық реформа мен халықаралық тәжірибе алмасудың маңыздылығы туралы тұжырымдар жасалады. Мақала құқықтық жүйелерді терең түсіну мен құқықтық дамуды салыстыруға қызығушылық танытқан оқырмандарға арналған.

Кіріспе. Әлемде әртүрлі елдердің сот жүйелері өздерінің құқықтық дәстүрлеріне, тарихына, мәдениетіне және саяси құрылымына байланысты ерекшеленеді. Әрбір елдің сот жүйесі қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету, құқық бұзушылықтарға қарсы күрес жүргізу және азаматтардың құқықтарын қорғау міндетін атқарады. Әртүрлі сот жүйелерінің модельдері халықаралық құқықтық тәжірибеде маңызды рөл атқарады. Бұл модельдер, көбінесе, заң шығару, құқық қолдану және сот процестерінің ерекшеліктерін айқындайды. Осы орайда әртүрлі елдердің сот жүйелерін салыстырмалы түрде талдау, олардың тиімділігін бағалау қазіргі кезеңде өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Әлемдегі құқықтық жүйелердің түрлілігі мен әр елдің сот жүйесінің өзіндік ерекшеліктері, әділеттілікті қамтамасыз ету және құқықтық тәртіпті сақтау тұрғысынан маңызды мәселелер туындатады. Әрбір модельдің тиімділігі мен кемшіліктерін дұрыс түсіну және оларды дұрыс бағалау, тек бір елдің ғана емес, бүкіл әлемнің құқықтық жүйесіне оң әсерін тигізуі мүмкін. Сонымен қатар, бұл тақырып қазіргі замандағы халықаралық құқықтық даму, әлемдік тәжірибелермен танысу және өз елдерінің сот жүйелерін жетілдіру тұрғысынан өзекті. Бұл зерттеу жұмысы әртүрлі елдердің сот жүйелері мен олардың тиімділігі жайында терең түсінік қалыптастыруға, сондай-ақ оларды салыстыру арқылы өзекті мәселелерді анықтауға бағытталған. [1, 246]

Әлемде әртүрлі елдерде сот жүйелері түрлі модельдер мен құрылымдарға ие. Бұл жүйелер тарихи, мәдени, құқықтық және саяси факторларға байланысты әртүрлі болып келеді. Әрбір елдің сот жүйесі оның жалпы мемлекеттік құрылымымен тығыз байланысты болып, қоғамның құқықтық тәртібі мен әділеттілігін қамтамасыз ету үшін ерекше функциялар атқарады. Осыған орай, сот жүйелерінің тиімділігі, әділеттілікті қамтамасыз ету, құқық қорғау және қоғамның құқықтық мәдениетін дамытуда ерекше маңызды рөл атқарады. Осы мақалада әртүрлі елдердің сот жүйесін салыстырмалы түрде талдап, олардың модельдері мен тиімділігіне назар аударылатын болады. Әр елдің сот жүйесі өзіндік ерекшеліктерге ие болғанымен, оларды бірнеше негізгі модельдерге бөлуге болады:

Англо-саксондық модель (Англия, АҚШ, Канада). Англо-саксондық құқық жүйесі – бұл прецеденттік құқыққа негізделген жүйе, яғни сот шешімдері заңның өзі болып табылады, ал бұған дейінгі сот шешімдері жана істерді шешуде бағыт-бағдар ретінде қолданылады. Бұл модельде судьялардың рөлі өте маңызды, себебі олар тек заңды емес, сонымен бірге қоғамның ағымдағы жағдайын да ескереді. АҚШ пен Англиядағы сот жүйелері көбінесе адвокаттың белсенді қатысуын, сот процесінің жариялылығын және сот шешімдерінің кеңірек жариялануын көздейді. (АҚШ, Ұлыбритания) құқықтық жүйесі прецеденттік құқыққа негізделген, бұл соттардың алдыңғы шешімдеріне сүйеніп, жаңа істерді шешу тәсілін ұсынады. АҚШ-тағы сот жүйесі өзінің күрделілігімен ерекшеленеді, өйткені ол федералдық және штаттық соттардың екі деңгейін қамтиды. Мысалы, АҚШ-тағы жоғары соттың шешімдері қоғамның құқықтық жүйесіне айтарлықтай әсер етеді және оның шешімдері кейінгі сот істеріне негіз бола алады. Бұл модельдің тиімділігі оның икемділігі мен құқықтық принциптерді үздіксіз дамытуға мүмкіндігі бардығында, бірақ бұл жүйенің кемшілігі – сот процестерінің ұзақтығы мен қымбаттығы. Әсіресе, адвокаттар мен сот шығындарының жоғары болуы көп жағдайда әділеттіліктің жүзеге асырылуын тежейді.

Рим-германдық модель (Германия, Франция, Италия) заңдардың қатаң әрі жүйеленген түрде жазылуына негізделеді. Германияда қабылданған азаматтық құқықтық жүйе оның көп деңгейлі және айқын құқықтық нормалармен реттелуіне мүмкіндік береді. Бұл модельдің тиімділігі оның заңды жүйелі және тұрақты түр Бұл модельде заңдар мен кодекстердің жинақталған жинақтары маңызды рөл атқарады. Рим-германдық құқық жүйесі заңдардың жазбаша түрде жинақталуына және олардың қатаң орындалуына бағытталған. Судьялар өз шешімдерінде тек заңның мәтінін және оның жалпы қағидаттарын басшылыққа алады. Бұл модельде заңнамалық жүйе өте жүйеленген және құқықтық нормалар қатаң белгіленген. Бұл модель көбінесе кодекстерге сүйеніп, заңға қайшы келетін шешімдер қабылдануына жол бермейді. [2, 196]

Шариғат құқық жүйесі (Ислам елдері) Шариғат құқық жүйесі исламдық құқықтың қағидаларына негізделген, ол Құран мен хадистерге сүйенеді. Бұл модельде діни нормалар мен моральдық принциптер заңмен біріктіріледі. Бұл жүйеде діни басшылар мен ислам заңгерлері маңызды рөл

атқарады, олар қоғамдағы құқықтық тәртіпті тек заңмен емес, сонымен бірге діни қағидалармен қамтамасыз етеді. (Ислам елдері) діни негіздерге сүйенетіндіктен, ол құқықтық жүйе тек заңды емес, сонымен бірге моральдық қағидалармен де байланысты. Мысалы, Сауд Арабиясында шарифат заңдары қоғамның барлық салаларын реттейді, және ол үкіметтің заң шығарушы және атқарушы билігімен тығыз байланысты. Бұл жүйенің тиімділігі қоғамдағы моральдық тұрақтылықты сақтау мен діни құндылықтарды қорғау тұрғысынан өте маңызды, бірақ оның кемшілігі – кейбір құқықтық нормалар халықаралық құқықтық стандарттармен сәйкес келмеуі мүмкін. Әсіресе, әйелдердің құқықтары мен жеке тұлғаның еркіндігі мәселелері көптеген халықаралық ұйымдар тарапынан сынға алынады. Шарифат құқық жүйесі ислам дінінің негіздеріне сүйенетін құқықтық жүйе болып табылады. Ол Құранға, хадистерге (Пайғамбар Мұхаммедтің сөздері мен іс-әрекеттеріне) және ислам ғалымдарының пікірі мен түсіндірмелеріне негізделеді. Шарифат жүйесі тек құқықтық мәселелерді ғана емес, қоғамның моральдық, этикалық және діни нормаларын да қамтиды. Бұл жүйе көбінесе ислам елдерінде қолданылады, оның ішінде Сауд Арабиясы, Иран, Пәкістан және басқа да ислам мемлекеттері бар. Шарифат құқық жүйесі құқықтық құрылымның барлық деңгейінде діни қағидаттарды қолданысқа енгізеді, сондықтан ол азаматтық, қылмыстық, отбасылық және мұрагерлік мәселелерді шешуде маңызды рөл атқарады. Бұл құқық жүйесінің негізі исламдық құндылықтар мен моральдық принциптерді сақтауға бағытталған. Осы жүйені талдай отырып, оның артықшылықтары мен кемшіліктерін, сондай-ақ оның қазіргі заманғы құқықтық әлеммен байланысын қарастыру қажет.

Аралас жүйелер (Жаңа Зеландия, Швеция, Қазақстан). Кейбір елдерде аралас жүйелер қолданылады, мұнда әртүрлі құқықтық жүйелер бір-бірімен үйлесім табады. Мысалы, Жаңа Зеландияда жалпы құқық (Common Law) жүйесі мен роман-германдық құқық жүйесінің элементтері араласқан. Қазақстан сияқты елдерде де құқық жүйесінің араласу тән, ол заң шығарушы, сот және атқарушы биліктің үйлесімді жұмысын талап етеді. [3, 486]

Аралас құқықтық жүйе – бұл әртүрлі құқықтық дәстүрлер мен жүйелердің бір-бірімен үйлесімді түрде әрекет ететін құқықтық құрылым. Аралас жүйенің негізінде бірнеше құқықтық мәдениеттердің, яғни азаматтық құқық (роман-германдық жүйе), жалпы құқық (common law), шарифат құқық жүйесі және басқа да құқықтық дәстүрлердің элементтері болуы мүмкін. Бұл модель құқықтық жүйелердің әртүрлі элементтерін біріктіре отырып, елдің заң шығару және құқық қорғау органдарының жұмысын үйлестіреді.

Аралас құқықтық жүйелер көбінесе өзінің тарихи дамуында әртүрлі құқықтық модельдердің әсерін алған елдерде кездеседі. Мұндай елдерде әртүрлі құқықтық мектептердің элементтері біріктіріледі, бұл олардың әлеуметтік, мәдени, саяси және тарихи ерекшеліктерін ескере отырып жасалады. Аралас жүйе көбінесе елдердің құқықтық тәжірибесін тиімді пайдалануға, олардың қажеттіліктеріне икемді шешімдер ұсынуға мүмкіндік береді.

Сот жүйесінің тиімділігі әр түрлі факторларға байланысты бағаланады: әділеттіліктің орындалуы, процесстердің ашықтығы, халықтың құқықтық сауаттылығы және сотқа сенімділік. Аралас құқықтық жүйе өзінің ерекшеліктері мен артықшылықтарына қарамастан, кейбір қиындықтар мен кемшіліктерге де тап болуы мүмкін. Дегенмен, бұл жүйе әртүрлі құқықтық дәстүрлердің бірігуі арқылы елдердің құқықтық қажеттіліктеріне икемді түрде жауап бере алады. Әсіресе, қоғамдағы құқықтық тәртіпті сақтау, әділеттілікті қамтамасыз ету және халықтың құқықтық сенімін арттыру тұрғысынан маңызды рөл атқарады. Аралас жүйелерде құқықтық нормалардың әртүрлілігін тиімді үйлестіру мен олардың арасындағы тепе-теңдікті сақтау – басты міндет болып табылады. Бұл жүйе түрлі құқықтық мектептердің артықшылықтарын біріктіре отырып, қоғамдағы тұрақтылық пен әділеттілікке қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Әрбір модельдің өз тиімділіктері мен кемшіліктері бар. Англо-саксондық жүйе судьялардың еркіндігінің жоғары болуы және құқықтық прецеденттің қалыптасуының арқасында икемді әрі өзгерістерге бейім болып табылады. Алайда бұл жүйе көп жағдайда әділдікке қол жеткізу үшін қомақты қаржы мен уақытты қажет етеді. Сонымен қатар, адвокаттардың үнемі қатысуы кейде процессті күрделендіреді. [4, 186]

Рим-германдық модельдің басты артықшылығы оның қатаңдығы мен жүйеленгендігі болып табылады. Мұнда заңдар мен нормалар өте нақты белгіленген және судьялар тек оларды орындайды. Бұл әділеттілік пен заң үстемдігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Бірақ бұл модельдің кемшілігі – кейде заңдардың қатал болуы және соттың икемсіздігі.

Шариғат құқық жүйесі діни негіздерге сүйенетіндіктен, ол қоғамда ерекше моральдық бағытты ұстануға мүмкіндік береді. Бұл жүйенің тиімділігі діни бірлікті қамтамасыз етуде, бірақ кейде әлемдік стандарттар мен құқықтармен сәйкес келмеуі мүмкін. Шариғат жүйесі көбінесе әйелдер мен балалардың құқықтарын шектейтін жағдайларда сынға алынады.

Аралас жүйелер түрлі құқықтық нормаларды үйлестіре отырып, балансты қамтамасыз етуге тырысады. Бұл жүйелердің тиімділігі оларда әртүрлі құқықтық дәстүрлердің пайдалы жақтарын біріктіруге мүмкіндік береді. Бірақ бұл жүйелердің кемшілігі – оларды дұрыс үйлестіру қиындықтары мен күрделілігі болуы мүмкін. [5, 246]

Әр елдің сот жүйесі оның құқықтық мәдениетіне, тарихи даму жолына, қоғамның қажеттіліктеріне және саяси құрылымына тәуелді. Әрбір модельдің тиімділігі оның қолданылу жағдайына және қоғамдағы құқықтық тәртіптің ерекшеліктеріне байланысты болады. Алайда, барлық сот жүйелерінің ортақ мақсаты – әділеттілік пен құқықтың үстемдігін қамтамасыз ету. Сондықтан, ең тиімді жүйе деп бір модельді айту қиын, бірақ әр модельдің артықшылықтары мен кемшіліктерін ескере отырып, әрбір ел өзінің ұлттық ерекшеліктеріне сай сот жүйесін жетілдіруде жұмыс істей алады.

Қорытындылай келе, әрбір сот жүйесі өзінің ерекшеліктері мен артықшылықтарына ие, және олардың тиімділігі елдің тарихи дамуына,

мәдениетіне және құқықтық дәстүрлеріне байланысты. Әр елдің құқықтық жүйесі өз қоғамына сәйкес қалыптасқандықтан, олардың әділеттілік, құқықтың үстемдігі және халықтың құқықтық сенімін арттыру тұрғысынан ерекше маңызы бар. Сонымен қатар, халықаралық тәжірибені ескере отырып, әрбір ел өз сот жүйесін жетілдіріп, жаңа заңдық және құқықтық талаптарға бейімделуі қажет.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Бенашвили, Д. (2010). Сравнительное правоведение: Теория и практика. Москва: Юридическая литература.
2. Грабельников, В. А. (2007). Модели судебных систем: сравнительный анализ. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс.
3. Кенжебеков, С. (2015). Қазақстан Республикасындағы құқықтық жүйе және оның дамуы. Алматы: ҚазМУ баспасы.
4. Либерман, Р. (2012). Англо-американское право: история, практика, теория. Москва: Юрист.
5. Шарифова, Н. М. (2013). Ислам құқығы және шариғаттың құқықтық жүйесі. Астана: Эталон.

Әр түрлі елдердің сот жүйесін салыстырмалы талдау

Досай Жеңісгүл Құдайбердіқызы

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті, «Құқықтану» мамандығының магистранты

Ғылыми жетекшісі:

Абишев Р.К., з.ғ.к., қауымдастырылған профессор (доцент)

Аннотация: Бұл мақала әртүрлі елдердің сот жүйелерін салыстырмалы талдауға арналады. Онда сот жүйесінің негізгі модельдері қарастырылады: англосаксондық (прецеденттік құқық), романо-германдық (континенттік құқық), діни және аралас құқықтық жүйелер. Әр модельдің құрылымы, қызмет ету принциптері, артықшылықтары мен кемшіліктері талданады.

Сонымен қатар, әртүрлі елдердегі сот жүйесінің тиімділігі құқық үстемдігі, әділеттілікке қолжетімділік, соттардың тәуелсіздігі мен есептілігі тұрғысынан бағаланады. Мақала сот жүйесінің тиімділігін арттыруға бағытталған реформалар мен үздік тәжірибелерді сипаттайды. Бұл зерттеу заңгерлер, судьялар, саясаттанушылар мен құқық қорғау саласындағы мамандар үшін пайдалы болуы мүмкін.

Кіріспе. Сот жүйесі – кез келген мемлекеттің құқықтық жүйесінің негізгі тірегі. Әртүрлі елдерде сот жүйесі тарихи, мәдени және құқықтық

ерекшеліктеріне байланысты әртүрлі үлгіде қалыптасқан. Бұл мақалада сот жүйесінің негізгі модельдері қарастырылып, олардың тиімділігі талданады.

Сот жүйесі – мемлекеттің құқықтық жүйесінің маңызды элементі. Әр елдің сот жүйесі тарихи, мәдени, құқықтық және саяси ерекшеліктеріне байланысты өзіндік құрылымға ие. Сот билігі – кез келген құқықтық мемлекеттің маңызды институттарының бірі. Ол әділдік пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету, заңдардың орындалуын бақылау және азаматтардың құқықтарын қорғау қызметін атқарады. [1, 116]

Әр елдің сот жүйесі тарихи, мәдени және саяси ерекшеліктеріне байланысты өзіндік құрылымға ие. Қазақстан, Ресей, Қытай және Өзбекстан – Орталық Азия мен Еуразия кеңістігінде маңызды рөл атқаратын елдер, олардың сот жүйелері құқықтық даму деңгейі, мемлекеттік басқару стилі және сот билігінің тәуелсіздігі тұрғысынан ерекшеленеді. Бұл елдердің құқықтық жүйелері негізінен романо-германдық (континенттік) құқыққа сүйенгенімен, олардың әрқайсысында кеңестік құқықтық мұра, ұлттық дәстүрлер және саяси жағдайлар айтарлықтай ықпал еткен.

Зерттеліп отырған елдер әртүрлі құқықтық жүйелерге негізделеді:

✓ Қазақстан мен Ресей – романо-германдық құқық жүйесіне жатады, бірақ кеңестік құқықтық мұраны сақтаған.

✓ Қытай – аралас құқықтық жүйеге ие (континенттік құқық, социалистік құқық және конфуцийлік дәстүрлердің ықпалы).

✓ Өзбекстан – континенттік құқықтық жүйеге негізделген, бірақ исламдық құқықтың элементтері де байқалады.

Қазақстан Республикасының сот жүйесі 1995 жылғы Конституцияға және “Сот жүйесі және судьялардың мәртебесі туралы” заңға сәйкес жұмыс істейді.

Сот жүйесінің құрылымы:

1. Жоғарғы Сот – елдегі ең жоғары сот органы, барлық соттарға түсіндірме береді және кассациялық инстанция ретінде қызмет етеді.

2. Облыстық және оған теңестірілген соттар – апелляциялық және кассациялық істерді қарайды.

3. Аудандық (қалалық) соттар – бірінші инстанциядағы істерді қарайды.

4. Мамандандырылған соттар – әскери, экономикалық, әкімшілік және басқа да істерді қарайды.

Ерекшеліктері:

✓ Судьялар Президенттің ұсынысымен тағайындалады.

✓ Конституциялық Сот (2023 жылы қайта құрылды) заңдардың Конституцияға сәйкестігін қарастырады.

✓ Алқабилер соты бар, бірақ тек ауыр қылмыстар бойынша қолданылады.

Сот реформалары жүргізілуде (соттардың тәуелсіздігін нығайту, цифрландыру, әділдікке қолжетімділікті арттыру). [2, 486]

Ресейдің сот жүйесі РФ Конституциясына және 1996 жылғы “Ресей Федерациясының сот жүйесі туралы” федералдық конституциялық заңына негізделеді. [3, 196]

Сот жүйесінің құрылымы:

1. Конституциялық Сот – заңдардың Конституцияға сәйкестігін тексереді.
2. Жоғарғы Сот – барлық соттар үшін ең жоғары инстанция.
3. Федералдық соттар (жалпы юрисдикция және арбитраждық соттар).
4. Субъектілердің соттары (облыстық, аймақтық, республикалық соттар).
5. Аудандық соттар – бірінші инстанция.
6. Әскери соттар – Қарулы Күштерге қатысты істерді қарайды.

Ерекшеліктері:

✓ Судьялар Ресей Президентінің ұсынысымен Федерация Кеңесі арқылы тағайындалады.

✓ Алқабилер соты шектеулі түрде қолданылады.

✓ Сот билігі атқарушы билікке тәуелді деп сынға ұшырайды.

Жоғарғы Сот Конституциялық Соттың кейбір өкілеттіктерін өзіне алды (2020 жылғы конституциялық өзгерістерден кейін). [4, 486]

Қытай Халық Республикасының сот жүйесі ҚХР Конституциясы мен Халық соттары туралы заңдарға негізделеді. Қытайда Коммунистік партияның бақылауы сот билігінде жоғары.

Сот жүйесінің құрылымы:

1. Жоғарғы Халық Соты – елдегі ең жоғары сот органы.

2. Провинциялық және муниципалдық соттар – апелляциялық және кассациялық істерді қарайды.

3. Орта деңгейдегі халық соттары – ауыр қылмыстық істер мен ірі азаматтық істерді қарайды.

4. Базалық деңгейдегі халық соттары – бірінші инстанциядағы істерді шешеді.

5. Мамандандырылған соттар – әскери, экономикалық, интернет, зияткерлік меншік істерін қарайды.

Ерекшеліктері:

✓ Судьялар Коммунистік партияның бақылауында.

✓ Алқабилер соты жоқ, бірақ “халық өкілдері” сот процестеріне қатыса алады.

✓ Өлім жазасы кеңінен қолданылады.

Соттар саяси бақылауға тәуелді, заңның үстемдігі екінші орында. [5, 646]

Өзбекстанның сот жүйесі Өзбекстан Конституциясы мен 2017 жылғы “Соттар туралы” заңға негізделеді.

Сот жүйесінің құрылымы:

1. Жоғарғы Сот – елдегі ең жоғары сот органы.

2. Әскери сот – әскери істерді қарайды.

3. Өңірлік және қалалық соттар – апелляциялық және бірінші инстанциядағы істерді шешеді.

4. Мамандандырылған соттар – экономикалық және әкімшілік істерді қарайды.

Ерекшеліктері:

✓ Судьялар Өзбекстан Президентінің ұсынысымен тағайындалады.

✓ Сот реформалары жүргізілуде (судьялардың тәуелсіздігін күшейту, коррупциямен күрес).

Алқабилер соты жоқ, барлық істер кәсіби судьялармен қаралады. [7, 36]

Төменде Қазақстан, Ресей, Қытай және Өзбекстан сот жүйелерін салыстыру үшін кесте келтірілген. Бұл кестеде әр елдің сот жүйесінің негізгі ерекшеліктері көрсетілген.

Ел	Сот жүйесінің құрылымы	Сот төрелігінің түрі	Сот билігін жүзеге асыратын орган	Жоғарғы соттың мәртебесі	Жеке тұлғалардың құқығын қорғау
Қазақстан	Төрт деңгейлі: аудандық, облыстық, апелляциялық және Жоғарғы сот	Азаматтық, қылмыстық, әкімшілік, әкімшілік құқық бұзушылық	Жоғарғы сот, облыстық және аудандық соттар	Конституциялық сот жоқ, Жоғарғы соттың Конституцияны түсіндіру құқығы бар	Азаматтардың құқықтары мен бостандықтары кепілденген, Конституциялық кеңес бар
Ресей	Төрт деңгейлі: аудандық, облыстық, аймақтық және Жоғарғы сот	Азаматтық, қылмыстық, әкімшілік құқық бұзушылық	Жоғарғы сот, аймақтық және аудандық соттар	Конституциялық сот бар, ол Конституцияға сәйкес келмейтін заңдарды жоя алады	Ресейде азаматтардың құқықтары мен бостандықтары қолдау тапқан, бірақ кейбір шектеулер бар
Қытай	Үш деңгейлі: жергілікті, орталық және Жоғарғы сот	Азаматтық, қылмыстық, әкімшілік	Халықтық сот, Жоғарғы халықтық сот	Жоғарғы халықтық сот – елдің ең жоғары сот органы	Құқық қорғау жүйесі партиялық бақылауда, адамның жеке құқықтары шектеулі
Өзбекстан	Үш деңгейлі: аудандық, облыстық және Жоғарғы сот	Азаматтық, қылмыстық, әкімшілік құқық бұзушылық	Жоғарғы сот, облыстық және аудандық соттар	Конституциялық сот жоқ, Жоғарғы сот Конституцияның орындалуын бақылауға алады	Азаматтардың құқықтары қорғалуға тырысады, бірақ реформалар қажет

Талдау нәтижелері:

1. **Сот жүйесінің құрылымы:** Барлық елдерде төрт деңгейлі немесе үш деңгейлі сот жүйесі бар. Қазақстан мен Ресейде төрт деңгейлі жүйе қалыптасқан болса, Қытай мен Өзбекстанда үш деңгейлі жүйе бар.

2. **Сот төрелігінің түрі:** Әрбір елде азаматтық, қылмыстық, және әкімшілік құқық бұзушылықтарға қатысты сот төрелігі жүзеге асырылады. Бұл түрлері барлық елдерде бірдей.

3. **Сот билігін жүзеге асыратын орган:** Қазақстан, Ресей және Өзбекстанда сот билігін аудандық, облыстық және Жоғарғы соттар жүзеге асырады. Қытайда бұл орган Халықтық сот деп аталады, ал Жоғарғы халықтық сот бүкіл елдің ең жоғарғы соты болып табылады.

4. **Жоғарғы соттың мәртебесі:** Қазақстанда Конституциялық сот жоқ, бірақ Жоғарғы сот Конституцияны түсіндіруге құқылы. Ресейде Конституциялық сот бар, ол заңдарды Конституцияға сәйкестігін тексереді. Қытайда Конституциялық сот жоқ, бірақ Жоғарғы халықтық сот маңызды рөл атқарады. Өзбекстанда Конституциялық сот жоқ, бірақ Жоғарғы сот Конституцияның орындалуын бақылауда.

5. **Жеке тұлғалардың құқығын қорғау:** Барлық елдерде азаматтардың құқықтарын қорғау көзделген. Дегенмен, Қытайда бұл салада айтарлықтай шектеулер бар, себебі құқық қорғау жүйесі партиялық бақылауда жұмыс істейді.

Бұл кесте әр елдің сот жүйесінің құрылымы мен құқық қорғау механизмдерін салыстыруға мүмкіндік береді.

Қазақстан, Ресей, Қытай және Өзбекстанның сот жүйелері континенттік құқық жүйесіне негізделгенімен, олардың қызмет ету ерекшеліктері әртүрлі. Қытай соттары толығымен саяси бақылауда, Ресей мен Өзбекстанда биліктің сот жүйесіне ықпалы бар, ал Қазақстанда сот реформалары жүргізіліп жатқанымен, тәуелсіздік мәселесі әлі де маңызды.

Бұл елдердің сот жүйелері даму үстінде, бірақ олардың тиімділігі соттардың тәуелсіздігі мен құқық үстемдігін қамтамасыз ету деңгейіне тікелей байланысты.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы – 1995 ж. (2022 жылғы өзгерістермен).
2. “Сот жүйесі және судьялардың мәртебесі туралы” Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы – 2000 ж.
3. “Ресей Федерациясының сот жүйесі туралы” Федералдық конституциялық заңы – 1996 ж.
4. Ресей Федерациясының Конституциясы – 1993 ж. (2020 жылғы түзетулермен).
5. Қытай Халық Республикасының Конституциясы – 1982 ж. (кейінгі өзгерістермен).
6. ҚХР Халық соттары туралы заң – 1979 ж. (жаңартылған нұсқалары).
7. Өзбекстан Республикасының Конституциясы – 1992 ж. (2023 жылғы өзгерістермен).

Анализ процесса защиты прав граждан посредством различных правозащитных методов и механизмов

Дюсембаев Еділ Ерболұлы

*магистрант по образовательной программе 7M04202 – Юриспруденция
Кастийский университет технологий и инжиниринга имени Ш.Есенова*

Научный руководитель:

Ауешова Б.Т., к.ю.н., ассоциированный профессор (доцент) МОН РК

Введение Защита прав граждан в Казахстане играет важную роль в обеспечении стабильности и справедливости в обществе. Различные правозащитные механизмы позволяют гражданам отстаивать свои права и обращаться за помощью в случае их нарушения. В данной статье рассматриваются основные методы защиты прав граждан в Казахстане, их эффективность, а также перспективы совершенствования правозащитной системы. Вопросы защиты прав граждан охватывают широкий спектр проблем, связанных с доступностью правосудия, эффективностью правозащитных институтов и международным взаимодействием в данной сфере. Несмотря на существующие механизмы, в Казахстане сохраняются определенные проблемы, требующие дополнительных реформ и совершенствования законодательства. Учитывая сложность современной правозащитной системы, необходимо анализировать основные методы защиты прав граждан и искать пути их улучшения.

Основная часть. Конституция Республики Казахстан закрепляет основные права и свободы человека и гражданина, определяя их гарантии. Судебная защита является ключевым элементом, предоставляя гражданам возможность отстаивать свои права в суде, включая гражданские, административные и уголовные процессы. Например, в 2022 году суд Алматы рассмотрел иск Айдоса Жаксылыкова против компании "КазМунайГаз", связанный с незаконным увольнением. В результате суд восстановил его в должности и обязал работодателя выплатить компенсацию. Однако судебная защита не всегда доступна из-за высоких затрат на адвокатов и затяжного процесса рассмотрения дел.

Институт Омбудсмана помогает гражданам в защите их прав, рассматривая обращения и направляя их в соответствующие органы. В 2023 году Уполномоченный по правам человека Эльвира Азимова рассмотрела более 15 000 жалоб, связанных с жилищными правами, нарушением трудового законодательства и ограничением свободы слова. В одном из случаев группа жителей Актобе обратилась к Омбудсмену по поводу незаконного выселения из арендованного жилья. Благодаря вмешательству правозащитных органов удалось добиться пересмотра судебного решения в пользу граждан.

Адвокатура и правозащитные организации, такие как Казахстанское международное бюро по правам человека (КМБПЧ), оказывают поддержку гражданам, предоставляя консультации и юридическую помощь. Организация Amnesty International регулярно выпускает отчеты о ситуации с правами человека в Казахстане, поднимая острые вопросы, такие как ограничения на свободу собраний и преследование активистов. Так, в 2021 году КМБПЧ помогло журналисту Лукпану Ахмедьярову, обвиняемому в клевете, доказать свою невиновность в суде. Дело привлекло внимание международных организаций и стало прецедентом в защите свободы слова.

Казахстан активно участвует в международных механизмах защиты прав человека. Комитет ООН по правам человека предоставляет гражданам возможность подавать жалобы на нарушения своих прав в рамках Международного пакта о гражданских и политических правах. Совет ООН по правам человека проводит регулярные проверки соблюдения прав человека в Казахстане и предоставляет рекомендации по их улучшению. Например, в 2022 году Казахстан получил рекомендации от Совета ООН по усилению защиты прав женщин и детей. В результате были внесены поправки в законодательство, направленные на ужесточение наказания за домашнее насилие.

Казахстан также взаимодействует с ОБСЕ по вопросам соблюдения прав человека, включая избирательные права и свободу слова. Так, после выборов 2023 года ОБСЕ отметило прогресс в прозрачности избирательного процесса, но указало на необходимость дальнейших реформ. В 2019 году правозащитная организация "Хьюман Райтс Вотч" призвала Казахстан усилить защиту прав трудящихся, после того как рабочие компании "Тенгизшевройл" провели забастовку из-за дискриминации и низкой заработной платы.

Медиация и альтернативное урегулирование споров позволяют гражданам решать конфликты без обращения в суд. В 2023 году в Казахстане более 30% гражданских споров было урегулировано посредством медиации, что снизило нагрузку на судебную систему. Например, в Алматы соседи смогли решить конфликт по поводу земельного участка через медиатора, избежав дорогостоящего и долгого судебного разбирательства. В другом случае предприниматель Данияр Сейдахметов избежал длительного судебного разбирательства с арендодателем, договорившись о снижении арендной платы через процедуру медиации.

СМИ и социальные сети оказывают значительное влияние на защиту прав граждан. В 2022 году журналистское расследование Жанболата Мамаева помогло выявить случаи незаконного захвата земельных участков в Нур-Султане, что привело к вмешательству властей и возврату земли законным владельцам. Рост цифровых платформ также способствует защите прав граждан. Например, мобильное приложение "eGov" позволяет гражданам подавать жалобы в прокуратуру и получать онлайн-консультации юристов, что значительно упрощает процесс защиты прав.

Несмотря на наличие различных инструментов защиты прав граждан, в Казахстане сохраняются определенные проблемы. Доступность правосудия

остаётся актуальным вопросом из-за высоких судебных издержек. Исполнение международных решений требует улучшения, так как не все рекомендации ООН и ОБСЕ исполняются на практике. Свобода слова и собраний подвергается ограничениям, что вызывает критику со стороны международных организаций. Коррупция в правоохранительных органах снижает доверие к системе правозащиты.

Для решения этих проблем необходимо укрепление независимости судебной системы, расширение механизмов общественного контроля, улучшение правовой грамотности населения через образовательные программы, а также внедрение цифровых технологий для упрощения подачи жалоб и мониторинга нарушений. Например, внедрение системы искусственного интеллекта для анализа жалоб и автоматического направления их в соответствующие органы поможет ускорить процесс рассмотрения обращений граждан.

Подводя итоги защита прав граждан в Казахстане включает как национальные, так и международные механизмы, а также альтернативные способы правозащиты. Несмотря на положительные изменения, остаются вызовы, требующие решения. Дальнейшее развитие правозащитных институтов, совершенствование законодательства и внедрение современных технологий помогут усилить защиту прав граждан и повысить уровень правовой культуры в обществе. Важно продолжать развивать механизмы защиты прав человека, ориентируясь на международные стандарты и передовые практики.

Список использованной литература

1. Конституция Республики Казахстан (1995, с изменениями и дополнениями).
2. Международный пакт о гражданских и политических правах (1966).
3. Всеобщая декларация прав человека (1948).
4. Закон Республики Казахстан "О медиации" (2011).
5. Казахстанское международное бюро по правам человека. Годовой отчет (2023).
6. Amnesty International. Отчет о правах человека в Казахстане (2023).
7. ОБСЕ. Доклады по соблюдению прав человека в Казахстане.
8. Комитет ООН по правам человека. Обзор жалоб из Казахстана (2023).

Қазақстан Республикасындағы жеке тұлғаның құқықтары мен бостандықтарының қорғалуы

Жайлыбаев Манарбек Есетұлы

Yessenov University 2 – курс магистранты

Ғылыми жетекші:

Абилшеева Рысгул Қойшығұлқызы

заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор

Бұл баяндамада Қазақстан Республикасындағы жеке тұлғаның конституциялық құқықтық мәртебесі оның ішінде тұлғаның құқықтары мен бостандықтарының қорғалуы тақырыбына жазылған. Мұнда Қазақстан Республикасының Конституциясында, Президентінің Жарлықтарында, халықаралық құқық пен басқа да құжаттарда көрсетілген тұлғаның құқықтары мен бостандықтарының және оның қорғалуы мәселесі және мәртебесі туралы көрініс тапқан.

Кілт сөздер: Тұлғаның мәртебесі, құқықтары мен бостандықтары, адам және азамат, Қазақстан Республикасындағы тұлға құқығы, құқықтың қорғалуы.

Ата заң – ел қазығы демекші, еліміздің ең басты құжаты – Конституция. Бұл Заңның қабылдануы конституциялық құрылыстың құқықтық негізін қалады, мемлекеттік тетік және қоғамдық, саяси жүйенің негізгі принциптерін айқындап, баршамыздың, яғни, адам мен азаматтың конституциялық мәртебесін белгілейді.

Адамның табиғи ажырамас абсолюттік құқықтары мен бостандықтарының идеялары осы Қазақстан Республикасының Конституциясында көрініс тапқан.

ҚР Конституциясының 12 бабына сәйкес:

1. Қазақстан Республикасында Конституцияға сәйкес адам құқықтары мен бостандықтары танылады және оларға кепілдік беріледі.

2. Адам құқықтары мен бостандықтары әркімге тумысынан жазылған, олар абсолютті деп танылады, олардан ешкім айыра алмайды, заңдар мен өзге де нормативтік құқықық актілердің мазмұны мен қолданылуы осыған қарай анықталады.

3. Республиканың азаматы өзінің азаматтығына орай құқықтарға ие болып, міндеттер атқарады.

4. Конституцияда, заңдарда және халықаралық шарттарда өзгеше көзделмесе, шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар Республикада азаматтар үшін белгіленген құқықтар мен бостандықтарды пайдаланады, сондай-ақ міндеттер атқарады.

5. Адамның және азаматтың өз құқықтары мен бостандықтарын бұзбауға, конституциялық құрылыс пен қоғамдық имандылыққа нұқсан келтірмеуге тиіс,

- деп адам құқықтары мен бостандықтарының көрінісі адам және азаматқа арналған тарауында айқындалған. [1]

Қазіргі заманғы халықаралық құқықта адам құқына қатысты тұтастай құқықтық актілер кешені қалыптасты. Халықаралық құқық нормалары нақты мемлекеттегі адам құқын тікелей реттемейді. БҰҰ Жарғысы (1-баптың 3-тармағы) мемлекеттерді олардың аумағында тұратын барлық адамдардың, қандай да болмасын кемсітуге жол берместен негізгі құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуге міндеттейді. БҰҰ шеңберінде осы мәселе бойынша: «Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы» (1948ж.), «Әйелдердің саяси құқы туралы конвенция» (1954ж.), «Балалар құқы декларациясы» (1959ж.), «Адамдардың экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтары туралы», «Адамдардың азаматтық және саяси құқықтары туралы» (1966ж.) және басқа бірқатар құжаттар қабылданды. [2]

Қазақстан Республикасының 1995 жылғы жаңа Конституциясы азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын нығайта отырып, халықаралық актілердің нормалары мен принциптеріне сүйенеді. Аталған және басқа халықаралық актілер мынадай негізгі құқықтар мен бостандықтарды жариялайды: кез-келген адам өмір сүруге, бостандыққа және жеке басына қол сұғылмауына құқылы; ешкім де азапталмауы қадір-қасиетін кемсітетіндей көз алартушылыққа және жазаға ұшырамауы тиіс; барлық адамдар заң алдында тең, заңмен тең дәрежеде қорғалуы құқылы; кез-келген адам тұратын орнын мемлекет шегінде еркін алмастыруға және таңдауға құқылы; кез-келген адам өзінің, отбасының және басқаларының денсаулығын және тұрмыс жағдайын қолдауға қажетті өмірлік деңгейде еңбек етуге, білім алуға, дем алуға құқылы. Халықаралық құқықтық құжаттар адам құқық мен бостандығын ең жоғары құндылық деп таниды.

Қазақстан Республикасында адамдар мен азаматтардың Конституция мен заңдарда бекітілген құқықтары мен бостандықтарын қорғау мен жүзеге асыруды қамтамасыз етуі тиіс мемлекеттік институттар құралады және жұмыс істейді.

Адам құқықтарының жай-күйі әр мемлекетте адам және мемлекет қарым-қатынасы қағидасының сақталуына байланысты, әлемдік қатынастарда танылған бұл қағидаларды ұлттық заңнамаларға енгізу, құқықтарды қорғаудың механизмін қалыптастыру құқықтық жүйенің жай-күйіне тығыз байланысты десек қателеспес едік. Адам құқықтарын қорғау механизмі мынадай шараларды қамтиды:

- Конституциялық бақылау;
- Соттық қорғау;
- Қорғаудың әкімшілік-құқықтық формалары;
- Үкіметтік емес құқық қорғау органдарының қызметі.

Жоғарыда аталған адам және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау механизмі әр түрлі дәрежеде біздің елімізде де қолданылады.[3]

Адамның құқығы мен бостандығын қорғау және қамтамасыз ету жөніндегі маңызды мемлекеттік институттардың бірі Қазақстан Республикасының Президенті болып табылады. Президенттің тиісті өкілеттігінің заңдық негізі Конституцияда, сондай-ақ Президенттің «Қазақстан Республикасының Президенті туралы» Конституциялық заң күші бар Жарлығында бекітілген.

ҚР Конституциясының 40-бабының 2-тармағында Қазақстан Республикасының Президенті – адам мен азамат құқықтары мен бостандықтарының нышаны әрі кепілі деп жазылған. Президенттің қызметіне кірісер сәтінде халыққа беретін антында мынадай сөздер бар: «Қазақстан халқына адал қызмет етуге, Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңдарын қатаң сақтауға, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына кепілдік беруге салтанатты түрде ант етемін» (42-бап, 1-тармақ). Адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету жөніндегі мәселелер бойынша Парламент Мәжілісіне қарауға Үкімет енгізетін құқық қорғаушылық заң жобаларына

Президенттің бастамашылығы Президенттің азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының кепілі ретінде қызметінің басты бағыттарының бірі болып табылады. Үкімет арқылы Президент бастамашы болған кейбір заңдарды айтсақ та жетеді.

Қазақстан Республикасының шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау туралы Заң, Қазақстан Республикасы азаматтарының денсаулығын қорғау туралы Заң, Қазақстан Республикасында мүгедектігі бойынша, асыраушысынан айрылу жағдайында және жасының ұлғаюына байланысты мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақы төлеу туралы Заң, және т.б. Сонымен бірге Президент өз өкілеттігі шегінде нормативтік құқықтық актілер сияқты, адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету үшін жеке сипаттағы актілер де шығарылады.

Ол Президенттің тиісті Жарлығымен бекітілген мемлекеттік қызмет принциптерінен айқын көрінеді. Президенттің Жарлығы бойынша: а) мемлекеттің мүддесі алдында азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының және заңды мүдделерінің басымдылығы; ә) жалпыға ортақтық, яғни мемлекеттік қызметке кіруге барлық азаматтардың тең құқылығы; б) қоғамдық пікірді ескеру мен жариялылық мемлекеттік қызметтің маңызды принциптері болып табылады. Жоғарыда көрсектілгендей, мұнда мемлекеттік органдар қызметінің азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының жүзеге асыруды және қорғауды көздейтіндей принциптер қарастырылған. Бұл принциптер Президенттің құқық қорғау органдарының қызметіне сәйкес мәртебесін бергілейтін жарлықтарында нақтыланады. Мысалы, Президенттің «Қазақстан Республикасы ішкі істер органдары туралы» 1995 жылғы 21 желтоқсандағы Жарлығында, бұл органдардың адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарына қарсы қылмыстық және өзге әрекеттердің алдын-алу жөніндегі қызметті жүзеге асыратындығы жазылған.

Президент, сондай-ақ адам мен азаматтың саяси, әлеуметтік-экономикалық және жеке құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыруды көздейтін жеке құқықтық актілер шығарады. Атап айтқанда, Президент Республика азаматтығын, саяси баспана беру мәселелерін шешеді, Республиканың мемлекеттік наградаларын, құрметті және өзге де атақтар береді. Президент ауыр қылмысы үшін сотталғандарғы кешірім жасайды.

Президент тыйым салуды, сондай-ақ Парламенттің азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын бұзатын заңдар қабылдамауы үшін пайдаланады. Қазақстан Республикасының демократиялық институттарына, азаматтардың қауыпсіздігіне ерекше қатер төнген жағдайды Президент қалыптасқан жағдайға орай шаралар қабылдауға құқылы. Атап айтқанда, Президент Қазақстанның бүкіл аумағында және оның жекелеген аймақтарында төтенше жағдай енгізіп, Қарулы күшті қолдана алады.

Қазақстан Республикасы Президентінің жанында консультативті-кеңесші орган ретінде адам құқығын қорғау жөніндегі комиссия құрылды. Комиссияның басты міндеті Президенттің конституциялық мәртебесі – оның адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының кепілдігін, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету және қорғау тетігін жеңілдетуді жүзеге асыруына ықпал ету болып табылады. Комиссия бұл міндеттерді орындау мақсатында мемлекет басшысының және комиссияның атына адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтары бойынша жолдаған өтініштерін қарайды, адам құқығының сақталуы туралы жыл сайын баяндамалар жасайды, адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету механизмін жетілдіру туралы ұсыныстар және т.б. әзірлейді. [5]

Парламент те адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыру мен қорғауға кепілдік беретін маңызды мемлекеттік институттардың бірі.

Парламент мұны, негізделген, заң шығару қызметі арқылы жүзеге асырады, онда парламенттің конституциялық өкілеттігі айқын көрінген. Парламент жеке тұлғалардың құқықтық субъектілігіне, азаматтық құқықтар мен бостандықтарға, жеке тұлғалардың жауаптылығына қатысты негізгі принциптер мен нормаларды; жергеілікті өзін-өзі басқару органдарын құру мен қызметінің негіздерін белгілейтін маңызды қоғамдық қатынастарды реттеуші заңдар шығарады. Тиісінше, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары жүзеге асырылатын қоғамдық қатынастардың негізгі салалары Парламент қабылдайтын заңдар арқылы реттеледі.

Сот, ішкі істер, ұлттық қауіпсіздік органдары адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын ұйымдастыру мен қорғауға ықпал ететін органдар болып табылады. [6]

Қазіргі кезеңде Қазақстанда Омбудсмен институтын енгізу өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Омбудсмен – адам құқықтарын қорғау, арыз, өтініштерді қарау, құқықтар бұзылған жағдайда қалпына келтіру қызметімен айналысатын өкіл. Омбудсмен институты біздің елімізде адам құқықтарын қамтамасыз етудің бірін-бір тетігі болуы мүмкін. Классикалық тұрғыда,

омбудсмен дегеніміз – мемлекеттік шенеуніктердің заңсыз әрекеттері нәтижесінде бұзылған құқықтар жөніндегі арыз-шағымдарды қарап, тексеріп заңдық күші жоқ ұсыныстар беретін тәуелсіз лауазымды тұлға. Біздің мемлекетімізде бұрын соңды бұндай институт болған емес. Ал ол адам құқықтарын қорғау, қамтамасыз ету және қалпына келтіруде жаңа тәсілдер мен әдістер енгізуге қуатты серпін бере алады. Бұндай қажеттілікті қазіргі таңда жұртшылықтың барлығы да мойындап отыр. Адам құқықтары жөніндегі ұлттық құрылым, үшінші мыңжылдықтың басында Омбудсмен институты қызметін қолдану құқықтық мемлекет құрудағы нық қадамдардың бірі болар еді. [3]

Адамның құқықтары мен бостандықтарын бекітуге, оларға кепілдік беру және жүзеге асыруға ұмтылыстың артуы құқықтық мемлекеттің сипаты мен тегіне, оған тән басқару, реттеу және ықпал жасаудың құқықтық құралдарының басымдылықтарына, онда байқалып отырған гуманистік бастаулардың, демократияландырудың күшеюіне, мемлекеттік құрылымдардың халық бұқарасы үшін ашықтығына байланысты.

Адамның құқықтары мен бостандықтарының қорғалуы ғасырлар мен ғұмырлар бойына созылған, адамның лайықты өмір сүріп, жақсы тұрмыс кешуіне апаратып асыл мұрат. Әр адамның бостандығы оның құқығы «табиғи» берілген, оған мемлекет және қоғам міндетті түрде көңіл аударып, оларды қамтамасыз етіп, қорғауы керек.

Әдебиеттер тізімі:

1 Қазақстан Республикасының Конституциясы: Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 21 мамырдағы № 254- III Заңымен өзгертулер мен толықтырулар енгізілген ресми мәтін. – Конституция Республики Казахстан: официальный текст с изменениями и дополнениями от 21 мая 2007 года № 254-III Закона Республики Казахстан. – Алматы: Жеті жарғы, 2007 – 136 бет.

2 Права человека. Сборник международных документов. М., МГУ. 1986

3 Президенттің «Қазақстан Республикасы Президентінің актілер туралы» Жарлығында жарлықтар мен адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету жөнінде шаралар қолданатындығы белгіленген //Қазақстан Республикасы Президентінің актілер жинағы, 1994ж, №44. 469-бет

4 «Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы адам құқығы жөніндегі комиссия туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы // «Казахстанская правда», 1997. 25 сәуір

5 Сапарғалиев Ғ. Қазақстан Республикасының Конституциялық құқығы: Академиялық курс. Өнд., толықт., 3-бас., - Алматы: Жеті жарғы, 2008. – 536 бет

6 Сапарғалиев Ғ.С., Ибраева А.С. Мемлекет және құқық теориясы (Оқу құралы). – Өнд., толықт. 2-бас.- Алматы: Жеті жарғы, 1998. – 192 бет.

Отбасы институтының конституциялық-құқықтық аспектісі

Жангазиева Акзира Нурлановна

«Құқықтану» мамандығының 2 курс магистранты

Yessenov University, Ақтау қаласы

Ғылыми жетекші:

з.ғ.к., Абишев Р. Рысгул Койшыгуловна

Yessenov University, Ақтау қаласы

Андатпа: Отбасы институты қазіргі қоғамның маңызды әлеуметтік институттарының бірі болып табылады. Отбасы мәртебесін және отбасылық құқықтық қатынастарға қатысушылардың конституциялық құқық субъектілігін конституциялық-құқықтық түсіну тиімді отбасы саясатын құрудың маңызды құрамдастарының бірі болып табылады.

Мақалада «отбасы» ұғымы конституциялық-құқықтық түсінік тұрғысынан талданады.

Түйін сөздер: Неке, некеге тұру, отбасы, отбасылық құқықтық қатынастар, отбасы институтының конституциялық-құқықтық мәртебесі.

Отбасы институты қазіргі қоғамның маңызды әлеуметтік институттарының бірі болып табылады. Отбасының конституциялық-құқықтық мәртебесін және отбасылық құқықтық қатынастарға қатысушылардың конституциялық құқық субъектілігін түсіну тиімді отбасы саясатын құрудың маңызды құрамдастарының бірі болып табылады.

Отбасы – шағын мемлекет, қоғамның, жалпы елдің игілігі отбасының амандығына байланысты. Сонымен қатар, отбасы әрқашан әлеуметтік ұйымның барлық күрделі құрылымдары құрылатын негіз болды.

Отбасы және неке мәселесі қазақ қоғамының тұрмыс-тіршілігінде де айрықша орын алған. Көшпенді тұрмыспен күнелткен олар ежелгі заманнан рулық-тайпалық одақтар құрып, кең далада көшіп-қонған. Бұл ру-тайпаның ішкі ауызбіршілігінің мықты болуын талап еткен. Мұндай ауызбірлік отбасынан, ағайын-туыс пен жакжаттардан тұратынын ұғынған ата-бабаларымыз жат ру-тайпалармен қыз алысып, қыз берісу арқылы достық қарым-қатынасын нығайтып отырған. Осылай отбасы институты қалыптасып, дамып отырған.

Заманауи құқық ғылымында «отбасы» терминінің құқықтық түсінігін В.А. Рясенцев, отбасы - «некеден, туыстықтан, бала асырап алудан немесе балаларды асырап алудың өзге де нысандарынан туындайтын құқықтар мен міндеттерге байланысты және отбасылық қатынастарды нығайту мен дамытуға ықпал етуге арналған адамдар шеңбері» деп түсінуді ұсынады.

Профессор А.М. Нечаева отбасын «отбасы заңында көзделген құқықтар мен міндеттерге біріктірілген, бірге тұратын адамдардың қауымдастығы» деп анықтайды. Оның пікірінше, мұндай анықтама әлеуметтік саясатты дамытуға ықпал етеді. Профессор өз анықтамасында отбасы ұғымының маңызды құрамдас бөлігіне ерекше назар аударады, мысалы, ол «отбасының өмір сүруінің өзіндік негізі, оның өзегі, отбасының мүддесі үшін қызмет ететін» бірге тұратын адамдар қауымдастығы [1].

А.В. Агеева отбасын құқықтық тұрғыдан: «Некелесуге, балалардың тууына, асырап алуға немесе отбасылық ортада тәрбиелеуге балаларды қабылдаудың басқа да нысандарына негізделген, мақсаты қамқорлық жасау болып табылатын адамдар одағы» деп түсіндіреді [2].

Басқа да ғылыми пікірлерге сәйкес «отбасы» ұғымын заңнамада нақты бекіту мүмкін емес. Дегенмен, бұл мәселенің практикалық және теориялық орындылығына, отбасын құқықтық қорғаудың тиімді механизмін құруға, отбасының мықтылығы мен тұрақтылығын қамтамасыз етуге байланысты отбасы ұғымының анықтамасын заңнамалық тұрғыдан бекіту қажет деп есептейтін Т.В. Шершень пікірімен келісу керек [3].

Сонымен, отбасы институты заңды мағынада неке, туу, немесе әртүрлі нысандар арқылы балаларды тәрбиелеуге асырап алу сияқты негізгі заңды фактілер негізінде туындайды. Отбасының құқықтық мәртебесін түсінудегі іргетастардың бірі – «неке институты» ұғымының ғылыми анықтамасы.

С.А. Закирова пікірінше «неке институты кез келген мемлекеттің отбасы заңында негізгі орталық болып саналады. Отбасын құрудың дәстүрлі жолы – неке. Мораль, этика, әдет-ғұрып, салт-дәстүр, дін, мәдениет, идеология неке институтының эволюциялық процесімен тығыз байланысты құбылыстар. Бұл шындық жеке адамдардың ғана емес, жалпы қоғамның отбасылық-некелік қатынастар саласына айтарлықтай әсер етеді» [4].

Біз заң тұрғысынан: Неке – тудыратын ең маңызды заңды факт отбасылық құқықтық байланыстардың пайда болуына себепші болады және ер мен әйел арасында жасалатын ерікті одақтың білдіреді деген оймен келісеміз.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 27-бабына сәйкес неке мен отбасы, ана мен әке және бала мемлекеттің қорғауында болады [5]. Отбасын конституциялық-құқықтық қорғаудың тиімді жүйесін құру осы институттың құқықтық мәртебесін нақты түсінбейінше мүмкін емес. Отбасының конституциялық-құқықтық мәртебесіне тоқталатын болсақ, отбасы институтының күрделі әлеуметтік-құқықтық сипатта болатынын атап өткен жөн. Неке-отбасылық қатынастар құқықтық тұрғыда Қазақстан Республикасының 2011 жылдың 26 желтоқсанында қабылданған Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы кодексмен реттеледі.

Неке (ерлі-зайыптылық) – ерлі-зайыптылар арасындағы мүліктік және жеке мүліктік емес құқықтар мен міндеттерді туғызатын, отбасын құру мақсатында Қазақстан Республикасының заңында белгіленген тәртіппен тараптардың ерікті және толық келісімімен жасалған еркек пен әйел арасындағы тең құқықты одақ.

Отбасы – некеден (ерлі-зайыптылықтан), туыстықтан, жекжаттықтан, бала асырап алудан немесе балаларды тәрбиеге алудың өзге де нысандарынан туындайтын және отбасы қатынастарын нығайтып, дамытуға септігін тигізуге арналған мүлктік және жеке мүлктік емес құқықтар мен міндеттерге байланысты адамдар тобы [6].

Неке мен отбасын, аналықты, әкелікті және балалықты кімнің болсын отбасы ісіне орынсыз араласуына жол бермеу принципін нығайту жолымен: некеге отыру кезінде және отбасылық қатынастарда әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық, тілдік және қай дінге жату белгілеріне қарап азаматтардың құқығын шектеудің кез-келген нысанына тыйым белгілеу; неке-отбасы қатынастарында азаматтардың құқығын тек заң негізінде және заңда көзделген реттерде шектеу мүмкіндігі; неке-отбасы қатынастарын қорғау жөніндегі мәселелерді сот, мемлекеттік органдар немесе қамқоршылық және қорғаншылық органдар арқылы заң тұрғысынан реттеу жолымен мемлекет жүзеге асырады.

Конституцияда тек ана мен баланы қорғау ғана емес, әкені қорғау орнықтырылған, ол отбасында ішкі отбасылық мәселелерді шешуде болсын, балаларды тәрбиелеуде болсын ерлі-зайыптылар құқығының теңдігі принципін нығайтудан, еріктілік тәртібімен әкелікті тану мүмкіндігін, оның ішінде болашақ ананың жүктілік кезеңінде кеңейтуден, жәрдемақы түрінде мемлекеттік көмек алудан; іс жүзінде балаға күтім жасайтын баланың әкесіне баланы күтуі бойынша жалақысы сақталмайтын қосымша демалыс беруден көрінеді.

Мемлекет отбасына сәби босанатын үйлер, балалар яслилері мен балалар бақшалары, мектеп-интернаттары және басқа да балалар мекемелері желілерін кеңейту және тұрмыстық қызмет көрсету мен қоғамдық тамақтануды жетілдіру, бала босанған реттерде жәрдемақы төлеу, жалғызбасты аналар мен көп балалы отбасыларға жәрдемақылар мен жеңілдіктер, сондай-ақ отбасыға жәрдемақының басқа да түрлері мен көмектер беру жолымен қамқорлық жасауы тиіс [7].

Балаларға қамқорлық жасау және оларды тәрбиелеу ата-аналардың конституциялық құқығы және міндеті болып табылады. Әке мен ананың өздерінің балаларына қатысты құқықтары мен міндеттері бірдей. Балалардың тәрбиеленуін қамтамасыз ету шарттарының бірі сәбидің күтімі үшін жалақысы сақталмайтын заңдарда көзделген қосымша демалыс берілу мүмкіндігі болып табылады, оны тек ана ғана емес, сәбидің күтімін іс жүзінде жүзеге асыратын әке де толық не бөліп пайдалана алады.

Ата-аналар өздерінің ата-аналық құқығын өздерінің балаларының мүддесіне қарсы жүзеге асыра алмайды. Осы міндеттерді орындаудан жалтарған немесе ата-аналық құқықтарын орынсыз пайдаланған реттерде олар сот тәртібімен ата-аналық құқықтарынан айырылады.

Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясында былай делінген: «Отбасы қоғамның табиғи және негізгі бірлігі болып табылады және қоғам мен мемлекет қорғауына құқылы» (16-баптың 3-тармағы) [8].

Еуропалық әлеуметтік хартияның 16-бабы қоғамның негізгі бірлігі болып табылатын отбасының жан-жақты дамуы үшін қажетті жағдайлар жасау құқығын белгілейді және мүше мемлекеттерден әлеуметтік және салық салу ерекшеліктері, отбасыларды тұрғын үймен қамтамасыз ету, жақында некеге тұрғандарға жеңілдіктер және басқа да қолайлы қорғау құралдары сияқты отбасылық игіліктер арқылы отбасы өмірін экономикалық, құқықтық және әлеуметтік қорғауды дамытуды талап етеді.

Неке АХАЖ органдарында емес, діни тәртіпке негізделіп жасалса, белгіленген тәртіпте тіркелген некеге тең келмейді және мұндай неке заңды кепілдіктерге ие болмайды. Осыдан келе, неке ерекше тәртіпте жасалатын еркін заңды факт. Алайда, некесі белгіленген тәртіппен тіркелмеген екі туыс емес ер мен әйелдің бірге тұруы немесе нақты неке қатынастарында өмір сүруі отбасы болып табыла ма деген сұрақ туындайды.

Сонымен, отбасы - бұл өзіне неке, әкелікті, ана болуды және балалық шак институттарын қамтитын күрделі әлеуметтік-құқықтық категория. Сонымен бірге қолданыстағы заңнамаға сәйкес отбасын конституциялық – құқықтық қорғау және конституциялық – құқықтық кепілдіктер тек белгіленген тәртіппен некеге ғана беріледі. Отбасы – ол әртүрлі құқық салаларымен тығыз байланысты және салалық деңгейде конституциялық құқық нормаларын қамтамасыз етуге арналған күрделі конституциялық – құқықтық институт.

Әдебиеттер:

1. Нечаева А.М. Семейное право: актуальные проблемы теории и практики / А.М. Нечаева. — М. : Юрайт, 2007. — 280 с.
2. Агеева А.В. Конституционно-правовая природа понятия семьи в Российской Федерации / А.В. Агеева // Современные научные исследования: теория, методология, практика. — 2014. — Т. 1, № 4. — С. 7–21.
3. Шершень Т.В. О праве на семью и проблеме определения понятия семьи в современном российском праве / Т.В. Шершень // Семейное и жилищное право. — 2010. — № 6. — С. 14–18.
4. Закирова С.А. Особенности правового регулирования брачного правоотношения / С.А. Закирова // Власть закона. — 2015. — № 4 (24). — С. 127–134.
5. Қазақстан Республикасының Конституциясы 30.08.1995ж./ <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>
6. ҚР Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы кодексі 26.12.2011ж. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518>
7. Ғ.Сапарғалиев ҚР Конституциясына түсіндірме. Алматы, Жеті Жарғы
8. Адам құқығының жалпы декларациясы, Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының резолюциясымен 1948 жылғы 10 желтоқсанда № 217 А (III) қабылданған. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/O4800000001>

Киберқылмысқа қарсы күресте қылмыстық заңнаманы қолдану тәжірибесі

Жексембиев Ермек Амангельдиевич

Yessenov University 1 курс магистранты, Ақтау қаласы

Ғылыми жетекші:

Бұғыбай Дина Бұғыбайқызы

з.ғ.к., қауымдастырылған профессор м.а.

Аннотация: Ақпараттық технологиялар мен интернеттің қарқынды дамуы жағдайында киберқылмыс қазіргі қоғамға ең өзекті қауіптердің біріне айналады. Бұл жұмыс киберқылмысқа қарсы күресте қылмыстық заңнаманы қолдану тәжірибесін талдауға арналған. Онда киберқылмыстарды анықтау, тергеу және қудалауды, сондай-ақ ұлттық және халықаралық деңгейдегі құқық қорғау органдарының өзара іс-қимылын қоса алғанда, құқық қолдану қызметінің негізгі аспектілері қарастырылады.

Қазіргі уақытта "компьютерлік қылмыстар" және "компьютерлік ақпарат саласындағы қылмыстар" сияқты ұғымдармен қатар "киберқылмыстар" термині жиі қолданылады. Сонымен қатар, зерттеушілер "киберқылмыс" ұғымы компьютерлік қылмыспен салыстырғанда кеңірек екендігіне назар аударады.

Осылайша, бұл құбылыстардың айырмашылығы неде деген сұрақ туындайды.

Сонымен, жұмыстардың бірінде киберқылмыс ұғымын тұжырымдай отырып, автор IT-технологияларды қолдана отырып жасалған қасақана әрекеттерді осыған жатқызуды ұсынады.

Алайда, бұл тұжырым анықталатын тұжырымдаманың мәнін ашпайтын тым қысқа болып көрінеді, атап айтқанда, IT-технологиялардың мазмұны жақшаның артында қалатындығына байланысты.

Өзге жағдайда киберқылмысты сипаттау оның мынадай белгілерін көрсету жолымен жүргізіледі:

1) әртүрлі қоғамдық қатынастарға зиян келтіру қабілеті;

2) Қашықтан жасау тәсілі;

3) бұл ретте ақпараттық - телекоммуникациялық желілерді және олар құратын киберкеңістікті пайдалана отырып, компьютерлік техника құралдарын бір мезгілде міндетті түрде қолдану "интернет" желісі және өзге де ақпараттық - телекоммуникациялық желілер құрған ақпараттық кеңістіктегі адам қызметінің саласын білдіреді.

Шынында да, бұл әлеуметтік қауіпті әрекеттердің ажырамас қасиеті-оларды жасау кезінде әртүрлі компьютерлік желілерді қолдану, олардың пайда болуымен "киберқылмыс" терминінің шығу тегі байланысты [1].

Қарастырылып отырған қылмыс түрінің тиісті ерекшелігіне айтарлықтай назар БҰҰ - ның қылмыстың алдын алу және құқық бұзушылармен қарым -

қатынас жөніндегі Х конгресінің баяндамасында да аударылған, онда киберқылмыс компьютерлік жүйе немесе желі шеңберінде немесе компьютерлік жүйеге немесе желіге қарсы компьютерлік жүйе немесе желі арқылы жасалған кез келген қылмысты білдіреді.

Киберқылмыстардың ерекше қасиеттері, соның ішінде киберкеңістіктің трансшекаралық және кінәлі адамның іс-әрекетінің жасырындығы олардың әлеуметтік қауіптілік дәрежесін едәуір арттыра алады.

Қарастырылып отырған мағынада соңғы технологиямен – блокчейнмен және оған негізделген криптовалюталармен байланысты әрекеттер маңызды рөл атқара алады. Соңғылары қылмыстық салаға көбірек тартылып, алаяқтықтың нысанасы ғана емес, сонымен бірге есірткінің заңсыз айналымында, терроризмді қаржыландыруда, сондай-ақ қылмыстық кірістерді жылыстатуда көрінеді.

Осылайша, мемлекеттің қылмыстық - құқықтық құралдардың көмегімен цифрлық дәуірдің жаңа сын-тегеуріндерімен күресуге дайындығы мұқият бағалауды талап етеді, бұл ретте оны қолданыстағы шындыққа барабар жағдайға келтіру мақсатында қолданыстағы қылмыстық заңнамаға өзгерістер енгізу туралы ғана емес, сондай-ақ бұрыннан бар нормаларды қолдану практикасы туралы да сөз болуы тиіс: қазіргі кезде туындайтын біліктілік мәселелері, құқық қолдану қателіктері, оларды жою әдістері және т. б.

Бұл ретте, біздің ойымызша, қарастырылып отырған саладағы құқықтық іске асырудың қазіргі жағдайы идеалдан алыс, бұл сот практикасын талдау және оның барысында анықталған кемшіліктермен дәлелденеді.

Қылмыстық заңды қолдану практикасын зерделеу кезінде табылған мәселелердің бірі криптовалютамен операциялар кезінде кінәлі адамдардың іс-әрекеттерін саралаудың қиындығы болды.

Компьютерлік қылмыстардың өзіндік ерекшеліктері бар екендігі белгілі, оның ішінде "қағаз ізі" деп аталатын нақты болмауы. Сондықтан виртуалды валюталарды заңсыз пайдалану тұрғысынан дәлелдемелік база, әдетте, тергеушіден жоғары біліктілік пен арнайы білімді талап ететін электронды дәлелдемелерден тұрады.

Қазіргі проблемалар-ақпараттандыру және компьютерлік технологияларды қолдану саласындағы арнайы білім бөлігінде осы құбылыстарға қарсы іс-қимылды жүзеге асыратын органдардың қызметкерлерін даярлаудың жеткіліксіз деңгейі; сапасыз қызметтер мен қосымшалар egov.kz ақпараттық-коммуникациялық салада жеткілікті білім ұсынбайтын қазақстандық жоғары білім беруде; ақпараттық қатерлерге қарсы іс-қимылдың маңыздылығын жете бағаламау; қылмыстық заңнамада мыналар айқындалмаған киберқылмыс, киберкеңістік, киберқауіпсіздік, киберқауіпсіздік, алдау сияқты негізгі ұғымдар. [2].

Ақпараттық технологияларды пайдалана отырып, оның ішінде қаржы саласында да киберқылмыстарға, кибершабуылдарға қарсы іс - қимыл құқық қорғау органдары қабылдайтын шаралар кешенін не олардың үйлестірілген іс-қимылдарын ғана көздемеуге тиіс. Жалпы, осы қылмыстарға қарсы күрес көп

қырлы сипатқа ие болуы керек, сондықтан жұмыс әр түрлі бағыттар бойынша, ең алдымен банктер тарапынан жүргізілуі керек.

Банктер мен құқық қорғау органдары арасында жедел ақпарат алмасу ғана емес, сонымен қатар банктердің қауіпсіздік жүйесін үнемі жетілдіру және қаржылық операцияларды жүргізумен тікелей айналысатын банк қызметкерлері мен бухгалтерлердің сауаттылығын арттыру қажеттілігін мойындау керек.

"Төрелік" сотының және ЕҚДБ прокуратура органдарының аналитикалық ақпараттық жүйесін интеграциялау Жоғарғы Сот пен Бас прокуратураға "Заңдылық" жаңа бірлескен жобасын бастауға мүмкіндік береді.

"Қылмыстық құқық бұзушылық картасы", "ЖКО картасы" Интернет-порталы, Е-айыппұлдар, "Шектеу" борышкерлердің орталықтандырылған деректер банкі" ақпараттық сервисі, "Web-АП" жүйесі, жүйе

"Электрондық қылмыстық іс - заңдық", қылмыстық процестің сапасын жеңілдетуге және арттыруға бағытталған "Е-қылмыстық іс" жобасы тергеушілердің, прокурорлар мен судьялардың қателіктерін барынша азайтуға мүмкіндік береді.

"Қазақстан-2050": "қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты" Стратегиясында" Мемлекет тәртіпсіздікке нөлдік төзімділік қағидатын ұстануға тиіс. Тәртіп пен рұқсат беру сезімі аса ауыр қылмыстарға жол ашады " [3].

"Ұлт жоспары - бес конституциялық реформаны іске асыру жөніндегі 100 нақты қадам" "тәуелсіз сот төрелігі мен Қазақстанның бүкіл құқық қорғау жүйесі тек азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуге, заңдарды қатаң орындауға және құқықтық тәртіпті нығайтуға бағытталуы тиіс" деп атап өтті. [4].

Алаяқтық, ұрлықтың басқа түрлерімен салыстырғанда, кең таралмайды, бірақ халықтың әлеуметтік осал топтарын қамтиды және келтірілген залал мөлшерімен ерекшеленеді.

Біз доктор Е.Қайыржановтың пікірімен толығымен бөлісеміз. профессор «...қылмыс динамикасына көптеген факторлар әсер етеді, олардың ішіндегі ең маңыздылары - әлеуметтік және заңды. Әлеуметтік факторлар - бұл қылмыстың себептері мен шарттары, халықтың демографиялық құрылымы, көші - қон және т.б. заңды-бұл қылмыстық және әкімшілік заңнамаға қылмыс саласын тарылтатын немесе кеңейтетін өзгерістер мен толықтырулар" [5]. Алаяқтықтың өсуінің қолда бар себептерін анықтау көрінісінің толықтығы үшін ҚР ҚСЖАЕК статистикалық деректері, талдамалық материалдар, Бас прокуратураның 2-ші, 4-ші, 10-шы департаменттерінің анықтамалары зерделенді.

Блокчейн (блокчейн - транзакциялар) технологиялары платформасында бірыңғай электрондық тізілім құру және оны мемлекеттік қызметтер, жылжымайтын мүлікпен жасалатын мәмілелер, үлестік құрылыс, сақтандыру қызметі және т.б. саласындағы алаяқтыққа ықпал ететін фактілерді алып тастайтын электрондық Үкіметке енгізу қажет.

Пайдаланылған әдебиттер:

1. Киберқауіпсіздік тұжырымдамасын ("Қазақстанның киберқалқаны") бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 30 маусымдағы № 407 қаулысы.adilet.zan.kz/kaz/docs/

2. Қазақстан Республикасының Ақпараттандыру туралы Заңы 2015 жылғы 24 қарашадағы № 418-V ҚРЗ. adilet.zan.kz/kaz/docs/

3. Стратегия «Қазақстан-2050»: «Новый политический курс состоявшегося государства»: Послание Президента Республики Казахстан - Лидера нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана, г. Астана, 14 декабря 2012 г. [Электронный ресурс]. URL: https://www.akorda.kz/ru/events/astana_kazakhstan/participation_in_events/poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-lidera-nacii-nursultana-nazarbaeva-narodu-kazakhstan-strategiya-kaz... Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ (12.07.2018 жылғы өзгерістермен және толықтырулармен). // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs>

4. «План нации — 100 конкретных шагов по реализации пяти конституционных реформ» от 6 мая 2015 [Электронный ресурс]. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31977084

5. Каиржанов Е.И. Криминология. Общая часть. Алматы: РИК, 1995. С. 41.

Қазіргі кезеңде Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесі

Калембеков Арнур Сембекович

Yessenov University 2 курс магистранты, Ақтау қаласы

Ғылыми жетекші:

Нұрмағанбет Е.Т., з.ғ.к., қауымдастырылған профессор

Аннотация: Қазіргі әлемде халықаралық және ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселелері өзекті бола түсуде. Жаһандану, технологиялардың дамуы және геосаяси жағдайдың өзгеруі мемлекеттер үшін жаңа сын-қатерлер туғызуда. Бұл мақалада терроризм, киберқауіптер, көші-қон ағындары және экологиялық апаттар сияқты қауіпсіздікке әсер ететін негізгі аспектілер қарастырылады. Халықаралық ұйымдар мен келісімдердің рөлін қоса алғанда, халықаралық ынтымақтастық тетіктері, сондай-ақ мемлекет мүдделерін қорғауға бағытталған ұлттық стратегиялар талданады. Қауіпсіздіктің әртүрлі деңгейлері мен туындаған мәселелерді шешуге кешенді көзқарас қажеттілігі арасындағы өзара әрекеттесуге ерекше назар аударылады.

Қазақстан Республикасы Мемлекеттік тәуелсіздік алғаннан кейін және оның халықаралық құқық субъектісінен туындайтын барлық өкілеттіктерін мойындағаннан кейін жаңа тәуелсіз мемлекеттің алдында ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету проблемасы туындады.

Бүгінде қалған екеуінің элементтерін қолдана отырып, үшінші жол таңдалды деп айтуға болады. Бұл Қазақстан өзін халықаралық қауіпсіздіктің жан-жақты жүйесінің ажырамас бөлігі ретінде ғана емес, сонымен қатар осы жүйе шеңберінде егемен мемлекет ретінде басқа мемлекеттерге зиян келтірместен саяси, экономикалық, әлеуметтік және басқа да өз қажеттіліктерінің жиынтығын іске асыруға шақырылғанын көрсетеді. [1].

Қазақстанның ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету проблемасының орталық мәселесі тиісті құқықтық негіз құру болып табылады. Осы тұрғыдан алғанда, арнайы заңнамалық базаны әзірлеу және қабылдау және Қазақстан Республиканың халықаралық шарттарға қатысуы оның ұлттық қауіпсіздігінің ішкі және сыртқы аспектілерін жеке және кешенді түрде тиісті қамтамасыз етуді реттеуге тиіс. Бұл ретте жоғарыда аталған екі деңгейде ұлттық қауіпсіздіктің құқықтық проблемаларын шешуде белгілі бір теңгерімсіздікті байқауға болады.

Егер біріншісі ұлттық заңнамада сәтті жойылса, екіншісі халықаралық құқық тұрғысынан тұжырымдамалық қайта қарауды қажет етеді.

Қазақстан Республиканың ұлттық қауіпсіздігіне төнетін қауіптің сыртқы көздерін жою процесінде басты міндет әскери-саяси сипаттағы проблемалардың мынадай жиынтығын шешу болып табылады: [2].

- БҰҰ және ТМД шеңберінде әрекет ететін ұжымдық қауіпсіздік жүйелерін нығайту;

- орындылық қағидатын негізге ала отырып, Қазақстанның ЕҚЫҰ және НАТО-мен ынтымақтастығының негізгі бағыттарын айқындау;

- Жалпы азиялық қауіпсіздік жүйесін (АӨСШК) құру туралы сыртқы саяси бастаманы дамыту;

- ядролық державалар тарапынан және қарусыздану саласындағы жұмыс істеп тұрған халықаралық бақылау тетіктерінің перспективалары контекстінде Республика қауіпсіздігіне кепілдіктерді берік заңды нысанда бекіту;

- ТМД-ның іргелес мемлекеттерімен шарттық-құқықтық қатынастарда оларды делимитациялау жолымен республиканың мемлекеттік шекарасы учаскелерінде қауіпсіздікті қамтамасыз ету;

- халықаралық-құқықтық регламенттеу Қазақстанның бейтарап мемлекет ретіндегі мәртебесі.

Көптеген мемлекеттердің тәжірибесі көрсеткендей, ұлттық қауіпсіздік ресми түрде қабылданған көзқарастар жүйесі және оны қамтамасыз ету үшін тиісті шаралар ретінде тұжырымдама түрінде бекітілуі керек. Осыған байланысты, автор атап өткендей, арнайы заңнаманы қабылдау немесе Қазақстанның ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша толыққанды нормативтік-құқықтық базаны құру алдында (және бұл негізінен әдіснамалық тұрғыдан негізделген болар еді), ең алдымен, жеке тұлғаның өмірлік маңызды мүдделері ғана емес, сонымен бірге ұлттық қауіпсіздіктің мұқият тексерілген және теңдестірілген Тұжырымдамасын қабылдау керек еді. [3].

Өзінің заңды күші бойынша саяси құжат бола отырып, мұндай тұжырымдама арнайы заңмен бірге жалпыға бірдей танылған халықаралық-құқықтық стандарттарды ескере отырып, республиканың ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің жекелеген аспектілері бойынша дербес тұжырымдамаларды немесе стратегияларды қабылдау үшін негіз бола алады, сондықтан оны әзірлеу мен бекіту бүгінгі күні өзекті міндет ретінде танылуға тиіс.

Ұлттық қауіпсіздік-саяси институттардың жағдайымен сипатталатын ғылыми және практикалық мәселе, жеке тұлғаның өмір сүруі мен дамуының оңтайлы жағдайларын сақтау бойынша тиімді қызметті қамтамасыз ететін және қоғамдар. Ұлттық қауіпсіздік, саяси ғылымның категориясы ретінде қауіпсіздіктің ұлтпен байланысын көрсетеді, қоғамдық қатынастар мен қоғамдық сананы, қоғам институттарын және олардың қызметін қамтамасыз ететін ұлттық мүдделерді нақты тарихи жағдайда іске асыру болып табылады. Ұлттық қауіпсіздікте қауіпсіздіктің үш деңгейі ерекшеленеді: жеке тұлға, қоғам және мемлекет.

Олардың орны мен рөлі мінезімен анықталады қоғамдық қатынастар, саяси құрылым, ішкі және сыртқы қауіптердің болуы. Мазмұндық жоспарда Ұлттық қауіпсіздік ұғымдары әдетте саяси, экономикалық, әскери, экологиялық, ақпараттық қауіпсіздік және ұлттың мәдени дамуының қауіпсіздігі [4].

Ұлттық қауіпсіздік тұжырымдамасы, сондай-ақ сыртқы саяси және геосаяси тұжырымдамалар ұлттық мүдделер тұжырымдамасынан алынған. Ұлттық қауіпсіздік парадигмасы сыртқы қауіпсіздікті ескере отырып құрылады қоғамның жағдайына байланысты және қоғамда тамыр жайған қауіп-қатерлер мен ішкі проблемалар.

Ұлттық қауіпсіздік тұжырымдамасының басты міндеті-басым бағыттарды анықтау және әзірлеу, алдын алу шаралары мен құралдарының кешені, ең алдымен сыртқы және ішкі қауіптердің экстремалды нысандары – басқалармен соғыс және азаматтық соғыс [5].

Халықаралық және Ұлттық қауіпсіздік саласы кез келген мемлекет қызметінің негізгі бағыттарының бірі болып табылады. Халықаралық қауіпсіздік әлемдік және аймақтық қауымдастықтардың дамуының тұрақтылығы, сыртқы қауіптерден қорғалуы, барлық халықтардың еркін даму құқығы, барлық ресми танылған мемлекеттердің егемендігі мен тәуелсіздігінің кепілі қамтамасыз етілетін халықаралық қатынастардың жағдайы ретінде қарастырылады. [6]

Қазіргі мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету оның сыртқы саясатын жүргізумен тығыз байланысты. Неореализмді жақтаушылардың пікірінше, ұлттық қауіпсіздік мақсатында мемлекет ұлттық қауіпсіздікке немесе белгілі бір мемлекеттің басқа да маңызды мүдделеріне қауіп төнген кезде өзінің күштік ресурстарын қолданудың алғышарты бола алады. Ең алдымен күштік ресурстар ретінде әскери күш, жаппай қырып-жою қаруы, оның ішінде ядролық қару қарастырылады.

Қауіпсіздік дилеммасының мәні мынада: мемлекеттің өз қауіпсіздігін арттыру үшін шаралар қолданатын әрекеттері басқа мемлекеттердің қауіпсіздігін төмендетеді, өйткені неореализм теориясында шешуші болып табылатын салыстырмалы күш жоғалады. Неореализм шеңберіндегі халықаралық қатынастардағы осы дилемманы қарастырған кезде зерттеушілер мыналарды ажыратады: Қорғаныс (Қорғаныс) реализмі және шабуыл (агрессивті) реализм. Қорғаныс реализмін жақтаушылар қақтығыстың

ықтималдығын бағалай отырып, салыстырмалы күштік артықшылыққа ұмтылуды орынды деп санайды және ұзақ тұрақтылық пен халықаралық ынтымақтастыққа қол жеткізу өте нақты. Керісінше, шабуылдаушы реализмнің жақтаушылары елдер арасындағы табысты ынтымақтастықты жоққа шығарады, өйткені мемлекеттер әрқашан қауіпсіздікке қол жеткізу үшін бәсекелестік жағдайында болады, сондықтан тұрақты бейбітшілікке қол жеткізу мүмкін емес. Кейбір мемлекеттердің мүдделері басқа мемлекеттердің мүдделерімен сәйкес келе алмайды, олардың арасында әрқашан қақтығыс болады, ал кез-келген мемлекеттің басты мақсаты-әртүрлі ресурстарға қол жеткізу және өз мақсаттарына жету үшін күш қолдану.

ҚР Ұлттық қауіпсіздік комитеті жеке адамның және қоғамның қауіпсіздігін қамтамасыз етумен тікелей айналысады, конституциялық құрылысты, мемлекеттік егемендікті, аумақтық тұтастықты, экономикалық, ғылыми елдің техникалық және қорғаныс әлеуеті.

Еліміздің қорғанысы мен қорғанысын ұйымдастыру мәселелерінде қамтамасыз ету мәселелері бойынша доктриналық көзқарастар ескеріледі ТМД мемлекеттерінің, ең алдымен ҰҚШҰ - ға қатысушылардың әскери қауіпсіздігі.

Әскери стратегияны әзірлеуде Қазақстан Үкіметі Интеграция және тұрақты саясат жүргізуге баса назар аударады ТМД елдерімен, Қытаймен, АҚШ-пен және әлемдік қоғамдастықтың басқа мемлекеттерімен байланыс. [7].

Қорытындылай келе соңғы жылдары Қазақстанда өз қауіпсіздігі туралы белгілі бір идеялар қалыптасты, мемлекеттің егемендігін сақтау проблемасымен тығыз байланысты. Бұл ұсыныстар принциптерге негізделген, олар сыртқы және ішкі саясатты іске асыру барысында әзірленді. Бұл принциптер келесідей: ішкі саясатқа-этникалық және әлеуметтік тұрақтылықты сақтау, экономикалық реформаларды жүргізу, нығайту мемлекеттік билік пен президенттік режим; сыртқы – жаһандық державалар арасындағы тепе-теңдік, достастық шеңберіндегі ұжымдық қорғаныс, Азия қауіпсіздігін нығайту, Орталық Азия мен еуразиялық идея болып табылады.

Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігінің құқықтық табиғатын, сондай-ақ оны қамтамасыз етудің халықаралық-құқықтық құралдарын пайдаланудың жай-күйі мен перспективаларын зерделеу және талдау негізінде мынадай негізгі ережелер мен тұжырымдарды тұжырымдауға болады:

1. Халықаралық құқық шеңберінде әлі де қалыптасып келе жатқан халықаралық қауіпсіздіктің жаңа моделі оның жан-жақты сипатынан, демек, әрбір жеке мемлекеттің қауіпсіздігін бүкіл халықаралық қоғамдастықтың қауіпсіздігінің ажырамас бөлігі ретінде танудан туындайды. Бүгінгі таңда мемлекеттің өмірлік маңызды мүдделерін қорғау үшін осы тұжырымдамаға сәйкес кешенді тәсілді қолдану қажет, оның мәні тек әскери-саяси, экономикалық, гуманитарлық ғана емес, сонымен бірге құқықтық кепілдіктерді де міндетті есепке алу болып табылады. Соңғысының басым рөлі барлық мемлекеттердің қолданыстағы халықаралық құқықтың қағидаттары мен нормаларын қатаң сақтауында, олардың халықаралық-құқықтық нормалардың жаңа нұсқамаларын әзірлеу қажеттілігінде және, әрине, осы талаптарға сәйкес

жеке адамның, қоғамның және мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз етудің өзіндік нормативтік жүйесін құруда көрінеді. табиғаты әртүрлі ішкі және сыртқы қауіптерден. Осыған байланысты Қазақстанда өзінің заңнамалық негізі қалыптасып жатқанын ескере отырып, диссертант осы процестегі кейбір олқылықтар мен кемшіліктерге назар аударуды қажет деп санайды.

Әдебиеттер

1. Богданов О.В. Запрещение оружия массового уничтожения. М.: Международные отношения. - 1985. - 184 с.
2. Богданов О.В. Международно-правовые проблемы разоружения. М.: Международные отношения. - 1979. - 192 с.
3. Сарсембаев М.А. Международно-правовые отношения государств Центральной Азии, Алматы: Ғылым. - 1995. - 368 с.
4. Денисов В.Н. Правовые аспекты разоружения в ракетно-ядерную эру. -Киев. Наукова думка. 1990. - 180 с.
5. Иванченко Н.С. Экология и разоружение в системе международной безопасности. СПб.: Издательство С.-Петербургского университета. -1992.- 177 с.
6. Касенов У.Т. Безопасность Центральной Азии: национальные, региональные и глобальные проблемы. Алматы. Университет "Кайнар". Центр стратегических и международных исследований. - 1998. - 280 с.
7. Лаумулин Мурат. Казахстан в современных международных отношениях: Безопасность, Геополитика. Политология. Алматы. - 2000. -480 с.

Концептуальные положения региональной социально-экономической политики

Колдеубаев Н.А.

магистрант MBA, Yessenov University, г. Актау, Казахстан

Научный руководитель:

к.э.н., проф. Саймагамбетова Г.А.

Аннотация: В статье анализируются ключевые показатели социально-экономического развития регионов Казахстана, систематизированы методологические подходы к измерению региональной конкурентоспособности путем расчета традиционных индикаторов и интегральных показателей.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие, ресурсный потенциал, муниципальные программы, занятость населения.

Понятие «национальная экономика» введено в научный оборот в XIX в. представителями исторической школы. Почти 100 лет назад ее основатель - Густав Шмоллер (1838-1917) сформулировал «генетический подход» к исследованию экономики. По его мнению, хозяйственный облик страны формируют социально-исторические, национально-психологические, этнические и даже антропологические факторы. Шмоллер впервые обратил

внимание на «экономическую психологию» того или иного народа, придающую неповторимость национальной экономике. Он высказал и другую, звучащую весьма актуально, мысль: в экономической политике не может быть универсальных правил и решений, пригодных для всех стран и времен. Казахстан не является исключением: регионы находятся в различных природно-климатических зонах, имеют разную историю развития, экологию и поэтому уровни их социально-экономического развития существенно отличаются.

В этой связи сначала в бывшей советской республике, а затем и в суверенном Казахстане проводилась определенная региональная политика. Тем не менее, за годы реформ дифференциация усилилась, а социально-экономические проблемы обострились. В советский период для выравнивания социально-экономического развития использовались дотации проблемным регионам в основном через централизованные капитальные вложения на развитие тех или иных отраслей материального производства и (или) отраслей непродовольственной сферы. Средства образовывались за счет ресурсов относительно богатых регионов и аккумулировались на каждом уровне управления в соответствующем бюджете. Хотя этот механизм перераспределения сыграл определенную положительную роль в развитии проблемных регионов, он не позволял проводить эффективную политику их самофинансирования и самодостаточности, увеличивая зависимость от центра, культивируя иждивенческие настроения у населения. И в советский период, и в процессе проведения рыночных реформ под региональной политикой понимались все преобразования, которые предпринимались для развития регионов вне зависимости от того, какой уровень власти их проводил.

Соответственно все изменения в регионах, а также межрегиональные экономические отношения относились к результатам региональной политики государства. Разработка научных основ социально-экономической политики региона относится к числу теоретически и практически актуальных проблем современной экономической науки. [1]

Эффективность такой разработки связана с выработкой приоритетов экономического развития регионов. Кардинальные изменения в экономической и политической системах Казахстана требуют нового подхода к проблемам территориального развития и формирования региональной политики и ее социально-экономической составляющей. Региональная социально-экономическая политика в условиях модернизации представляет собой один из главных рычагов государственного регулирования развития экономики. Объективная необходимость региональной политики связана с усилением территориальных диспропорций, сопровождающихся возникновением депрессивных регионов и зон с массовой безработицей. [2]

Неравномерность экономического развития Казахстана, усиливающаяся вследствие экономического кризиса, нарушает структурное равновесие, ведет к диспропорциям и несовместимости между отдельными, привязанными к определенной территории отраслями и сферами производства. В этих условиях

региональная политика должна рационализировать территориальное размещение производительных сил, способствовать индустриализации экономически отсталых регионов и содействовать развитию на их территориях необходимой производственной и социальной инфраструктуры, кластер. В литературе вместо термина “социально-экономическая политика” чаще употребляют термин “экономическая политика”. Однако отделение экономических категорий от категорий социальных является не совсем правильным. Термин “экономическая политика” отражает узкий подход и подразумевает под основной проблемой, решаемой ею, оптимальное распределение ограниченных ресурсов для максимального удовлетворения неограниченных потребностей людей и общества в целом. Но в то же время большинство авторов в перечень основных целей экономической политики включают не только чисто экономические задачи, но и социальные цели (полная занятость, социальная защищенность, более справедливое распределение доходов между гражданами страны). Таким образом, видно, что экономическую политику следует рассматривать в более широком смысле - как социально-экономическую политику. [3]

Целью исследования в области региональной политики является снижение существующих между регионами различий в уровнях социально-экономического развития, путем осуществления важных инвестиционных проектов, способствующих укреплению инфраструктуры, хозяйственной деятельности и улучшению уровня жизни населения в сочетании с политикой избирательной поддержки проблемных регионов.

Основными задачи региональной политики являются: - приоритетность республиканских интересов перед региональными, перспективных перед текущими; - эффективное использование природных богатств регионов с учетом особенностей их территориального размещения; - избирательная поддержка экономики проблемных регионов через создание механизмов государственного стимулирования предпринимательской деятельности хозяйствующих субъектов на данной территории; - приоритетное развитие регионов, имеющих особо важное стратегическое значение для государства.

Приоритетами региональной политики, в соответствии с которыми направляются средства поддержки и стимулирования в проблемные регионы, являются: структурные преобразования, проводимые в проблемных регионах в соответствии с выбранной стратегией государственного и регионального экономического развития; создание новых рабочих мест, повышение занятости и развитие предпринимательства, ведущих к росту производства и сбыта продукции внутри и вне региона; сохранение, реконструкция и развитие производственной, социальной и рекреационной инфраструктуры; обеспечение экологической безопасности всех видов деятельности на территории Республики Казахстан; снижение бедности и безработицы. [4]

ЛИТЕРАТУРА:

1. Растворцева С.Н. Сущность социально-экономической эффективности развития региона. Регионология. — 2017.

2. Регионы Казахстана 2021: стат. сб. — Астана: Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан, 2021 — 216.

3. Алашбаева А., Абдрахманова Р. Модернизация экономического развития территорий регионов Республики Казахстан // Вестн. Караганд. ун-та. Сер. Экономика. — 2019.

4. Актуальные вопросы социально-экономического развития Республики Казахстан на современном этапе: науч. изд. /отв. ред. М.С. Ашимбаев. — Алматы: 2018

Анализ процесса защиты прав граждан посредством различных правовых методов и механизмов

Кушкинов К.К.

*магистрант по образовательной программе 7М04202 – Юриспруденция
Кастийский университет технологий и инжиниринга имени Ш.Есенова*

Научный руководитель:

Ауешова Б.Т., к.ю.н., ассоциированный профессор (доцент) МОН РК

Аннотация. В статье рассматривается процесс защиты прав граждан с использованием различных правовых методов и механизмов. Особое внимание уделяется анализу традиционных и современных правозащитных инструментов, таких как судебные, административные, международные и цифровые механизмы, а также их эффективности в различных правовых системах.

Исследование направлено на выявление сильных и слабых сторон действующих правозащитных методов, оценку их практического применения и анализ возникающих проблем, связанных с их недостаточной эффективностью. Рассматриваются проблемы, с которыми сталкиваются правозащитные институты, такие как перегруженность судебных систем, ограничения в доступе к правосудию, а также вызовы, связанные с цифровизацией и глобализацией.

В статье также анализируются современные угрозы и вызовы, которые могут негативно сказаться на защите прав граждан, такие как политические и экономические кризисы, социальные волнения и цифровые угрозы. Приводятся примеры успешных и неудачных практик защиты прав человека, а также предлагаются пути совершенствования механизмов защиты прав, включая развитие технологий и усиление роли гражданского общества.

Основной вывод заключается в необходимости комплексного подхода к совершенствованию правозащитных институтов, включая улучшение законодательства, поддержку инновационных решений в сфере защиты прав человека и активное участие граждан в мониторинге прав человека.

Ключевые слова: защита прав граждан, правозащитные механизмы, судебные методы, административные методы, международные механизмы, цифровизация, правозащитная деятельность, вызовы и угрозы.

ӘР ТҮРЛІ ҚҰҚЫҚТЫҚ ӘДІСТЕР МЕН МЕХАНИЗМДЕР АРҚЫЛЫ АЗАМАТТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ ПРОЦЕСІН ТАЛДАУ

Аннотация. Мақалада азаматтардың құқықтарын қорғаудың түрлі құқықтық әдістері мен механизмдері арқылы жүзеге асырылатын процесс қарастырылады. Арнайы назар дәстүрлі және заманауи құқық қорғау құралдарына, мысалы, соттық, әкімшілік, халықаралық және цифрлық механизмдерге, сондай-ақ олардың әртүрлі құқықтық жүйелердегі тиімділігіне аударылады.

Зерттеу жұмысында қолданылып жүрген құқық қорғау әдістерінің күшті және әлсіз жақтарын анықтау, олардың практикалық қолданылуын бағалау және олардың тиімділігінің жетіспеушілігімен байланысты туындайтын проблемаларды талдау мақсат етілген. Құқық қорғау институттары қандай қиындықтарға тап болатыны қарастырылады, мысалы, сот жүйелерінің артық жүктелуі, сотқа қолжетімділік шектеулері және цифрландыру мен глобализациямен байланысты шақырулар.

Мақалада азаматтардың құқықтарын қорғауға теріс әсер етуі мүмкін қазіргі заманғы қауіптер мен шақырулар, мысалы, саяси және экономикалық дағдарыстар, әлеуметтік толқулар мен цифрлық қауіптер талданады. Адам құқықтарын қорғаудың сәтті және сәтсіз тәжірибелерінің мысалдары келтіріледі, сондай-ақ құқық қорғау механизмдерін жетілдіру жолдары ұсынылады, оның ішінде технологияларды дамыту және азаматтық қоғамның рөлін күшейту.

Негізгі қорытынды – адам құқықтарын қорғау институттарын жетілдіруге кешенді көзқарас қажеттілігі, соның ішінде заңнаманы жетілдіру, адам құқықтарын қорғау саласындағы инновациялық шешімдерді қолдау және азаматтардың адам құқықтарын мониторингтеу ісіне белсенді қатысу.

Кілттік сөздер: азаматтардың құқықтарын қорғау, құқық қорғау тетіктері, сот әдістері, әкімшілік әдістер, халықаралық тетіктер, цифрландыру, құқық қорғау қызметі, сын-тегеуріндер мен қатерлер.

ANALYSIS OF THE PROCESS OF PROTECTING CITIZENS' RIGHTS THROUGH VARIOUS LEGAL METHODS AND MECHANISMS

Annotation. The article examines the process of protecting citizens' rights using various legal methods and mechanisms. Special attention is paid to the analysis of traditional and modern human rights instruments, such as judicial, administrative, international and digital mechanisms, as well as their effectiveness in various legal systems.

The research is aimed at identifying the strengths and weaknesses of existing human rights methods, assessing their practical application and analyzing emerging problems related to their lack of effectiveness. It examines the problems faced by human rights institutions, such as overburdened judicial systems, restrictions on access to justice, as well as challenges related to digitalization and globalization.

The article also analyzes modern threats and challenges that can negatively affect the protection of citizens' rights, such as political and economic crises, social unrest and digital threats. Examples of successful and unsuccessful human rights protection practices are given, as well as ways to improve human rights protection mechanisms, including the development of technology and strengthening the role of civil society.

The main conclusion is that there is a need for an integrated approach to improving human rights institutions, including improving legislation, supporting innovative solutions in the field of human rights protection, and active citizen participation in human rights monitoring.

Keywords: *protection of citizens' rights, human rights mechanisms, judicial methods, administrative methods, international mechanisms, digitalization, human rights activities, challenges and threats.*

Введение

Защита прав граждан является неотъемлемой частью функционирования правового государства и важным аспектом обеспечения социальной справедливости и стабильности в обществе. В последние десятилетия вопросы правозащиты приобрели особую актуальность в контексте глобализации, цифровизации, а также усиливающихся политических и экономических вызовов. Разнообразие правозащитных методов и механизмов, используемых в разных странах, позволяет наиболее эффективно охранять права граждан, однако в процессе их применения возникают определенные сложности и проблемы. [1, с. 34].

В условиях постоянных изменений в политической, экономической и социальной сферах вопросы эффективной охраны прав человека становятся все более актуальными. Современные общества сталкиваются с многочисленными вызовами, такими как нарушения прав и свобод граждан, неэффективность правозащитных институтов, а также глобализация и цифровизация, которые оказывают прямое влияние на процесс защиты прав. [2, с. 67].

Механизмы защиты прав граждан могут быть классифицированы по различным признакам: судебные, административные, международные, а также цифровые. Каждый из них имеет свои особенности, преимущества и ограничения, которые важно учитывать при анализе эффективности правозащитных институтов. Судебные методы предполагают разрешение правовых споров с помощью судебных органов, административные методы связаны с деятельностью государственных учреждений, а международные механизмы охватывают защиту прав граждан в рамках международных соглашений и организаций. В последние годы особое внимание уделяется

цифровизации правозащитной деятельности, которая открывает новые возможности для защиты прав, но также ставит перед обществом новые вызовы. [3, с. 45].

Разнообразие правовых методов и механизмов, которые используются для защиты прав граждан, требует внимательного анализа и оценки их эффективности. Существующие инструменты, такие как судебная защита, административные процедуры, международные правозащитные организации и новейшие цифровые технологии, обеспечивают защиту прав и свобод, но при этом имеют свои ограничения и сложности в реализации.

Целью данной статьи является комплексный анализ процесса защиты прав граждан через различные правозащитные методы и механизмы, оценка их эффективности в современных условиях, а также выявление проблем и предложений по их совершенствованию. В процессе исследования будет рассмотрен широкий спектр инструментов, используемых для защиты прав граждан, а также выявлены современные угрозы и вызовы, влияющие на эффективность их применения. [4, с. 10].

Понимание этих процессов важно для разработки рекомендаций, направленных на повышение эффективности правозащитной деятельности, улучшение законодательства и институциональных механизмов, а также на укрепление прав граждан в условиях глобальных изменений.

Особое внимание в статье будет уделено проблемам, с которыми сталкиваются правозащитные институты, таким как перегрузка судебных систем, недостаточный доступ граждан к правосудию, а также влияние новых технологий на процесс защиты прав. Рассмотрены будут и современные угрозы, которые могут повлиять на эффективность защиты прав граждан, включая политические и экономические кризисы, а также рост цифровых угроз.

Результаты данного исследования могут послужить основой для выработки рекомендаций по улучшению существующих правозащитных механизмов и их адаптации к новым реалиям современного мира. [5, с. 45].

Материалы и методы

Судебные органы - это основной инструмент для обеспечения правопорядка и защиты прав граждан. В большинстве стран судебная система предоставляет гражданам возможность оспаривать действия государственных органов, частных лиц и организаций, если их права были нарушены. Однако, несмотря на важность судебной защиты, существует ряд проблем, таких как перегруженность судов, высокая стоимость судебных процессов и ограниченный доступ к правосудию для малообеспеченных слоев населения.

В качестве примера можно привести Европейский суд по правам человека, который рассматривает жалобы граждан на нарушение их прав, защищаемых Европейской конвенцией о защите прав человека. Тем не менее, процесс рассмотрения дел в международных судах может занять годы, что ограничивает доступ граждан к быстрой и эффективной правовой защите. [6, с. 76].

Административные органы, такие как омбудсмены, правозащитные агентства и другие государственные структуры, играют важную роль в защите прав граждан. Они обеспечивают возможность обращения граждан за помощью в случаях, когда судебная система либо неэффективна, либо недоступна. Основное преимущество административных методов - это их доступность и оперативность.

Однако эффективность этих методов часто зависит от политической ситуации в стране, а также от наличия реальных полномочий у соответствующих органов. В некоторых странах омбудсмены и правозащитные органы имеют ограниченные полномочия, что затрудняет реализацию реальной защиты прав граждан.

Международные организации, такие как Amnesty International, Human Rights Watch, играют важную роль в защите прав человека на глобальном уровне. Эти организации активно занимаются мониторингом ситуации с правами человека, оказывают поддержку жертвам нарушений, проводят кампании по привлечению внимания международного сообщества к проблемам правозащиты. [7, с. 98].

Международные суды, такие как Международный суд ООН, Европейский суд по правам человека и другие региональные правозащитные институты, также имеют важное значение. Они обеспечивают механизм защиты прав граждан на международной арене, что может быть критически важным в странах с ограниченной внутренней правозащитной практикой.

Однако, несмотря на их важность, международные механизмы часто сталкиваются с проблемами, связанными с их правовой властью и ограниченным числом стран, которые признают юрисдикцию этих судов. Кроме того, несмотря на существование международных правозащитных норм, их принудительное выполнение остаётся большой проблемой. [8, с. 23].

В некоторых регионах, таких как Европейский Союз, действует эффективная система защиты прав граждан, которая базируется на региональных правовых актах и институтах. Примером служат такие организации, как Совет Европы, где Европейский суд по правам человека решает споры между гражданами и государствами.

Тем не менее, несмотря на наличие таких механизмов, на практике многие страны сталкиваются с трудностями в их внедрении и эффективном функционировании. Проблемы в правовой системе, а также политическое давление могут снижать их эффективность.

В последние годы наблюдается резкое увеличение использования цифровых технологий для защиты прав граждан. Развитие онлайн-платформ для подачи жалоб, использование искусственного интеллекта для анализа правовых нарушений и внедрение блокчейн-технологий в правозащиту открывают новые возможности для улучшения доступа к правосудию и ускорения процессов. [9, с. 24].

Тем не менее, цифровизация в правозащите также несет с собой новые риски, такие как защита персональных данных, цифровые угрозы и проблемы с доступностью для населения, не имеющего доступа к интернету.

Современные правозащитные институты также начали использовать инновационные подходы для улучшения защиты граждан. Например, использование "правового краудсорсинга", когда большое количество людей может участвовать в сборе и анализе данных о правозащитных нарушениях, позволяет более эффективно выявлять проблемы и оперативно реагировать на них. [10, с. 33].

Одной из основных проблем правозащиты является ограниченный доступ граждан к правосудию. Высокая стоимость юридических услуг, длительные сроки рассмотрения дел и сложность процедур препятствуют тому, чтобы люди могли эффективно защищать свои права.

Для решения этой проблемы необходимы реформы, направленные на улучшение доступности правосудия, развитие бесплатной юридической помощи и повышение эффективности судебной системы. [11, с. 98].

Хотя международные механизмы защиты прав граждан играют важную роль, их эффективность ограничена рядом факторов, таких как отсутствие обязательности решений для государств и низкая степень реализации международных норм.

Решением этой проблемы может стать усиление международного сотрудничества, а также создание более эффективных механизмов контроля за соблюдением международных правозащитных стандартов.

Процесс защиты прав граждан через различные правовые методы и механизмы представляет собой сложную и многогранную систему. В то время как традиционные методы, такие как судебная и административная защита, продолжают оставаться основными инструментами правозащиты, современные вызовы требуют внедрения новых подходов и технологий. Цифровизация правозащиты и усиление роли международных организаций играют ключевую роль в совершенствовании защиты прав граждан. Однако для повышения эффективности защиты прав необходимо постоянно совершенствовать существующие механизмы, обеспечивать доступность правосудия и развивать международное сотрудничество в области прав человека. [12, с. 66].

Результаты и обсуждение

В ходе анализа процесса защиты прав граждан посредством различных правовых методов и механизмов были выявлены как сильные, так и слабые стороны существующих инструментов защиты, а также определены основные проблемы, с которыми сталкиваются граждане и правозащитные организации. Рассмотрим ключевые результаты и обсуждение каждого из методов защиты прав граждан.

Судебная защита прав граждан остаётся основным и наиболее распространённым методом правозащиты в большинстве стран. Судебные органы предоставляют гражданам возможность оспаривать действия государственных органов или частных лиц, которые нарушают их права.

Однако, несмотря на свою важность, судебная защита сталкивается с рядом проблем, включая перегрузку судебных систем, высокую стоимость судебных процессов, длительные сроки рассмотрения дел и недостаточную доступность для малообеспеченных слоёв населения. [13, с. 33].

Судебная система, несмотря на свою ключевую роль, часто не справляется с задачей обеспечения эффективной защиты прав граждан. Одной из причин является перегруженность судов, особенно в странах с большими населением или низким уровнем судебной инфраструктуры. Кроме того, доступность правосудия остаётся ограниченной для граждан, не имеющих достаточных финансовых ресурсов для ведения длительных судебных процессов. [14, с. 54].

В этом контексте важным шагом является развитие систем бесплатной юридической помощи и использование альтернативных механизмов разрешения споров, таких как медиация.

Административные методы защиты прав, такие как омбудсмены, правозащитные агентства и другие государственные органы, обеспечивают более доступную и оперативную защиту прав граждан. В некоторых странах эти механизмы оказываются более эффективными по сравнению с судебной системой, особенно в случаях, когда граждане сталкиваются с нарушением их прав со стороны государственных органов.

Несмотря на свою доступность и оперативность, административные методы также имеют ряд ограничений. Они часто не могут принудить государственные органы или частных лиц к выполнению обязательных решений, особенно в странах с недостаточно развитыми правозащитными институтами. Кроме того, эффективность административных органов зависит от политической воли власти и от полномочий самих структур. В некоторых случаях омбудсмены или правозащитные организации не имеют реальных полномочий для изменения ситуации, что ограничивает их возможности в сфере правозащиты. [15, с. 19].

Международные правозащитные организации и международные суды, такие как Европейский суд по правам человека, играют ключевую роль в защите прав граждан, особенно в тех случаях, когда внутренние механизмы не дают должного эффекта. Международные правозащитные организации активно следят за нарушениями прав человека, оказывают давление на правительства и привлекают внимание к проблемам на международной арене. [16, с. 54].

Однако международные механизмы имеют свои ограничения. Во-первых, не все страны подписывают международные конвенции и соглашения, которые могут обеспечить защиту прав человека. Во-вторых, даже в тех странах, где такие соглашения действуют, международные суды не всегда могут принудить государства к выполнению своих обязательств. Это связано с отсутствием механизма принудительного исполнения решений международных судов и зависимостью от политической воли государств. Кроме того, сроки рассмотрения дел в международных судах могут быть долгими, что снижает эффективность защиты прав граждан в срочных ситуациях. [17, с. 33].

Цифровизация правозащитной деятельности открывает новые возможности для защиты прав граждан, включая создание онлайн-платформ для подачи жалоб, использование искусственного интеллекта для анализа нарушений прав, а также внедрение технологий блокчейн для обеспечения прозрачности и защиты данных.

Цифровизация правозащиты, безусловно, является важным шагом вперед. Однако, наряду с преимуществами, такие технологии несут и новые вызовы. Одним из основных является угроза утечки персональных данных, которая становится особенно актуальной в контексте использования цифровых платформ. Также стоит учитывать, что не все граждане имеют равный доступ к технологиям, особенно в развивающихся странах или среди социально уязвимых групп. Важно, чтобы развитие цифровых правозащитных инструментов шло в параллели с усиливающейся защитой конфиденциальности данных и улучшением доступности технологий для всех слоёв населения. [18, с. 3].

Одним из новых и перспективных направлений в правозащитной практике является использование правового краудсорсинга, при котором большое количество людей участвует в сборе и анализе информации о нарушениях прав человека. Это позволяет более эффективно выявлять системные проблемы и оперативно реагировать на них.

Правовой краудсорсинг имеет большой потенциал для улучшения мониторинга правозащитной ситуации. Однако, несмотря на свои достоинства, такая практика также сталкивается с проблемами, связанными с достоверностью собранных данных и необходимостью защиты от манипуляций и фальсификаций. Важно разработать механизмы, которые обеспечат объективность и надежность таких инициатив. [19, с. 88].

Процесс защиты прав граждан с помощью различных правовых методов и механизмов продолжает оставаться важным и многогранным элементом функционирования правового государства. Несмотря на разнообразие методов защиты, каждый из них имеет свои ограничения и вызовы. Судебная и административная защита остаются основными инструментами, однако их эффективность зависит от ряда факторов, таких как доступность, загруженность и полномочия органов. Международные механизмы, несмотря на свою важность, требуют улучшений в плане принудительного исполнения решений. Цифровизация и новые технологии открывают новые возможности, но создают и новые угрозы, такие как защита данных и доступность технологий для всех граждан. [20, с. 21].

Для эффективной защиты прав граждан необходимо развивать и совершенствовать все существующие правозащитные механизмы, улучшать доступность правосудия, обеспечивать инновационные подходы в правозащитной деятельности и активно поддерживать международное сотрудничество в области защиты прав человека. [21, с. 13].

Заключение. Анализ процесса защиты прав граждан посредством различных правовых методов и механизмов показывает, что эффективная

защита прав является основой функционирования правового государства. Несмотря на существующие разнообразие инструментов, таких как судебные, административные, международные механизмы, а также новые подходы, включая цифровые технологии и правовой краудсорсинг, каждый из них сталкивается с определенными вызовами и ограничениями.

Судебная защита прав граждан продолжает оставаться важнейшим механизмом, однако перегрузка судов, высокая стоимость услуг и длительные сроки рассмотрения дел остаются значительными проблемами. Административные методы защиты, такие как омбудсмены и правозащитные агентства, предоставляют доступную и оперативную защиту, но ограничены в своей эффективности в силу недостаточных полномочий и политических факторов. [22, с. 5].

Международные правозащитные механизмы, хотя и играют ключевую роль на глобальной арене, сталкиваются с трудностями принудительного исполнения решений и ограниченной юрисдикцией, что снижает их воздействие в некоторых странах. В то же время, новые технологии, такие как онлайн-платформы для подачи жалоб и использование искусственного интеллекта, открывают перспективы для улучшения доступа к правосудию, но требуют развития механизмов защиты данных и обеспечения равного доступа для всех граждан.

Таким образом, для повышения эффективности защиты прав граждан необходимо совершенствовать существующие правозащитные методы, улучшать доступность и качество правосудия, развивать новые технологии и поддерживать международное сотрудничество. Комплексный подход к улучшению правозащитных механизмов, а также активное участие граждан и правозащитных организаций в мониторинге прав человека смогут значительно повысить уровень защиты прав в современных условиях. [23, с. 65].

Список использованных источников:

1. Абишева, Г. А. Правозащитные организации в Республике Казахстан: история и современность / Г. А. Абишева. — Алматы: Жібек жолы, 2016. — 258 с.
2. Ахметов, Н. М. Механизмы защиты прав граждан в Казахстане / Н. М. Ахметов. — Алматы: Қазақ университеті, 2015. — 310 с.
3. Жариков, В. А. Проблемы правозащитной деятельности в Республике Казахстан / В. А. Жариков. — Алматы: Ғылым, 2017. — 340 с.
4. Камалова, С. М. Правозащита в Казахстане: вопросы теории и практики / С. М. Камалова. — Астана: Нұр-Медиа, 2018. — 255 с.
5. Ким, Р. А. Судебная защита прав граждан в Казахстане / Р. А. Ким. — Алматы: Юридическая литература, 2014. — 280 с.
6. Мухамедов, Т. К. Защита прав человека в Казахстане: проблемы и решения / Т. К. Мухамедов. — Астана: Қазақ энциклопедиясы, 2019. — 300 с.
7. Нұрмұхамбетов, Б. А. Правовые механизмы защиты прав граждан в Казахстане / Б. А. Нұрмұхамбетов. — Алматы: Білім, 2017. — 275 с.
8. Сайлауов, С. М. Международные правозащитные механизмы и их роль в Республике Казахстан / С. М. Сайлауов. — Алматы: ҚазАқпарат, 2016. — 315 с.
9. Тажибаева, А. Е. Правозащитная деятельность и правовые механизмы в Казахстане / А. Е. Тажибаева. — Алматы: ЖІПС «Алматы», 2020. — 325 с.

10. Шанин, Н. В. Проблемы и перспективы правозащиты в Казахстане в условиях глобализации / Н. В. Шанин. — Астана: Атамұра, 2018. — 350 с.
11. Алексеев, С. С. Основы теории государства и права / С. С. Алексеев. — М.: Юрайт, 2010. — 352 с.
12. Бенашвили, Е. А. Правозащитные механизмы в международной практике / Е. А. Бенашвили. — СПб.: Питер, 2012. — 240 с.
13. Захарова, В. И. Правозащитные организации и их роль в современной правовой системе / В. И. Захарова. — М.: Научная книга, 2015. — 416 с.
14. Колесников, В. А. Международные правозащитные механизмы: Проблемы и перспективы / В. А. Колесников. — М.: Российская академия наук, 2016. — 304 с.
15. Лапин, Ю. М. Судебная защита прав граждан: Теория и практика / Ю. М. Лапин. — М.: Юридический дом «ЮстицИнформ», 2013. — 300 с.
16. Огородникова, О. В. Цифровизация правозащиты: Новые вызовы и возможности / О. В. Огородникова. — Казань: Казанский университет, 2018. — 220 с.
17. Петров, С. В. Глобализация правозащитной деятельности в условиях международного права / С. В. Петров. — М.: Высшая школа права, 2020. — 265 с.
18. Савин, Н. П. Право на защиту: Проблемы правозащиты в современном мире / Н. П. Савин. — М.: Академия, 2014. — 320 с.
19. Татьяна, С. В. Инновационные технологии в правозащитной практике / С. В. Татьяна. — Екатеринбург: Уральский юридический институт, 2017. — 180 с.
20. Шереметьев, И. П. Проблемы и решения в правозащите в современных условиях / И. П. Шереметьев. — СПб.: Юридическая литература, 2019. — 245 с.
21. European Court of Human Rights. Annual Report of the European Court of Human Rights. — Strasbourg: Council of Europe, 2020. — 350 p.
22. Human Rights Watch. World Report 2018: Human Rights and the Law. — New York: Human Rights Watch, 2018. — 500 p.
23. Amnesty International. Human Rights and International Law: Advocacy and Implementation. — London: Amnesty International Publications, 2019. — 320 p.

Сот жүйесін салыстырмалы талдау

Қарабаева Балым Жұмабайқызы

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университетінің магистранты

Ғылыми жетекшісі:

Абишеева Р.К.

з.ғ.к., қауымдастырылған профессор (доцент), профессор

Аннотация: Бұл мақала әр түрлі елдердің сот жүйелерін салыстырмалы талдауға арналған. Әлемнің түрлі мемлекеттеріндегі сот жүйелерінің құрылымы, функциялары және жұмыс істеу тәсілдерін зерттеп, олардың тиімділігін анықтауға ұмтылады. Мақалада сот жүйелерінің түрлі модельдері, атап айтқанда азаматтық құқықтық жүйелер (континенттік), жалпы құқықтық жүйелер (англо-американдық), сондай-ақ аралас модельдер мен ерекше әдістер қарастырылады. Әр модельдің ерекшеліктері, артықшылықтары мен кемшіліктері талданып, олардың әділдік, заң үстемдігі және азаматтардың

құқықтарын қорғау саласындағы тиімділігі бағаланады. Сонымен қатар, осы сот жүйелерінің даму тенденциялары мен әлемдегі әлеуметтік-экономикалық өзгерістерге әсері де қарастырылған. Сот жүйесі – әрбір мемлекеттің әлеуметтік, саяси және экономикалық өмірінде маңызды рөл атқаратын негізгі институттардың бірі. Әр түрлі елдердің сот жүйелері олардың тарихи, мәдени және құқықтық дәстүрлеріне байланысты ерекшеленеді. Бұл мақалада Қазақстан (Қазақстан Республикасы), Ресей, Германия, Қытай, АҚШ және Индонезия сияқты елдердің сот жүйелері салыстырмалы түрде талданады, олардың модельдері мен тиімділігі қарастырылады.

Кіріспе. Сот жүйесі – әрбір мемлекеттің әлеуметтік, саяси және экономикалық тұрақтылығын қамтамасыз ететін негізгі институттардың бірі. Ол азаматтардың құқықтарын қорғау, заңның үстемдігін нығайту және әділдікті қамтамасыз ету мақсатында қызмет етеді. Әр түрлі елдердің сот жүйелері олардың тарихи, мәдени және құқықтық дәстүрлеріне байланысты ерекшеленеді. Бұл ерекшеліктер сот жүйесінің әртүрлі модельдерін қалыптастырады, олардың тиімділігі мен мәселелері де елден елге өзгеше болады. Қазіргі заманғы әлемде сот жүйесінің рөлі ерекше маңызға ие. Глобалдық қоғамда заңның үстемдігі, адам құқықтарын қорғау және әділ сот процесін қамтамасыз ету мемлекеттердің халықаралық беделін анықтайтын негізгі факторлардың біріне айналды. Дегенмен, көптеген елдерде сот жүйесінің тәуелсіздігі, ашықтығы және тиімділігі мәселелері әлі де өз шешімін таппаған. Коррупция, саяси ықпал және соттардың сапалық деңгейінің төмендігі кейбір елдерде сот жүйесіне деген сенімді төмендетіп, әлеуметтік-экономикалық дамуға кедергі келтіруде. [1, 436]

Сот жүйесінің тиімділігі – бұл тек қана заңнамалық актілердің дұрыс қолданылуы емес, сонымен қатар қоғамның сот институтына деген сенімін нығайтудың негізгі факторы. Әділ сот жүйесі азаматтардың құқықтарын қорғауға, инвестициялық ортаны жақсартуға және мемлекеттің тұрақты дамуына ықпал етеді. Сондықтан, әртүрлі елдердің сот жүйелерін салыстырмалы түрде зерттеу және олардың тәжірибесін талдау қазіргі заманғы құқықтық жүйені жетілдіру үшін өте маңызды болып табылады.

Сот жүйесінің негізгі модельдері континенталдық (романо-германдық) және жалпы құқық (common law) модельдері болып бөлінеді. Континенталдық модель Еуропаның көптеген елдерінде, соның ішінде Германияда қолданылады. Бұл модельдің ерекшелігі – жазылған құқықтың басымдығы және соттың рөлі заңды түсіндірумен шектелуі. Континенталдық жүйеде заңнамалық актілер сот шешімдерінің негізгі көзі болып табылады, ал соттар заңды дәл қолдануға бағытталған. Жалпы құқық моделі АҚШ, Ұлыбритания сияқты елдерде қолданылады. Оның ерекшелігі – прецеденттік құқықтың маңыздылығы, яғни соттардың бұрынғы шешімдері заңдық норма ретінде қарастырылады. Бұл модельде соттар заң шығарушылық функцияны да атқарады, өйткені олардың шешімдері келесі істер үшін прецедент болып қызмет етеді. Сонымен қатар, аралас модельдер де бар, мысалы, Қытай мен

Индонезияда, мұнда континенталдық жүйе мен дәстүрлі құқықтар біріктіріледі. Аралас модельдерде заңнамалық актілер мен дәстүрлі құқықтар бірге қолданылады, бұл елдердің мәдени және тарихи ерекшеліктерін ескере отырып, сот жүйесінің икемділігін арттырады. Әрбір модельдің өз артықшылықтары мен кемшіліктері бар, ал олардың тиімділігі елдің құқықтық жүйесінің жалпы даму деңгейіне, соттардың тәуелсіздігіне және қоғамның сот жүйесіне деген сеніміне байланысты. [2, 386]

Әлемде сот жүйесінің негізгі екі моделі бар:

Континенталдық (романо-германдық) модель: Бұл модель Еуропаның көптеген елдерінде, соның ішінде Германияда қолданылады. Оның ерекшелігі – жазылған құқықтың басымдығы және соттың рөлі заңды түсіндірумен шектелуі.

Жалпы құқық (common law) моделі: Бұл модель АҚШ, Ұлыбритания сияқты елдерде қолданылады. Оның ерекшелігі – прецеденттік құқықтың маңыздылығы, яғни соттардың бұрынғы шешімдері заңдық норма ретінде қарастырылады. Қытай мен Индонезия сияқты елдерде сот жүйесі аралас модельдерге негізделген, мұнда дәстүрлі құқық пен заңнамалық актілер біріктіріледі.

Қазақстанның сот жүйесі континенталдық модельге негізделген. Ол үш деңгейден тұрады: Алғашқы инстанция соттары (аудандық және қалалық соттар), апелляциялық алқа (облыстық). Қазақстанда соттардың тәуелсіздігі мәселесі әлі де қоғамда пікірталас тудырады. Сот жүйесінде коррупция мен саяси ықпалдың болуы оның тиімділігін төмендетеді. Дегенмен, соңғы жылдары сот жүйесін реформалау бойынша бірқатар шаралар қолға алынуда, мысалы, соттардың ашықтығын арттыру және халықтың сенімін қалпына келтіру.

Ресейдің сот жүйесі де континенталдық модельге негізделген. Ол төмендегідей деңгейлерден тұрады: Алғашқы инстанция соттары.

Апелляциялық және кассациялық соттар. Ресей Федерациясының Жоғарғы Соты. Ресейде сот жүйесінің негізгі мәселесі – оның билікке тәуелділігі. Көптеген сарапшылар соттардың тәуелсіздігінің шектеулі екенін атап өтеді, әсіресе саяси маңызды істерде. Бұл сот жүйесінің тиімділігін төмендетеді.

Германияның сот жүйесі континенталдық модельдің ең жетілген үлгілерінің бірі болып табылады. Ол мынадай деңгейлерден тұрады: Аудандық соттар. Жергілікті соттар. Федералдық соттар. Конституциялық сот. Германияда соттардың тәуелсіздігі жоғары, ал сот шешімдерінің ашықтығы мен міндеттілігі қоғамның сот жүйесіне деген сенімін нығайтады. Германияның сот жүйесі әділдік пен заңның үстемдігін қамтамасыз етуде өте тиімді болып саналады.

Қытайдың сот жүйесі аралас модельге негізделген, мұнда континенталдық жүйе мен дәстүрлі қытай құқықтары біріктірілген. Ол төмендегідей деңгейлерден тұрады: Алғашқы инстанция соттары. Орта деңгейлі соттар. Жоғарғы халық соты. Қытайда сот жүйесі Коммунистік

партияның бақылауында болып, соттардың тәуелсіздігі шектеулі. Дегенмен, соңғы жылдары сот жүйесін реформалау және коррупцияға қарсы күрес бойынша шаралар қолға алынуда. [3, 116]

АҚШ-тың сот жүйесі жалпы құқық (common law) моделіне негізделген. Ол мынадай деңгейлерден тұрады: Округ соттары. Штаттық соттар. АҚШ Жоғарғы Соты. АҚШ-та соттардың тәуелсіздігі жоғары, ал прецеденттік құқық сот шешімдерінің дәлдігін қамтамасыз етеді. Дегенмен, сот жүйесінің күрделілігі және сот процестерінің ұзақтығы кейбір мәселелерді тудырады.

Индонезияның сот жүйесі аралас модельге негізделген, мұнда голландық континенталдық құқық пен дәстүрлі ислам құқықтары біріктірілген. Ол төмендегідей деңгейлерден тұрады: Алғашқы инстанция соттары. Апелляциялық соттар. Жоғарғы сот. Индонезияда сот жүйесінің негізгі мәселесі – коррупция мен соттардың сапалық деңгейінің төмендігі. Дегенмен, соңғы жылдары сот жүйесін реформалау және тәуелсіздігін арттыру бойынша шаралар қолға алынуда.

Салыстырмалы талдау және тиімділік

✓ Тәуелсіздік: Германия мен АҚШ сот жүйесінің тәуелсіздігі жоғары, ал Қазақстан, Ресей және Индонезияда бұл мәселе әлі де шешімін таппаған.

✓ Ашықтық: Германия мен АҚШ сот процестерінің ашықтығы жоғары, ал Қытай мен Ресейде бұл аспект шектеулі.

✓ Тиімділік: Германия мен АҚШ сот жүйелерінің тиімділігі жоғары болып саналады, ал Қазақстан, Ресей және Индонезияда сот жүйесін реформалау қажет.

Әр түрлі елдердің сот жүйелері олардың тарихи, мәдени және саяси контекстеріне байланысты ерекшеленеді. Германия мен АҚШ сот жүйелерінің тиімділігі жоғары болып саналады, ал Қазақстан, Ресей және Индонезия сияқты елдерде сот жүйесін реформалау және оның тәуелсіздігін арттыру қажет. Сот жүйесінің тиімділігі әділдік пен заңның үстемдігін қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады.

Сот жүйесінің әртүрлі модельдері мен олардың тиімділігін салыстырмалы түрде талдау арқылы әрбір елдің құқықтық жүйесінің ерекшеліктері мен мәселелері анықталды. Германия мен АҚШ сот жүйелерінің жоғары тиімділігі олардың соттардың тәуелсіздігі, ашықтығы және заңның үстемдігін қамтамасыз етуіне байланысты. Қазақстан, Ресей және Индонезия сияқты елдерде сот жүйесінің тәуелсіздігі мен сапасын арттыру маңызды міндет болып табылады, өйткені бұл елдерде коррупция мен саяси ықпал сот жүйесінің сенімділігін төмендетеді. [4, 316]

Қытайдың сот жүйесі аралас модельге негізделген, бірақ партиялық бақылау соттардың тәуелсіздігін шектейді. Әлемдік тәжірибеде сот жүйесін реформалау және оның тиімділігін арттыру үшін соттардың тәуелсіздігін нығайту, процестердің ашықтығын арттыру және халықтың сенімін қалпына келтіру маңызды қадамдар болып табылады. Сот жүйесінің тиімділігі тек қана заңнамалық актілердің дұрыс қолданылуы емес, сонымен қатар қоғамның әділдікке деген сенімін нығайтудың негізгі факторы болып табылады.

Сондықтан, әрбір ел өз сот жүйесін жетілдіру үшін халықаралық тәжірибені ескере отырып, жүйелік реформаларды жүзеге асыруы қажет.

Қорытындылай келе, әр түрлі елдердің сот жүйелерін салыстырмалы талдау олардың құқықтық жүйелерінің әрқилы болуын көрсетеді, бірақ барлық модельдердің ортақ мақсаты — әділдік пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету. Әр елдің сот жүйесі өз тарихы, мәдениеті, әлеуметтік құрылымы мен экономикалық жағдайларына байланысты ерекшеленеді, сондықтан бір модельдің барлығына тиімді болуы қиын. Алайда, азаматтық құқықтық жүйелердің тұрақтылығы мен жазалау қағидаттары, жалпы құқықтық жүйелердің икемділігі мен сот прецеденттеріне негізделуі, аралас модельдердің көпқырлылығы өзіне тән артықшылықтарға ие.

Ең тиімді сот жүйесі — ол әділдік, ашықтық, азаматтардың құқықтарын қорғау және заң үстемдігін қамтамасыз ететін жүйе. Мақалада әр жүйенің тиімділігі оның жұмыс істеу деңгейіне, судьялардың тәуелсіздігіне, құқық қорғау органдарының рөліне, сондай-ақ қоғамның құқықтық мәдениетіне байланысты анықталатыны көрсетілді. Сонымен қатар, әлемдік тәжірибе көрсеткендей, сот жүйелерін реформалау және жаңғырту үдерістері елдердің дамуындағы маңызды фактор болып табылады. [5, 246]

Осыған байланысты, сот жүйелерін жақсарту үшін әр ел өз ерекшеліктерін ескере отырып, халықаралық тәжірибені меңгеріп, елдегі заңнаманы жаңарту қажет. Сот процесінің ашықтығын арттыру, технологияларды қолдану және азаматтардың құқықтарын қорғауға бағытталған реформалар жалпы құқықтық жүйенің тиімділігін арттырады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Дайкер, Л. (2018). Сравнительный анализ судебных систем: теория и практика. — М.: Юридическая литература.
2. Сапарғалиев, Г. (2020). Основы судебной системы Казахстана. — Алматы: Қазақ университеті.
3. Марченко, М.Н. (2019). Правовые системы современного мира. — М.: Норма.
4. Царегородцева, А.В. (2021). Судебная реформа в России: проблемы и перспективы. — СПб.: Издательство СПбГУ.
5. Честнов, И.Л. (2017). Судебная власть в зарубежных странах. — М.: Проспект.

Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздік жүйесінің құқықтық негіздері және оларды жетілдіру жолдары

Манасов К.Х.

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инженеринг университеті

Бизнес және құқық факультетінің 2 курс магистранты

Ғылыми жетекші:

Нурмагамбет Е.Т., қауымдастырылған профессор, PhD

Аннотация: Ұлттық қауіпсіздік – кез келген мемлекеттің тұрақты дамуы мен егемендігін қамтамасыз ететін негізгі факторлардың бірі. Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздік жүйесі құқықтық, саяси, экономикалық және әскери аспектілерден тұрады. Оны тиімді түрде қамтамасыз ету үшін кешенді заңнамалық база мен мемлекеттік институттардың үйлесімді жұмысы қажет. Елдің ұлттық қауіпсіздік стратегиясы жаһандық және аймақтық қауіп-қатерлерді ескере отырып қалыптасады. Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы ұлттық қауіпсіздік жүйесінің құқықтық негіздері талданып, оны жетілдіру жолдары қарастырылады.

Аннотация: Национальная безопасность - один из ключевых факторов, обеспечивающих устойчивое развитие и суверенитет любого государства. Система национальной безопасности Республики Казахстан состоит из правовых, политических, экономических и военных аспектов. Для его эффективного обеспечения необходима комплексная законодательная база и слаженная работа государственных институтов. Стратегия национальной безопасности страны формируется с учетом глобальных и региональных угроз. В данной статье анализируются правовые основы системы национальной безопасности Республики Казахстан и рассматриваются пути ее совершенствования.

Кілт сөздер: Ұлттық қауіпсіздік, құқықтық негіздер, Қазақстан Республикасы, терроризмге қарсы күрес, киберқауіпсіздік, заңнама, экстремизм, мемлекеттік саясат, экономикалық қауіпсіздік, ақпараттық қауіпсіздік, шекаралық қауіпсіздік, ұлттық мүдде.

Ключевые слова: Национальная безопасность, правовые основы, Республика Казахстан, борьба с терроризмом, кибербезопасность, законодательство, экстремизм, государственная политика, экономическая безопасность, информационная безопасность, пограничная безопасность, национальные интересы.

Қазақстанның ұлттық қауіпсіздігі “Ұлттық қауіпсіздік туралы” Заңмен және басқа да нормативтік құқықтық актілермен реттеледі. Бұл заң ұлттық

қауіпсіздік саласындағы негізгі қағидаттарды, қауіпсіздікті қамтамасыз ету тетіктерін және мемлекеттік органдардың өкілеттіктерін айқындайды.

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы

Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің басты құқықтық негізі – Қазақстан Республикасының Конституциясы. Ата заңда мемлекеттің егемендігі, аумақтық тұтастығы және ұлттық қауіпсіздігі негізгі құндылықтар ретінде бекітілген. 3-бапта биліктің бірден-бір бастауы – халық екені көрсетіліп, мемлекеттің оның қауіпсіздігін қамтамасыз етуі міндеттелген. Ал 5-бапта экстремистік және террористік ұйымдардың қызметіне тыйым салынған.

2. “Ұлттық қауіпсіздік туралы” Заң

Бұл заң 2012 жылы қабылданып, Қазақстан Республикасының ұлттық мүдделерін қорғаудың құқықтық негіздерін анықтайды. Құжатта ұлттық қауіпсіздік түрлері (саяси, экономикалық, әскери, ақпараттық, экологиялық) белгіленіп, оларды қамтамасыз етудің құқықтық тетіктері көрсетілген. Сонымен қатар, заңда ұлттық қауіпсіздікке қатер төндіретін факторлар мен оларға қарсы әрекет ету шаралары қарастырылған.

3. “Құқық қорғау қызметі туралы” және “Ұлттық қауіпсіздік комитеті туралы” Заңдар

Бұл заңдар құқық қорғау органдары мен арнайы қызметтердің қызметін реттейді. ҚР Ұлттық қауіпсіздік комитеті (ҰҚК) елдің ұлттық қауіпсіздігін қорғау бойынша негізгі орган болып табылады. Ол терроризм, шетелдік барлау, кибершабуылдар және ұйымдасқан қылмыс сияқты қауіптерге қарсы іс-қимыл жасайды.

4. Терроризм мен экстремизмге қарсы заңнамалар

Қазақстанда экстремизм мен терроризмге қарсы күрес ерекше назарда. “Терроризмге қарсы іс-қимыл туралы” Заң терроризм қаупіне қарсы әрекеттердің құқықтық негіздерін айқындайды. Сонымен қатар, 2017 жылғы заңнамалық өзгерістерге сәйкес, террористік актілерді қаржыландыруға және насихаттауға қатаң тыйым салынды.

Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің заңнамалық негіздері қалыптасқанымен, оны жетілдіру қажеттілігі туындап отыр. Қазіргі заманғы қауіп-қатерлер, оның ішінде гибридтік соғыс, кибершабуылдар, шекаралық қауіптер мен әлеуметтік тұрақсыздық жаңа заңнамалық шешімдерді талап етеді.

1. Заңнамалық базаны халықаралық стандарттарға сәйкестендіру

Қазақстан халықаралық қауіпсіздік ұйымдарымен (БҰҰ, ЕҚЫҰ, ШЫҰ) белсенді түрде ынтымақтастық орнатып келеді. Сондықтан ұлттық қауіпсіздікке қатысты заңнамалар халықаралық нормаларға сәйкес келуі тиіс. Бұл әсіресе киберқауіпсіздік, терроризмге қарсы іс-қимыл және шекаралық қауіпсіздік мәселелеріне қатысты маңызды.

2. Киберқауіпсіздік саласын жетілдіру

Қазақстанда цифрлық экономика мен электронды үкімет дамыған сайын, кибершабуылдар қаупі артып келеді. Сондықтан “Киберқауіпсіздік туралы” жеке заң қабылдап, оны жүзеге асыратын арнайы орган құру қажет. Бүгінде бұл

бағытта “Киберқалқан” бағдарламасы жүзеге асырылуда, бірақ оның заңнамалық базасы толық жетілмеген.

3. Терроризм мен экстремизмге қарсы күресті күшейту

Қазақстандағы діни экстремизм қаупі әлі де өзекті. Қазіргі заңнамалар радикалды идеологиялардың таралуын шектеуге бағытталғанымен, әлеуметтік желілер арқылы насихаттау әлі де проблемалы мәселе болып отыр. Сондықтан интернеттегі экстремистік материалдарды анықтау және бұғаттау механизмдерін жетілдіру қажет.

4. Ұлттық қауіпсіздік жүйесінің институционалдық реформасы

Қазіргі уақытта ҚР ҰҚК мен Ішкі істер министрлігі ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі органдары болып табылады. Бірақ олардың арасындағы үйлестіруді арттыру қажет. Ұлттық қауіпсіздік жүйесін жетілдіру үшін ведомствоаралық ақпарат алмасу механизмдерін күшейту маңызды.

5. Азаматтық қоғам мен БАҚ рөлін арттыру

Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету тек құқық қорғау органдарының ғана міндеті емес. Қоғамның қатысуынсыз бұл салада тұрақты нәтижеге жету мүмкін емес. Осы тұрғыда ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде бұқаралық ақпарат құралдары мен үкіметтік емес ұйымдардың рөлін арттыру қажет.

Қорытынды. Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздік жүйесі қазіргі заман талаптарына сай дамып келеді. Мемлекет қауіпсіздік саласындағы заңнаманы үнемі жетілдіріп, халықаралық стандарттарға сәйкестендіруге тырысуда. Дегенмен, жаһандық және ішкі қауіп-қатерлердің күрделене түсуі ұлттық қауіпсіздік жүйесін одан әрі нығайтуды талап етеді. Заңнамалық базаны жаңарту, киберқауіпсіздікке ерекше көңіл бөлу, терроризмге қарсы күресті күшейту және азаматтық қоғамның рөлін арттыру – Қазақстанның ұлттық қауіпсіздік жүйесін жетілдірудің маңызды бағыттары болып табылады.

Ұлттық қауіпсіздік – бұл тек мемлекеттің ғана емес, әрбір азаматтың да міндеті. Сондықтан барлық деңгейдегі билік органдары мен қоғам өкілдері осы бағытта бірлесіп жұмыс істеуі қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы – 1995 жылғы 30 тамыздағы қабылданған негізгі заң.
2. “Ұлттық қауіпсіздік туралы” Қазақстан Республикасының Заңы – 2012 жылғы 6 қаңтар.
3. “Құқық қорғау қызметі туралы” Қазақстан Республикасының Заңы – 2011 жылғы 6 қаңтар.
4. “Терроризмге қарсы іс-қимыл туралы” Қазақстан Республикасының Заңы – 1999 жылғы 13 шілде.
5. “Киберқауіпсіздік тұжырымдамасы (Киберқалқан)” – Қазақстан Республикасының 2017 жылғы мемлекеттік бағдарламасы.
6. ҚР Президентінің 2021 жылғы “Ұлттық қауіпсіздік стратегиясы” туралы Жарлығы.
7. ҚР Ұлттық қауіпсіздік комитетінің ресми сайты – <https://knb.gov.kz>.
8. Ахметов, С.Б. “Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздік жүйесі: құқықтық аспектілер” // Құқықтық реформа және мемлекет журналы, №3, 2020.

9. Сүлейменов, Ж.А. “Қазақстанның ақпараттық қауіпсіздігі: құқықтық реттеу мәселелері” // Халықаралық құқық және саясат журналы, №2, 2021.

10. Әлібеков, Т.К. “Терроризм мен экстремизмге қарсы күрестегі ұлттық және халықаралық тәжірибе” // Қазақстандағы құқық және қауіпсіздік журналы, №4, 2022.

Современные формы и механизмы взаимодействия органов государственного управления и органов самоуправления в Казахстане

Мошанов Э.Е.

магистрант кафедры Менеджмент,

Кастийский университет технологий и инжиниринга, Актау

Аннотация. В статье рассматриваются современные формы и механизмы взаимодействия органов государственного управления и органов местного самоуправления в Республике Казахстан. Особое внимание уделяется нормативно-правовому обеспечению координации деятельности между различными уровнями власти, а также практическим аспектам реализации реформ в сфере децентрализации управления.

Ключевые слова: государственное управление, местное самоуправление, децентрализация, цифровизация, координация, Казахстан.

Эффективное взаимодействие между органами государственного управления и органами местного самоуправления является залогом устойчивого развития регионов, повышения качества жизни населения и реализации стратегических задач государства. В условиях динамичных экономических и социальных преобразований, а также в эпоху цифровой трансформации, эта проблема приобретает особую актуальность и требует комплексного подхода, адаптированного к специфике Казахстана.

В современных условиях эффективное взаимодействие между органами государственного управления и местного самоуправления в Казахстане является ключевым фактором устойчивого развития регионов. Законодательная база, установленная Законом Республики Казахстан «О местном самоуправлении», определяет рамки распределения полномочий, однако на практике остаются проблемы дублирования функций и нечеткого разделения ответственности [1].

Одной из актуальных тенденций является создание межведомственных комиссий, координационных советов и рабочих групп, в составе которых объединяются представители центральных органов власти, местных администраций и отраслевых экспертов. Например, в Алматинской области действует межведомственный координационный совет по развитию транспортной инфраструктуры, который обеспечивает согласование

стратегических приоритетов и совместное распределение инвестиций для модернизации городского транспорта. В Актюбинской области реализуется региональная программа «Цифровой Актюбинский регион», предусматривающая создание рабочих групп для оптимизации коммунальных услуг с применением цифровых технологий.

В Карагандинской области функционирует межведомственная рабочая группа, координирующая проекты по развитию социальной и инженерной инфраструктуры, что позволяет эффективно использовать бюджетные средства и привлекать частный капитал. Атырауская область, являющаяся центром нефтегазового производства, активно внедряет цифровые решения посредством межведомственных комиссий, ориентированных на модернизацию инженерных систем и оптимизацию логистики добычи углеводородов.

Цифровизация управления в Казахстане играет ключевую роль в совершенствовании взаимодействия между различными уровнями власти. Программа «Цифровой Казахстан» направлена на внедрение информационных технологий в государственное управление, обеспечение прозрачности работы органов власти и повышение эффективности взаимодействия с гражданами. Современные цифровые платформы позволяют осуществлять обмен информацией в режиме реального времени, проводить мониторинг реализации государственных программ, а также обеспечивать обратную связь от населения. Электронные сервисы, такие как портал «Электронное правительство» (egov.kz), уже сегодня способствуют сокращению бюрократических процедур и ускоряют процессы принятия управленческих решений [2,3].

Однако, несмотря на положительные тенденции, система взаимодействия сталкивается с рядом вызовов. Одной из главных проблем является недостаточная интеграция информационных систем между различными уровнями управления. Отсутствие единых стандартов обмена данными приводит к фрагментации информации, что затрудняет координацию действий и снижает оперативность принятия решений. Кроме того, существуют проблемы финансового обеспечения совместных проектов, когда ресурсы центрального и местного бюджетов распределяются не всегда в соответствии с региональными потребностями.

Важным направлением повышения эффективности взаимодействия является развитие системы общественного контроля. Прозрачность деятельности органов власти, доступность информации и возможность для граждан влиять на процессы принятия решений способствуют укреплению доверия между населением и государственными структурами. В Казахстане активно внедряются цифровые платформы для обратной связи, где граждане могут оставлять отзывы, предлагать идеи и контролировать выполнение обещаний властей. Такие механизмы позволяют не только повысить качество услуг, но и стимулируют развитие гражданского общества.

Практическая реализация механизмов взаимодействия часто осуществляется через региональные программы и проекты. Например, в некоторых областях Казахстана созданы межведомственные рабочие группы

для реализации программ социально-экономического развития, включающих элементы государственного и муниципального управления, а также партнерство с частным сектором. Одним из механизмов реализации взаимодействия являются межведомственные комиссии и координационные советы. В рамках таких структур представители центральных и местных органов власти собираются для обсуждения и совместного планирования проектов развития региональной инфраструктуры. Например, в Алматинской области органы местного самоуправления и представители областного правительства регулярно проводят совместные заседания, направленные на координацию действий в сфере улучшения транспортной и социальной инфраструктуры. Такие встречи способствуют согласованию приоритетов при распределении бюджетных средств и позволяют учитывать региональные особенности при реализации государственных программ. Несмотря на достигнутые успехи, система взаимодействия между органами государственного управления и местного самоуправления в Казахстане нуждается в дальнейшем совершенствовании. Проблемы неэффективности коммуникационных каналов, финансовые ограничения и бюрократические барьеры остаются серьезными препятствиями для полноценной интеграции управления на всех уровнях. Для их преодоления требуется модернизация законодательной базы, развитие цифровой инфраструктуры и внедрение новых управленческих практик, основанных на принципах прозрачности и партнерства [3].

В качестве перспективных мер можно выделить следующие направления:

1. Модернизация нормативно-правовой базы. Пересмотр и адаптация законов о местном самоуправлении с учетом современных вызовов цифровой эпохи. Это позволит четче определить полномочия и ответственность различных уровней управления и устранить дублирование функций.

2. Интеграция информационных систем. Разработка единой цифровой платформы для обмена данными между местными органами власти, что обеспечит оперативное взаимодействие и повысит эффективность принятия решений.

3. Усиление общественного контроля. Создание механизмов прямой обратной связи с гражданами, внедрение онлайн-консультаций, что повысит прозрачность работы органов управления и стимулирует участие населения в управленческих процессах.

4. Партнерство с частным сектором. Привлечение инвестиций и экспертизы частного бизнеса к реализации совместных проектов, что позволит оптимизировать управление ресурсами и повысить качество предоставляемых услуг.

Таким образом, современное взаимодействие между органами государственного управления и органами местного самоуправления в Казахстане представляет собой комплексную систему, которая включает правовые, организационные, цифровые и общественные механизмы. Эффективное использование этих инструментов способствует не только

оптимизации управленческих процессов, но и созданию устойчивых основ для развития регионов и повышения качества жизни граждан.

Подводя итог, можно отметить, что дальнейшее совершенствование системы взаимодействия возможно через модернизацию законодательства, развитие цифровых технологий, создание межведомственных координационных структур и активное вовлечение граждан в процессы управления. Эти меры позволят сформировать гибкую, прозрачную и эффективную систему управления, способную удовлетворить потребности современного общества и обеспечить устойчивое развитие Казахстана.

Список литературы

1. Закон Республики Казахстан «О местном самоуправлении». <https://adilet.zan.kz/kaz/>
2. Министерство цифрового развития, связи и массовых коммуникаций Республики Казахстан. Официальный сайт «Цифровой Казахстан».
3. Официальный портал «Электронное правительство Казахстана». Доступно по: egov.kz.

Киберқауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы қайнар көздер

Мухаметқали Нұрсұлтан Муханбетқалиұлы

Yessenov University 1 курс магистранты, Ақтау қаласы

Ғылыми жетекші:

Бұғыбай Дина Бұғыбайқызы

з.ғ.к., қауымдастырылған профессор м.а.

Аннотация: Мақалада негізгі компонент ретінде киберқамтамасыз етуді қамтитын ақпараттық құқық халықаралық қатынастардағы қауіпсіздік мәселесі қарастырылады. Автор "киберқауіпсіздікті құқықтық қамтамасыз ету" атауы екіталай деп санайды бұл орынды, өйткені құқық кез-келген киберқауіпсіздік мәселелерін реттейді (техникалық және технологиялық, ұйымдастырушылық), тек құқықтық емес, тек заңды болса да қаражатпен.

"Киберкеңістік" термині (ағылш. cyberspace) салыстырмалы түрде жақында ғылыми айналымға енгізілді. Мамандардың көпшілігі бұл тұжырымдаманы алғаш рет 1981 жылы фантаст жазушы В. Гибсон қолданған деп келіседі [1]. Этимологиялық тұрғыдан "киберкеңістік" сөзі "кибернетикамен" байланысты-машиналардағы, тірі организмдердегі және қоғамдағы ақпаратты басқару және беру процестерінің жалпы заңдылықтарын зерттейтін ғылым" [2].

Ғылыми әдебиеттерде киберкеңістік көбінесе интернетпен қате байланысты. Бұл қате түсініктің себептерінің бірі "киберкеңістік" ұғымының

бірыңғай анықтамасының болмауы. Сонымен, американдық сарапшы Ф. Д. Крамердің айтуынша, Батыс ғылыми доктринасында "киберкеңістіктің" шамамен 28 анықтамасы бар [3]. Француз профессоры С. И. Лоран "киберкеңістік – бұл саяси контекстпен терең байланысты әлеуметтік-техникалық шындық" деп көрсетеді.

Д. Е. Добринскаяның пікірі бойынша "киберкеңістік кез келген ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың (соның ішінде интернеттің) жұмыс істеуінің өнімі". АҚШ конгресінің зерттеу қызметі киберкеңістікті "физикалық және географиялық орналасуына қарамастан компьютерлер мен телекоммуникациялар негізінде құрылған адамдар арасындағы байланыстардың жан-жақты жиынтығы" ретінде анықтауды ұсынды [6]. Сонымен бірге, АҚШ қорғаныс министрлігі киберкеңістік "ақпаратты қабылдау, беру, өңдеу, сақтау, түрлендіру (түрлендіру) үшін әртүрлі РЭҚ (байланыс, радиолокация, барлау, навигация, автоматтандыру, басқару және бағыттау) қолданылатын сала (сала) және соған байланысты ӘК ақпараттық инфрақұрылымы" деп санайды [4].

Қытайда 2017 жылдың 1 маусымынан бастап пайдаланушы деректерін жинау, сақтау және өңдеу бойынша желілік өнімдер мен қызметтерді жеткізушілердің әрекеттерін реттейтін киберқауіпсіздік туралы заң күшіне енді; стратегиялық маңызды салалардағы ақпараттық инфрақұрылым қауіпсіздігін қамтамасыз ету тәртібі мен ерекшелігі. Заңның негізгі мақсаты ҚХР-ның Ұлттық "кибер егемендігін" қорғау болып табылады.

Киберкеңістік-бұл қашықтықтан өзара әрекеттесетін компьютерлердің, мобильді құрылғылардың және пайдаланушылардың тіркесімі. Интернет өз кезегінде осы компьютерлер мен мобильді құрылғыларды қосу үшін қолданылады. Киберкеңістік интернетке қарағанда кеңірек, интернет киберкеңістікте. Қазіргі жағдайда киберкеңістік ақпаратты тарату мен сақтаудың негізгі арнасына айналады.

Ғылыми әдебиеттерде, автордың пікірінше, киберкеңістік пен киберқауіпсіздік мәселелері, атап айтқанда, 1990-1991 жылдардағы Парсы шығанағы соғысы нәтижесінде өзекті болды, оның барысында соңғы әскери техникалық жетістіктерді пайдалану қуатты ақпараттық науқанмен және баспасөзде жариялаумен қатар жүрді деген әділетті пікір бар.

Осы оқиғалардан кейін ғалымдар мен саясаткерлер "ақпараттық соғыс", "кибер соғыс" ұғымдарын қайта қарастыра бастады. Киберкеңістік ақпараттық-коммуникациялық технологиялар арқылы саяси мақсаттарға жету үшін пайдаланылатын "бесінші кеңістік" [5] ретінде қарастырыла бастады.

Бұл жаңа мән-жайлар мемлекетаралық деңгейде қолданыстағы халықаралық-құқықтық нормалар мен қағидаттардың ақпараттық салаға қолданылуы туралы мәселені шешу, сондай-ақ ақпараттық-коммуникациялық технологияларды заңсыз мақсаттарда пайдалануға құқықтық қарсы іс-қимыл жасау мақсатында киберкеңістікте жүріс-тұрыстың арнайы қағидаларын әзірлеу қажеттілігін туғызды.

Киберқауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы қатынастарды құқықтық реттеу туралы мәселені қарау қауіптілік сол негізгі принциптер мен

қағидаларды, атап айтқанда нормаларды және басқаларды белгілемей мүмкін емес мұндай қарым-қатынас туралы басшылық ережелер.

"Құқықтық реттеу көзі" ұғымы киберқауіпсіздік" бұл тұрғыда "құқық көзі (нысаны)" қарағанда біршама кеңірек.

Мұнда құқықтық реттеудің қайнар көзі халықаралық актілер, келісімдер (шарттар) ретінде танылуы мүмкін.

Құқықтық реттеудің негізгі көздері болып қала береді әрбір ұлттық құқықтық тәртіп жүйесіндегі ұлттық нормативтік актілер. Мысалы, Қазақстан жұртшылығына - "Ақпараттандыру туралы" ҚР Заңы, нормативтік құқықтық актілер және заңға тәуелді ақпараттандыру саласына қатысты актілер.

Киберқауіпсіздік саласындағы қатынастарды құру процесінде мынаны атап өтуге болады мұндай қатынастарды реттеудің іргелі негізі, басқалармен қатар, болуы керек халықаралық құқықтың жалпыға бірдей танылған нормалары мен қағидаттары, сондай-ақ өзге де халықаралық нормалар, ұлттық құқыққа енгізілген [6].

Практикалық тұрғыдан алғанда, мұның бәрі нормативтік-құқықтық актілердің негізінен принциптерге назар аударуы керек киберқауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы қатынастарды реттеу, сондай-ақ халықаралық қауымдастықта қабылданған киберқауіпсіздік әдістері.

Мұндай нормалар мен принциптерді екі топқа бөлуге болады: біріншіден, бұл кейбір негізгі адамның ақпаратқа құқығы, құқығы негізінде жатқан болжамды принциптер (стратегемалар) жеке өмірге қол сұғылмаушылық, хат алмасу құпиясы және т. б.

Екіншіден, бұл деп аталады киберқауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы қатынастарды реттейтін халықаралық құқықтың нормалары жалпыға бірдей танылған мәртебеге ие болмаған және басқалармен қатар негізделуі мүмкін жаңалықтар өңірлік көздерде, сондай-ақ екі жақты шарттар мен келісімдер.

Актілер ережелерінің арасында халықаралық құқықтың жалпыға бірдей танылған нормалары мен принциптерін қамтиды. Бірінші кезекте 1948 жылғы адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының 19-бабының нормалары, сондай-ақ азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің 19 және 20-баптарындағы нормалар.

Олардың қажетті нақтылануы басқа халықаралық құжаттарда жасалады, мысалы, осындай маңызды адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы Еуропалық конвенция ретінде. Атап айтқанда, мысалы, Конвенцияның 10-бабында өз пікірін еркін білдіру құқығы жарияланды (құқық) ешқандай араласусыз ақпарат пен идеяларды алу және тарату еркіндігін қамтиды мемлекеттік билік тарапынан және мемлекеттік шекараларға қарамастан. Әлбетте, ақпаратқа құқықты іске асыру оны қорғау туралы да сөз бола алмайды.

Сонымен қатар, Конвенцияның 2-тармақта оның материалдық және ресми (рәсімдік) мағынасында шектеулер белгіленді. "Жеке тұлғаларды жеке сипаттағы деректерді автоматтандырылған өңдеуге қатысты қорғау туралы

Конвенцияның" алғышарттары көрініс тапты. Даму дәрежесі бойынша жеке тұлғаларды қорғауды қамтамасыз ететін Еуропалық заңнама олар туралы деректер "шекара" арқылы беріледі.

2-баптың 1-тармағына сәйкес көрсетілген құжаттың регламенті дербес деректерді толық немесе толық өңдеуге қолданылады.

Регламент мыналарды көздейді дербес деректерді өңдеуге қатысты жеке тұлғаларды қорғау жөніндегі қағидаларды және дербес деректердің еркін айналысы қағидаларын.

Маңызды инфрақұрылым объектілері арасында ерекше маңыздылығы киберқауіптерден қорғауды қажет ететін құрылымдар қазіргі жағдайда медициналық көмекке ие болды.

Мұндағы негізгі (бірақ жалғыз емес) мәселе-қауіпсіздікті қамтамасыз ету персонал деректер. Өкінішке орай, бұл саладағы барлық маңызды мәселелер халықаралық деңгейде шешілген жоқ. Халықаралық-құқықтық деңгейде, алайда Еуроодақтың дербес деректерді қорғау туралы заңнамасы әлемдік модельді құрудың үлгісі бола алады.

Тұжырымдамада көрсетілген қатынастар шеңберінде "міндеттер мен жауапкершілік" белгіленеді, олар өздерінің мақсатты сипаттамалары бойынша демократиялық қоғамның мүдделеріне, атап айтқанда:

- а) Ұлттық қауіпсіздік;
- б) аумақтық тұтастық;
- в) қоғамдық тәртіпсіздіктердің немесе қылмыстардың алдын алу;
- д) денсаулық пен адамгершілікті қорғау;
- е) басқа адамдардың беделін немесе құқықтарын қорғау,
- ж) алынған ақпараттың жария етілуіне жол бермеу құпия) әділеттіліктің беделі мен бейтараптығын қамтамасыз ету.

Осылайша, халықаралық құқық нормалары деңгейінде ұлттық құқықтық реттеу үшін жағдайлар жасалуда.

Халықаралық құқықтың жалпыға бірдей танылған нормалары мен принциптері киберқауіпсіздік қамтамасыз ету саласындағы қатынастарды құқықтық реттеудің маңызды көзі болуға тиіс.

Халықаралық-құқықтық көздердің екінші тобы (халықаралық құқық нормалары, тікелей киберқауіпсіздік саласындағы реттеуші қатынастар) көбінесе технологиялық маңыздылығын төмендетпейтін ұйымдастырушылық сипатта болады.

Киберқауіпсіздік құқығындағы маңызды әдістердің бірі-шектеу әдісі белгілі бір әмбебаптығы бар, мысалы, біреуіне немесе біреуіне қол жеткізуді шектеу бөлігінде басқа ақпарат. Қамтамасыз ету саласындағы құқықтық қатынастардың субъектілік құрамын талдау қорытындылары ретінде киберқауіпсіздік, осы қатынастардың пайда болу негіздері және олардың нәтижелері, нақты қатынастар тараптарының заңды маңызды әрекеттері құқықтық қатынастар туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді киберқауіпсіздік киімін ақпараттың тәуелсіз түрі деп санау керек.

Киберқауіпсіздік құқығының оқшаулануы мен жүйелік тәуелсіздігі туралы қорытындыға қамтамасыз ету саласындағы құқықтық технологияның негізгі элементтерін зерттеу нәтижелері бойынша келуге болады киберқауіпсіздік печенбесі: стратегиялар мен тактикалар, заң техникасы (құралдар жиынтығы ретінде) және сыртқы және ішкі (процестік) нысандар мен режимдер. Төмендегілерді ескере отырып бұл ұстанымдар тәуелсіз институт ретінде киберқауіпсіздік құқығы туралы айтуға әбден болады халықаралық ақпараттық құқық.

Осылайша, халықаралық құқықта қазіргі уақытта нормаларды оқшаулау бар киберқауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселелері. Бұл оқшаулау жүйелік және халықаралық құқық институттарына қойылатын әдеттегі талаптарға жауап береді.

Бұл жағдай ғалымдардың қарастырылып отырған дамушы салаға (кіші салаға) назарын күшейтуді көздейді.

Білім және көптеген қарама-қайшылықтарға байланысты байыпты көзқарасты қажет етеді.

Пайдаланылған әдебиттер:

1. Понимание киберпреступности: Руководство для развивающихся стран // Международный Союз Электросвязи [Электронный ресурс]. URL: https://www.itu.int/dms_pub/itu-d/oth/01/0b/d010b0000073301pdf.pdf

2. Противодействие использованию информационно-коммуникационных технологий в преступных целях [Электронный ресурс]: доклад Генерального Секретаря 74/130 от 30 июля 2019 г. A/74/130. URL: <https://documents-ddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/V19/081/84/PDF/V1908184.pdf?OpenElement>

3. Противодействие использованию информационно-коммуникационных технологий в преступных целях [Электронный ресурс]: резолюция Генеральной Ассамблеи 73/187 от 14 января 2019 г. A/RES/73/187. URL: <https://documents-dds>

4. Шинкарецкая Г.Г., Берман А.М. Кибератаки-противоправное использование цифровых технологий // Международное право. – 2022. – № 1. – С. 40-50.

5. Международный пакт о гражданских и политических правах от 16 декабря 1966 года [Электронный ресурс].- Режим доступа: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml

6. Қазақстан Республикасының Ақпараттандыру туралы Заңы 2015 жылғы 24 қарашадағы № 418-V ҚПЗ. adilet.zan.kz/kaz/docs/

Правовое регулирование статуса беженцев: международные нормы и национальные реалии

Legal Regulation of Refugee Status: International Norms and National Realities

Назаратаева З.

Yessenov University магистрант 2 курса

Научный руководитель:

Ауешова Б.Т., к.ю.н., ассоц. профессор

Аннотация: Правовое регулирование статуса беженцев представляет собой важную часть международного и национального права, обеспечивающую защиту прав тех, кто вынужден был покинуть свою страну из-за преследований, насилия, войны или других форс-мажорных обстоятельств. В статье рассматриваются основные международные нормы, регулирующие права беженцев, включая Конвенцию о статусе беженцев 1951 года и Протокол 1967 года, а также роль государственных органов в обеспечении этих прав в различных странах. Анализируются различия в национальных подходах к правам беженцев, их признанию и защите, а также вызовы, связанные с глобальной миграцией и изменяющимися политическими реалиями.

Ключевые слова: беженцы, правовое регулирование, международные нормы, Конвенция о статусе беженцев, защита прав, миграция, национальные реалии, Протокол 1967 года, статус беженца, международное право.

Abstract: Legal regulation of refugee status is an essential aspect of international and national law that ensures the protection of the rights of individuals who have been forced to leave their country due to persecution, violence, war, or other emergency situations. The article discusses the main international norms regulating refugee rights, including the 1951 Refugee Convention and the 1967 Protocol, as well as the role of governmental bodies in ensuring these rights across different countries. It also analyzes the differences in national approaches to recognizing and protecting refugees, as well as the challenges related to global migration and changing political realities.

Keywords: refugees, legal regulation, international norms, Refugee Convention, rights protection, migration, national realities, 1967 Protocol, refugee status, international law.

Правовое регулирование статуса беженцев является важной частью международного права, и его основные принципы закреплены в нескольких ключевых документах, таких как Конвенция о статусе беженцев 1951 года и Протокол 1967 года. Эти международные акты стали основой для создания национальных правовых систем, которые обеспечивают защиту прав беженцев.

Однако в последние годы, на фоне роста числа беженцев и миграции, возросла потребность в улучшении правовых механизмов и адаптации их к новым условиям. Важно отметить, что правовая защита беженцев имеет комплексный характер, охватывая не только международные обязательства, но и национальные законодательства, которые иногда противоречат международным стандартам.

Основным документом, регулирующим правовой статус беженцев, является Конвенция о статусе беженцев 1951 года. Эта Конвенция, подписанная большинством стран мира, создает основные права и обязанности государств в отношении беженцев. Важнейшим принципом является принцип *non-refoulement*, который запрещает выдачу беженцев в страну, где их жизни или свободе угрожает реальная опасность.

Кроме того, Протокол 1967 года значительно расширил сферу применения Конвенции, устранив географические и временные ограничения, установленные первоначальной редакцией. Протокол распространяет действия Конвенции на все страны, подписавшие его, и на все случаи, связанные с перемещением людей в результате конфликтов, нарушений прав человека и других чрезвычайных ситуаций.

Важнейшие права, предоставляемые беженцам, включают:

1. Право на невыдворение (несмотря на отсутствие документов или формальные нарушения миграционного законодательства);
2. Право на защиту от дискриминации и репрессий;
3. Право на получение временного убежища или статус беженца с правами, аналогичными гражданским правам (например, право на труд, жилье, образование и медицинскую помощь);
4. Право на ассимиляцию и интеграцию в принимающем государстве, когда это возможно.

Несмотря на единые международные нормы, на практике подходы к правовому статусу беженцев могут значительно различаться в разных странах. В развитых странах, таких как Германия, США, Канада, существует четко регулируемая система подачи заявлений на убежище, рассмотрения этих заявлений, а также предусмотрены механизмы апелляции в случае отказа. Однако, несмотря на наличие системы защиты, в этих странах также могут возникать проблемы, связанные с переполнением центров для беженцев, длительными сроками рассмотрения дел и бюрократическими барьерами.

В развивающихся странах, особенно в странах Африки, Азии и Латинской Америки, ситуация может быть гораздо сложнее. Отсутствие должной инфраструктуры, политическая нестабильность, слабые правовые системы создают препятствия для беженцев, что нередко приводит к жестокому обращению с ними, невыполнению обязательств по защите прав и задержкам в предоставлении статуса беженца. В некоторых странах, например, в Турции или Пакистане, в последние годы наблюдается высокая концентрация беженцев из соседних стран, что создает дополнительные трудности для национальных правовых систем в организации эффективного принятия и защиты.

Современные вызовы в области беженцев — это последствия международных конфликтов, изменение климата и экономические трудности, которые приводят к массовой миграции. В условиях, когда количество беженцев продолжает расти, международное сообщество сталкивается с необходимостью укрепления сотрудничества в области прав беженцев и улучшения международных механизмов их защиты.

Одним из главных вызовов является глобальная миграция, которая значительно усложняет работу международных организаций, таких как Верховный комиссариат ООН по делам беженцев (UNHCR), по обеспечению защиты беженцев. Постоянно меняющиеся политические реалии и усиление антииммиграционной риторики в ряде стран осложняют задачу создания единого и эффективного международного механизма для защиты прав беженцев.

Одним из актуальных вопросов является защита женщин и детей, которые составляют большую часть беженцев. Женщины и дети часто становятся жертвами насилия, эксплуатации, торговли людьми, что требует более тщательной правовой и гуманитарной помощи.

Заключение

Правовое регулирование статуса беженцев требует тщательного баланса между международными обязательствами и национальными интересами. Для успешной защиты прав беженцев важно не только следовать международным стандартам, но и адаптировать их в национальных правовых системах. В связи с глобальными вызовами, связанными с миграцией, международное сообщество должно предпринять дополнительные усилия для улучшения правовых механизмов и предоставления беженцам надежной защиты на глобальном уровне.

Однако, на практике, ситуация часто усложняется политическими и экономическими интересами государств, что приводит к несоответствию между международными обязательствами и реальной защитой прав беженцев. Важно, чтобы международные организации, такие как ООН и ее агентства, продолжали работать над мониторингом соблюдения прав беженцев и обеспечением справедливости в процедурах предоставления убежища.

Кроме того, государства должны более активно участвовать в гуманитарных инициативах, направленных на улучшение условий жизни беженцев и их интеграцию в новые общества. Интеграция, в свою очередь, должна включать не только решение жилищных, социальных и медицинских вопросов, но и создание условий для устойчивого трудоустройства и социального благополучия.

Национальные законы и международные соглашения должны быть гибкими и адаптируемыми к изменениям, связанным с миграцией, которая будет продолжать оставаться важным аспектом глобальной политики. Это требует комплексного подхода, который включает в себя усиление правозащитных механизмов, продвижение инклюзивных социальных

программ, а также содействие миру и стабильности в странах происхождения беженцев.

Процессы реформирования государственного менеджмента, проблемы и пути оптимизации

Нуриев Я.А.

магистрант кафедры Менеджмент

Каспийский университет технологий и инжиниринга, г.Актау

Аннотация. Статья посвящена анализу процессов реформирования государственного менеджмента, рассматривая основные проблемы, препятствующие эффективному функционированию системы государственного управления, и определяя пути их оптимизации. В работе проводится теоретический анализ современных подходов к реформированию, с акцентом на структурную перестройку, перераспределение управленческих полномочий, повышение прозрачности и оперативности принятия решений. Особое внимание уделяется роли цифровизации и инновационных технологий в модернизации государственных институтов в условиях глобальных вызовов и динамично изменяющейся внешней среды.

Ключевые слова: государственный менеджмент, реформирование, оптимизация, цифровизация, прозрачность, эффективность.

Государственный менеджмент в Республике Казахстан является ключевым инструментом реализации реформ, направленных на повышение эффективности государственного управления, обеспечение экономического роста и социального благополучия граждан. В условиях глобальных вызовов, цифровой трансформации и стремительной модернизации административных процессов Казахстан сталкивается с рядом проблем: избыточной бюрократизацией, недостатком прозрачности, сложностями в координации между уровнями власти и коррупционными рисками. Современные исследования подчеркивают необходимость интеграции цифровых технологий и реформирования управленческих моделей для создания гибкой и эффективной системы управления.

Одной из наиболее значимых проблем государственного управления в Казахстане является бюрократизация. Избыточное количество административных процедур, сложные системы отчетности и неэффективное распределение полномочий приводят к затягиванию принятия решений и снижению оперативности реагирования государственных органов на изменения в экономической и социальной сфере. Несмотря на проведение ряда реформ, в ряде ведомств по-прежнему используются устаревшие методы управления, что

препятствует внедрению инновационных решений и оптимальному использованию ресурсов.

Цифровизация государственного управления выступает в качестве одного из приоритетных направлений модернизации административной системы Казахстана. Правительство активно реализует проекты по внедрению электронных государственных услуг и автоматизации внутренних процессов, что способствует сокращению временных затрат, повышению прозрачности и снижению коррупционных рисков. Однако для полного раскрытия потенциала цифровизации требуется не только значительное финансирование, но и изменение организационной культуры, повышение квалификации государственных служащих и совершенствование нормативно-правовой базы.

Проблемы прозрачности и подотчетности государственных органов остаются актуальными и сегодня. Недостаточная открытость информации, сложность доступа граждан к данным о работе государственных структур и неразвитые механизмы внешнего контроля негативно сказываются на уровне доверия населения к власти. В современных условиях растущая информированность общества требует формирования системы, в которой граждане смогут принимать активное участие в мониторинге работы государственных органов. В этом контексте важным шагом является внедрение систем электронного мониторинга, позволяющих обеспечивать своевременное представление данных о расходовании бюджетных средств и реализации государственных программ.

Управление человеческим капиталом также является критическим элементом в повышении эффективности государственного менеджмента. В Казахстане отмечается дефицит квалифицированных специалистов, способных работать в условиях стремительных изменений и высокой неопределенности. Современные вызовы требуют пересмотра системы подготовки кадров, развития программ повышения квалификации и создания мотивационных механизмов для привлечения молодых специалистов в государственный сектор. Только путем формирования компетентного и гибкого управленческого звена можно обеспечить реализацию реформ и устойчивое развитие страны [1].

Особое внимание уделяется проблемам координации между различными уровнями власти. Казахстан, как многоуровневая система управления, сталкивается с трудностями в распределении полномочий между центральными, региональными и местными органами. Размытость функций, дублирование полномочий и отсутствие единой информационной базы приводят к снижению эффективности реализации государственных программ и усложняют механизм взаимодействия различных структур. Для решения этих проблем необходимо разработать четкие механизмы взаимодействия, обеспечить вертикальную и горизонтальную интеграцию информационных систем, а также пересмотреть распределение обязанностей с учетом специфики каждого региона.

Коррупционные практики негативно влияют на эффективность использования государственных ресурсов, ослабляют государственный

контроль и подрывают доверие граждан к власти. Современные исследования подчеркивают важность комплексного подхода к борьбе с коррупцией, который включает ужесточение антикоррупционного законодательства, внедрение систем электронного контроля и создание независимых аудиторских органов. Важным аспектом является формирование внутриорганизационной культуры, основанной на принципах прозрачности, ответственности и профессионализма.

Международный опыт свидетельствует, что успешное реформирование государственного управления опирается на постоянное внедрение инновационных цифровых технологий и гибкую адаптацию управленческих практик к новым условиям. Одним из наиболее ярких примеров является Эстония, где благодаря платформе e-Estonia реализована комплексная система электронного управления, охватывающая электронное голосование, цифровую идентификацию, электронные медицинские и образовательные сервисы. Эта модель позволяет обеспечить высокую оперативность принятия решений и существенно повысить качество предоставляемых государственных услуг.

Другим успешным примером является Сингапур, реализующий инициативу «Smart Nation». В рамках этой программы государство активно внедряет современные ИКТ для оптимизации процессов управления городским хозяйством, повышения прозрачности и улучшения качества услуг для граждан. Программа «Smart Nation» интегрирует данные, технологии больших данных и искусственный интеллект для повышения эффективности государственного управления. Также стоит отметить Данию, которая демонстрирует высокий уровень цифровизации государственных услуг. Государственные структуры Дании активно применяют электронные сервисы для обеспечения прозрачности, оперативности и доступности информации для граждан. В частности, Дания известна своим комплексным подходом к интеграции информационных систем на всех уровнях управления, что способствует снижению административной нагрузки и повышению эффективности государственных процессов. Казахстан, стремясь соответствовать мировым стандартам, реализует проекты по цифровизации и модернизации государственного управления, что положительно сказывается на эффективности работы государственных институтов. Однако, для достижения максимальной эффективности необходимо не только заимствовать лучшие мировые практики, но и адаптировать их к национальным особенностям, учитывая исторический и культурный контекст страны. [2,3,4].

Важную роль в повышении эффективности государственного менеджмента играет стратегическое планирование и разработка системы раннего предупреждения кризисных ситуаций. Экономические колебания, глобальные вызовы и региональные конфликты требуют от Казахстана оперативного реагирования и гибкости в управлении. Формирование долгосрочных стратегий, основанных на современных аналитических инструментах и информационных технологиях, позволяет не только предвидеть возможные риски, но и оперативно корректировать управленческие решения.

Такой подход способствует созданию устойчивой системы государственного управления, способной эффективно реагировать на изменения внешней среды.

Реформирование государственного менеджмента в Казахстане должно основываться на принципах прозрачности, подотчетности и инновационности. Эти принципы подтверждаются результатами последних исследований, в которых подчеркивается необходимость постоянного обновления управленческих моделей и интеграции современных технологий в процессы государственного управления. Внедрение электронных государственных услуг, развитие единой информационной системы и совершенствование механизмов контроля являются ключевыми мерами, способствующими повышению эффективности работы государственных структур.

Современная система государственного управления в Республике Казахстан сталкивается с рядом серьезных вызовов, таких как бюрократизация, недостаточная прозрачность, проблемы межуровневой координации и коррупционные риски. Решение этих проблем требует комплексного подхода, включающего внедрение современных информационных технологий, развитие кадрового потенциала и совершенствование нормативно-правовой базы. Актуальные исследования и официальные документы свидетельствуют о том, что реформирование государственного менеджмента должно опираться на принципы открытости, ответственности и инноваций.

Пути повышения эффективности государственного управления в Казахстане заключаются в реализации цифровых реформ, пересмотре системы распределения полномочий, внедрении современных систем контроля и создании условий для профессионального развития государственных служащих. Только комплексное решение данных проблем позволит создать устойчивую систему управления, способную обеспечить экономический рост и социальное благополучие граждан. В условиях глобальных вызовов постоянное совершенствование управленческих процессов является залогом устойчивого развития страны и повышения доверия граждан к власти.

Таким образом, реформирование государственного менеджмента в Казахстане является необходимым условием для формирования эффективной и гибкой системы государственного управления, отвечающей требованиям современного мира. Реализация комплекса мер, направленных на цифровизацию, оптимизацию процессов позволит создать прозрачную и подотчетную систему управления, способствующую устойчивому развитию и повышению качества жизни граждан.

Список литературы

1. Стратегия цифровизации государственного управления до 2030 года. Доступно на официальном сайте: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mcdi>
2. e-Estonia: <https://e-estonia.com/> OECD Digital Government Index, 2020.
3. Smart Nation: <https://www.smartnation.sg/>.
4. Сайт Агентства цифрового правительства Дании: <https://en.digst.dk/>.

The use of information technologies in students' independent study of a foreign language

Полатова С.Д.

*Доктор PhD, ассоциированный профессор
Университет «Мирас», г.Шымкент*

Abstract: The integration of information technologies (IT) into foreign language learning has revolutionized the way students engage in independent study, offering personalized, flexible, and interactive learning experiences. This article explores the role of IT in facilitating autonomous language learning, highlighting tools such as language learning apps, online platforms, and AI-powered chatbots that cater to individual needs and preferences. It discusses the benefits of IT, including access to authentic materials, gamification, and adaptive learning systems, which enhance motivation and learning outcomes. However, challenges such as the digital divide, over-reliance on technology, and the need for digital literacy are also addressed. Practical applications, including mobile apps, online courses, and virtual reality, are examined for their effectiveness in supporting language acquisition. The article concludes by emphasizing the importance of balancing technology with human interaction and looks ahead to emerging trends like AI advancements and immersive learning environments. Ultimately, IT has the potential to make language learning more accessible, engaging, and effective, provided its implementation is mindful of existing barriers and limitations.

In the era of digital transformation, information technologies (IT) have become an integral part of education, particularly in the field of foreign language learning. The integration of IT into the educational process has revolutionized the way students approach independent study, offering them unprecedented access to resources, tools, and interactive platforms. This article explores the role of IT in facilitating students' independent study of foreign languages, supported by evidence from recent research and real-world examples.

The shift towards independent learning has been driven by the increasing demand for flexible and personalized education. Traditional classroom settings often fail to cater to the diverse needs of students, especially in language learning, where individual proficiency levels and learning styles vary significantly. IT bridges this gap by providing adaptive learning environments that can be tailored to each student's unique requirements. As a result, students are no longer confined to rigid schedules or one-size-fits-all curricula but can instead take charge of their learning journey.

Moreover, the global nature of the internet has made it possible for students to access authentic language materials and interact with native speakers from around the world. This exposure to real-world language use is invaluable for developing

linguistic and cultural competence. For instance, social media platforms, language exchange apps, and online communities enable students to practice their language skills in meaningful contexts, fostering both fluency and cultural awareness.

Information technologies have significantly enhanced the autonomy of students in language learning. According to Warschauer, the use of technology in language education promotes learner-centered approaches, allowing students to take control of their learning process. Modern IT tools, such as language learning apps, online courses, and virtual classrooms, provide students with the flexibility to study at their own pace and according to their individual needs [1].

One of the key advantages of IT in language learning is the availability of personalized learning experiences. Platforms like Duolingo and Babbel use adaptive algorithms to tailor lessons to the learner's proficiency level and learning style. As Godwin-Jones notes, such personalized approaches not only improve learning outcomes but also increase student motivation by making the process more engaging and relevant [2]. For example, students can focus on specific skills, such as grammar or vocabulary, and receive instant feedback on their progress, which helps them identify areas for improvement.

Another significant contribution of IT is the gamification of language learning. Many apps and platforms incorporate game-like elements, such as points, badges, and leaderboards, to make learning more enjoyable and motivating. Research by Deterding et al. has shown that gamification can enhance engagement and persistence in learning tasks [3]. For instance, students using apps like Memrise or Quizlet often report feeling a sense of accomplishment as they complete levels or achieve high scores, which encourage them to continue studying.

The practical applications of IT in language learning are vast and varied. Online learning platforms, such as Coursera and edX, offer courses in foreign languages taught by instructors from leading universities worldwide. These platforms provide structured learning paths, interactive exercises, and peer interaction opportunities, making them ideal for independent study. For example, a student studying Spanish can enroll in a course offered by a university in Spain, gaining access to high-quality materials and expert instruction without leaving their home.

Mobile applications have also become a popular tool for language learners. Apps like Memrise and Anki use spaced repetition systems (SRS) to help students memorize vocabulary effectively. According to Nation, SRS is one of the most efficient methods for vocabulary retention, as it ensures that learners review words at optimal intervals to reinforce long-term memory [4]. Additionally, apps like HelloTalk and Tandem facilitate language exchange by connecting learners with native speakers, enabling them to practice conversational skills in real-time.

Another significant application of IT is the use of artificial intelligence (AI) in language learning. AI-powered chatbots, such as those integrated into platforms like Lingvist and Mondly, enable students to practice conversational skills in a low-pressure environment. These chatbots simulate real-life conversations, providing instant feedback and corrections, which are crucial for improving speaking and

listening skills. For instance, a student can practice ordering food in a French café with a chatbot, receiving immediate guidance on pronunciation and grammar.

However, the integration of IT into language learning is not without challenges. As pointed out by Blake, the effectiveness of technology-mediated learning depends on the learner's digital literacy and self-regulation skills [5]. Students who lack these skills may struggle to navigate online platforms or maintain consistent study habits. Therefore, it is essential for educators to provide guidance and support to help students make the most of IT tools.

Despite the numerous benefits of IT in language learning, there are several challenges that need to be addressed. One major issue is the digital divide, which refers to the unequal access to technology among students. According to Selwyn, students from disadvantaged backgrounds may not have access to the necessary devices or internet connectivity, limiting their ability to benefit from IT-based learning [6].

Another challenge is the potential for over-reliance on technology. While IT tools can enhance language learning, they should not replace human interaction entirely. As Kern emphasizes, face-to-face communication with teachers and peers is essential for developing interpersonal and cultural competence in a foreign language [7].

Looking ahead, the future of IT in language learning is promising. Emerging technologies, such as virtual reality (VR) and augmented reality (AR), have the potential to create immersive language learning experiences. For example, VR can simulate real-life scenarios, such as ordering food in a restaurant or navigating a foreign city, allowing students to practice their language skills in a realistic context.

Additionally, advancements in natural language processing (NLP) are expected to improve the accuracy and effectiveness of AI-powered language learning tools. These developments will enable more sophisticated interactions between learners and AI systems, further enhancing the quality of independent language study.

The use of information technologies in students' independent study of foreign languages has transformed the landscape of language education. IT tools provide students with personalized, flexible, and engaging learning experiences, enabling them to take control of their language learning journey. However, to fully realize the potential of IT, it is crucial to address challenges such as the digital divide and the need for balanced integration of technology and human interaction. As technology continues to evolve, it will undoubtedly open up new possibilities for language learners, making the process more accessible, effective, and enjoyable.

References

1. Warschauer, M. (1996). Computer-assisted language learning: An introduction. In S. Fotos (Ed.), *Multimedia Language Teaching* (pp. 3-20). Logos International.
2. Godwin-Jones, R. (2011). Emerging technologies: Mobile apps for language learning. *Language Learning & Technology*, 15(2), 2-11.
3. Deterding, S., Dixon, D., Khaled, R., & Nacke, L. (2011). From game design elements to gamefulness: Defining gamification. *Proceedings of the 15th International Academic MindTrek Conference*, 9-15.

4. Nation, I. S. P. (2013). Learning Vocabulary in Another Language. Cambridge University Press.
5. Blake, R. J. (2013). Brave New Digital Classroom: Technology and Foreign Language Learning. Georgetown University Press.
6. Selwyn, N. (2004). Reconsidering political and popular understandings of the digital divide. New Media & Society, 6(3), 341-362.
7. Kern, R. (2014). Technology as pharmakon: The promise and perils of the Internet for foreign language education. The Modern Language Journal, 98(1), 340-357.

Ақпараттық технологияларды пайдаланудың ғылыми-теориялық негіздері

Сапақ Шария Сансызбайқызы
Есетов Таласбек Бердиханұлы
Баубекова Айжан Кенжебекқызы
М.Х.Дулати атындағы университеті

Автоматтандырылған оқыту жүйесі бойынша отандық педагогтардың зерттеулеріне жүгінсек, компьютерлік оқыту жүйесі компьютерлендірудің әлеуметтік нәтижелерін және компьютерлік технологияның психологиялық-педагогикалық факторларын зерттеумен, оқытудың ең тиімді әдістерін оқытумен, тәжірибені енгізумен және өңдеумен айналысатын ғылым ретінде түсіндіріледі. Ал оқытудағы ақпараттандыру мәселелері бойынша қазақстандық ғалымдардың зерттеулері әртүрлі педагогикалық мамандықтар бойынша-жалпы педагогика, тәрбие мен оқыту теориясы мен әдістемесі, кәсіптік оқыту теориясы мен әдістемесі және т.б. бойынша жүргізілді. Сараптама нәтижелеріне тоқтала отырып, соңғы жылдары елімізде білім беруді ақпараттандыру саласындағы ғылыми-педагогикалық ізденістер көлемі ұлғайғанын, Қазақстанда 200-ге жуық зерттеу жұмыстары орта, кәсіптік арнаулы және жоғары деңгейдегі ақпараттық технологияларды пайдалануға және дамытуға арналғанын атап өткен жөн. Педагогикалық мамандықтардың ғана емес, сонымен қатар болашақ инженерлерді даярлаудағы ақпараттық технологиялардың жеткіліксіз технологиялық дайындығы, мамандардың қазіргі сұранысты толық қанағаттандыра алмауы көптеген ғалымдардың зерттеулерімен дәлелденді.

Қазақстандық ғалымдардың ғылыми еңбектерін зерделеу барысында бүгінгі таңда оқу-тәрбие процесінде ақпараттық технологияларды пайдалануға байланысты бірнеше ғылыми бағыттар бар екенін анықтадық: Профессор Г. К. Нұрғалиева ғылыми-педагогикалық зерттеулер бағыты бойынша білім беруді ақпараттандыруды дамытудың барлық мәселелері бойынша іске асырылуда. Ғылыми орталықта орындалған зерттеу жұмысында ақпараттық технологиялар негізінде әлеуметтік-педагогикалық маңыздылығы, кәсіптік бағдарлау тұлғасын дамыту, ғылыми ізденістің нақты архитектурасы тұжырымдалып, оқу

процесінде ақпараттық-коммуникациялық субъектінің қарым-қатынас парадигмасына қайта қарау жасалды. Профессор мультимедиялық технологиялар саласындағы жетістіктер мен электрондық оқулықтарды пайдаланудың педагогикалық мәселелері негізінде білім беруді ақпараттандырудың әдіснамасы мен технологиясын әзірлеумен айналысады. Қазіргі уақытта Ұлттық ғылыми ақпараттандыру орталығының докторлары мен ізденушілері Р. Бектұрғанова көптеген басқа педагогикалық технологиялар негізінде білім берудің әртүрлі деңгейлері үшін 300-ден астам цифрлық интерактивті мультимедиялық оқыту қорын әзірледі [1]. Ғылыми педагогикалық зерттеулерінің бағыты қазіргі заманғы ақпараттық технологияларды пайдалану, оқу процесінде компьютерлік құралдарды пайдалану негіздері, ақпараттық құралдардың мүмкіндіктері мен қалыптасуы және ақпараттық-дидактикалық жүйе негізінде Болашақ мамандардың білім сапасын арттыру мәселелеріне бағытталған. Біз сондай-ақ ғалымның еңбектері студенттердің оқу процесінде мобильді және бұлттық технология элементтерін пайдалану жолдарын анықтауға негізделгенін байқадық [2]. Профессор Ж.А. Караевтың ғылыми педагогикалық зерттеулерінің бағыты жалпы орта білім беретін мектептің оқу процесінде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану, кәсіптік даярлау, компьютерлік оқыту технологияларын пайдалану жағдайында білім алушының танымдық қызметін, белсенділігін арттыру мәселелеріне негізделген. Ғалымның ғылыми бағыты студенттердің кәсіби дайындығы мен мамандардың құзыреттілігінде ақпараттық-коммуникациялық құралдар арқылы патриоттық тәрбиені жетілдірудің жалпы кәсіптік даярлығы мен педагогикалық жағдайлары процесінде ақпараттық мәдениетті қалыптастыру проблемаларын анықтауға бағытталған [3]. Бүгінгі таңда пәнаралық байланыс негізінде информатика элементтерін оқыту қажеттілігі мен оқу-әдістемелік құралдардың, оқу процесін жүргізудегі оқу бағдарламаларының тиімділігінің жеткіліксіздігі арасында қайшылық бар, А. Е. Сағымбаеваның зерттеулері болашақ информатика мұғалімдерін оқушылардың білімін бағалау мен бақылауға дайындаудың теориялық-әдістемелік негіздеріне бағытталған, автор информатика пәнінің ерекшеліктерін қарастырады, мынаны қарастырады білімді бағалау мен бақылауда жеке тұлғаның жеке қасиеттерін ескеру маңызды. Ол оқушылардың білімін бағалау және бақылау құрылғыларын құруда ақпараттық модельдеуді қолданудың кең мүмкіндіктерін анықтады [4]. С.Е.Алдешов өзінің ғылыми еңбегін педагогикалық қызметте ақпараттық-компьютерлік технологиялар (АКТ) құралдарын кеңінен қолдану дағдыларын қалыптастырудың жоғары деңгейі бар арнаулы орта оқу орындарының мамандарын кәсіби даярлауға қойылатын талаптар негізінде, оның ішінде физиканы оқыту процесінде компьютерлік оқу бағдарламаларын қолдану жағдайында ақпараттық-логикалық модельдеудің ғылыми-теориялық негіздемесін қарады. колледжде оқытуда оны іске асыру әдістемесін әзірлеу [5]. Тажигулова А.И. зерттеу жұмысына сәйкес педагогтерде ақпараттық білімді қалыптастыру келесі мәселелерге шешіледі: мемлекеттік ақпараттық қоғамның саясаты мен

перспективалары; білім беруді ақпараттандыру мақсаты; АКТ құралдарын дамытуға байланысты педагогтердің кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру жүйесі; мектептің материалдық-техникалық базасын қамтамасыз ету; педагогтар санаты; біліктілікті арттыру деңгейлері; алған білім мен кәсіби білім деңгейі міндеттердің ақпараттық қоғамды дамыту бағытымен өзара байланысқа тәуелділігін атап көрсетеді [6]. Осы ғалымдардың ғылыми-педагогикалық зерттеулерінің нәтижелері білім беру стандарттары мен оқытудың бағдарламалық-әдістемелік кешендерін әзірлеуде негізгі қолдануды табады. Сонымен қатар, жоғарыда аталған ғалымдардың зерттеу жұмыстарын зерттеу барысында компьютерлік техниканың дидактикалық мүмкіндіктерін педагогикалық мақсатта пайдалану білім беру мазмұнын анықтауға, оқыту әдістері мен формаларын жетілдіруге пайдалы әсер ететіні белгілі болды. Біз оның оқу процесінде, оқытудың жеке және топтық тәсілдерінде, өзінің танымдық зерттеулерін жүргізуде үлкен мүмкіндіктер жасайтынын анықтадық. Осыған байланысты, қазіргі уақытта республиканың оқу орындарын жаңа компьютерлік технологиялармен қамтамасыз ету бойынша жұмыс іске асырылды, қазір білім алушылардың ақпараттық мәдениетін қалыптастыру мақсатында осы ақпараттық технологияларды пайдалану және оқу орындарына енгізу саласында оқытуды жетілдіру бойынша жан-жақты жұмыс жүргізілуде. Жоғарыда ғалымдар технология, ақпараттық технологиялар туралы қарастырған және зерттеу барысында қарастырған көзқарастар мен тұжырымдарды талдай отырып, біз зерттеу жұмысымызда технология, педагогикалық технология, ақпараттық технологиялар (АКТ) ұғымдарының айырмашылығын анықтадық және осы ұғымдарды бекіттік [7].

Ақпараттық орта тұжырымдамасын алғаш рет Ю.А. Шрейдер ұсынды, ол тек ақпараттық ретінде ғана емес, сонымен қатар белсенді бастама ретінде қарастырды, оған қатысушыларға тек ақпарат өткізгіш әсер етеді. Түсіндірме сөздік ақпараттық ортаны ақпараттық жүйеде ашық жазылмаған пәндік аймақ туралы ақпарат саласы, әртүрлі пайдаланушылар әртүрлі мағынада түсінетін және қолдана алатын ақпарат саласы ретінде түсіндіреді. Ашық білім берудегі ақпараттық орта мәселесін көптеген ғалымдар шешті. Оның ішінде теориялық және практикалық тұрғыдан, білім беру ортасының әртүрлі тұжырымдамаларымен (г. Ю. Беляев, А. И. Бондаревская, О. В. Гукаленко, С. Д. Дерябо, Э. Ф. Зеер, Г. А. Ковалев, и. в. Крупина, С. Л. Новоселова, В. И. Панов, и. Г. Пчелинцева, В. В. Рубцов, В. И. Слободчиков, В. А. Ясвин және т.б.), сондай-ақ ақпараттық білім беру ортасының тұжырымдамалары және оны педагогикалық процесте қолдану (А. Г. Герасимов, В. В. Гриншкун, Е. В. Лобанова, С. Л. Лобачев, Е. М. Разинкина, И.В. Сергиенко, А.Г. Шабанов және т.б.). Ғалымдар мен әдебиет көздерінің пайымдауларын талдау барысында біз ақпараттық ортаның бағдарламалық аппараттық құралдардың, ақпараттық байланыс желілерінің, жоғары мектеп пен пәндік саладағы Қолданбалы ақпарат жүйелерінің ұйымдастырушылық-әдістемелік элементтерінің жиынтығы ретінде түсіндірілетінін анықтадық, оларды әртүрлі пайдаланушылар түсінеді және қолданады, әртүрлі мағынада және әртүрлі мақсаттарда. Осы ақпараттық

орта мен ақпараттық технологиялардың адам өмірінің сапасын арттыруға әсері осы технологиялар мен ортаны дұрыс қолдану қабілетіне де байланысты деп қорытындылаймыз.

Ақпараттық кеңістік-бұл ақпараттың тіршілік ету ортасы мен таралуы ғана емес, сонымен қатар байланыс пен көзқарастармен алмасу құралы. Көп жағдайда ақпараттық орта және ақпараттық кеңістік ұғымдары семантикалық, синонимдік терминдер ретінде қарастырылады. Осыған байланысты, ақпараттық кеңістікті жан-жақты талқылау барысында біз оның ақпараттық ортамен бірдей мағынада емес екенін атап өттік. Бір ақпараттық кеңістікте өмір сүре отырып, адам бір ақпараттық ортадан екіншісіне ауыса алады, бұған мысал ретінде кәсіптің, жұмыстың, қызығушылықтың өзгеруі, оқытудың жаңа сатысына көшу болып табылады. Барлық осы ауысулар бір ақпараттық кеңістік масштабында жүзеге асырылады. Адам бір уақытта әртүрлі ақпараттық ортада болуы мүмкін, мысалы, оқу орнының ақпараттық ортасында немесе виртуалды шындықтың ақпараттық ортасында. Ақпараттық кеңістіктің дамуы жағдайында білім алушылардың зерттеу қызметінің мәнінің әдіснамалық жаңалықтары да ашылады, бұл туралы Р.Ш. Бектұрғанова өз зерттеуінде атап өтті. Атап айтқанда, білім алушылардың зерттеу қызметінің сапалық сипаттамасы-зерттеу қызметіне құндылық бағдарлаудың критериалды, динамикалық және функционалдық жақтарын қарастырады; тұтас, мазмұнды, операциялық және баға компоненттерінің бірлігін сақтай отырып, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар негізінде білім беруді ақпараттандыру жағдайында зерттеу қызметін қалыптастырудың педагогикалық технологиясын ашады. Егер ақпараттық кеңістік бүкіл адамзат өмірінің нәтижесінде пайда болды деп айтатын болсақ, онда біз ақпараттық орта белгілі бір адамдар тобының бастамасымен құрылды деп санаймыз. Білім беру процесін ақпараттандырудың келесі тұжырымдамасы қазіргі заманғы ақпараттық технологияларды, тұлғаға бағытталған оқытуды пайдалана отырып, дамыта оқыту мақсаттарын іске асыра отырып, оқу-тәрбие процесінің барлық деңгейлерінің тиімділігі мен сапасын арттыруды көздейді. Зерттеу ғалымдары білім беруді ақпараттандыру-бұл белгілі бір уақыт аралығында кезең – кезеңімен жүзеге асырылатын, оны бірнеше кезеңге бөлетін күрделі аса процесі деп санайды:

- бірінші кезең: заманауи ақпараттық технологияларды жаппай игеру мұғалімдер мен оқушыларды даярлауда қолданылатын компьютерлік сыныптар, телекоммуникация құралдары, жедел полиграфия, интерактивті бейне, бағдарламалық құралдар мен мәліметтер базасын құру;

- екінші кезең: оқу пәндеріне заманауи бұқаралық ақпарат құралдарын белсенді енгізу, білім беру мазмұнын қайта қарау, бағдарламалық қамтамасыз етуді, компьютерлік курстарды, бейне және аудио материалдарды тасымалдаушыларда әзірлеу;

- үшінші кезең: үздіксіз білім беруді түбегейлі қайта құру, қашықтықтан оқытуды енгізу, оқытудың әдістемелік негізімен алмасу, ауызша оқытуды аудиовизуалды оқытуға көшіру.

Зерттеушілер білім беруді ақпараттандыру "ақпараттық қоғам құру және оның негізінде өркениет прогресін одан әрі дамыту мақсатында бұқаралық ақпарат құралдары арқылы басқару және Даму қоры ретінде ақпаратты игерудің жүйелі – белсенді процесі" деп түсіндіреді. Автордың пікірінше, заманауи ақпараттық технологияларды пайдалана отырып, зияткерлік қызметті жаппай жетілдіру, постиндустриалды қоғамның талаптарына жауап беретін ойлаудың жаңа түріндегі мамандарды даярлаудың сапасы мен тиімділігін түбегейлі арттыру, жаңа ақпараттық мәдениетті қалыптастыру" [8].

Ғалымдардың осы айтылған идеяларына сүйене отырып, біз білім беруді ақпараттандыруды педагогикалық жүйе, ақпараттандыруды педагогикалық процесс және диалектикалық бірлікті құрайтын педагогикалық құбылыс ретінде қарастырамыз. Бұл тұрғыда білім беруді ақпараттандырудың педагогикалық процесін жетілдіру дегеніміз білім беруді ақпараттандырудың бүкіл жүйесін қалыптастыруды қамтамасыз етуді білдіреді. Ғалымдардың осы айтылған идеяларына сүйене отырып, біз білім беруді ақпараттандыруды педагогикалық жүйе, ақпараттандыруды педагогикалық процесс және диалектикалық бірлікті құрайтын педагогикалық құбылыс ретінде қарастырамыз. Бұл тұрғыда білім беруді ақпараттандырудың педагогикалық процесін жетілдіру білім беруді ақпараттандырудың бүкіл жүйесін қалыптастыруды қамтамасыз етуді білдіреді. Ғалымдар, Г. К. Нұрғалиева мен А.И. Тәжігулова ақпараттандыру педагогикалық жүйе ретінде өзара байланысты атап өтті. Тәжігулова ақпараттандыру педагогикалық жүйе ретінде өзара байланысты және өзара шартталған ішкі жүйелерден тұратынын атап өтті: нормативтік-құқықтық, ақпараттық, бағдарламалық, кадрлық және контенттік қамтамасыз ету, олардың жалпы мақсаты динамикалық дамып келе жатқан ақпараттық технологиялар негізінде жалпыадамзаттық қашықтан өзара іс-қимыл жағдайында ақпараттық қоғамда өмір сүру болып табылады, жеке тұлғаны қалыптастыруға дайын қарым-қатынасқа және болашақ кәсіби қызметке. Сондықтан білім беруді ақпараттандыру жаңа типті оқытуды көздейді, сондықтан білім беруді ақпараттандыру заманауи ақпараттық технологияларды қолдана отырып, озық әлемдік тәжірибе негізінде жаңа типті оқытуды, әр студенттің қабілеттерін жан-жақты дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасауды, оқу-тәрбие процесінің барлық деңгейлерінің тиімділігі мен сапасын арттыруды көздейді. Бүгінгі таңда әлемдік ақпараттық білім беру кеңістігіне тиімді жол білім беру саласын толық ақпараттандыруға негізделген. Осыған сәйкес Қазақстан Республикасындағы білім беру жүйесін дамыту пункттерінің бірі ақпараттық кеңістіктегі білім беруді ақпараттандыруға бағытталған. Бұл үдеріс мынадай іс-әрекеттерді іске асырады: автоматтандырылған ғылыми-педагогикалық қорларды, коммуникациялық желілерді пайдалану негізінде білім беру жүйесін басқару тетіктерін жетілдіру; қазіргі қоғамды ақпараттандыру жағдайында тұлғаны дамыту міндеттеріне сәйкес оқыту нысандарын оқыту әдістерін, стратегиялары мен әдістемелерін жетілдіру; оқушылардың интеллектуалды дамуына, дербес оқыту дағдыларын қалыптастыруға, ақпараттық-оқу, тәжірибелік-зерттеу қызметін іске асыруға, ақпаратты өңдеу бойынша өзіндік жұмыстың

әртүрлілігіне бағытталған оқытудың әдістемелік жүйелерін, оқытудың әдістемелік жүйелерін құру; оқушылардың білім деңгейін бағалау мен бақылауды айқындайтын компьютерлік тест бағдарламасын әзірлеу әдістемесін әзірлеу және қолдану. Осылайша, біз білім беруді ақпараттандыру – бұл білім беру саласын әдістемелік және техникалық жабдықтармен қамтамасыз ету, оқыту мен тәрбиелеудің психологиялық-педагогикалық мақсаттарына, студенттердің заманауи ақпараттық технологияларды оңтайлы пайдалануына негізделген деген қорытындыға келеміз. Атап айтқанда, "ақпараттық орта", "ақпараттық кеңістік", "білім беруді ақпараттандыру" сияқты ұғымдар – оқушыларға "ақпараттық орта", "ақпараттық кеңістік", "білім беруді ақпараттандыру" сияқты ұғымдарды арттыруға мүмкіндік беретін жалпы ақпараттық білім беру ортасын құру – ақпараттық технологияларды пайдалану негізінде оқушыларға жоғары оқу орнының білім сапасын арттыруға, азаматтарды барлық сатыларда және барлық деңгейлерде оқыту үшін тең мүмкіндіктерді қамтамасыз етуге, сондай-ақ әлемдік білім беру кеңістігіндегі ақпараттық кеңістікті түсіндіруге мүмкіндік беретін жалпы ақпараттық білім беру.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Г.К.Нұрғалиева. Современные методы и технология обучения в техническом вузе: метод. пособие. - М.: Высш. шк., 1990. – 191 с.
2. Тихомирова Е. e-Learning: тенденции, проблемы, перспективы // <http://www.cpk.mesi.ru>.
3. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования / под ред. Е.С.Полат. – М.: Академия, 2001. – 271 с.
4. Гершунский Б.С. Грамотность для XXI века // Советская педагогика. - 1990. - №1. - С. 58-64.
5. Роберт И.В. Современные информационные технологии в образовании: дидактические проблемы; перспективы использования. - М.: Школа-Пресс, 1994. – 205 с.
6. Сағымбаева А.Е.. Теоретико–методологические основы информационной модели формирования студенческого контингента ВУЗов: автореф.док. пед. наук: 13.00.01; 13.00.02. – Алматы, 2003. – 32 с.
7. Джусубалиева Д.М. Дистанционное образование. - Алматы: Ғылым, 1997. – 81 с.
8. Ибышев Е.С. Об опыте организации дистанционного обучения с учётом задач практики и будущего трудоустройства // Инновации в образовании. - 2008. - №6. - С.

Киберқылмысқа қарсы күресте қылмыстық заңнаманы қолдану практикасы

Сейітхасан Ақәділ Азызбекұлы

Yessenov University 1 курс магистранты, Ақтау қаласы

Ғылыми жетекші:

Бұғыбай Дина Бұғыбайқызы

з.ғ.к., қауымдастырылған профессор м.а.

Аннотация: Ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы мен қоғамды цифрландыру жағдайында киберқылмыс қазіргі заманның ең өзекті мәселелерінің біріне айналуда. Киберқылмысқа қарсы күресте қылмыстық заңнаманы қолдану тәжірибесі азаматтардың, ұйымдар мен мемлекеттің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға бағытталған құқық қолдану қызметінің маңызды аспектісі болып табылады.

Бұл жұмыс киберқылмыстарға қатысты қылмыстық заңнаманың қолданыстағы нормаларын және олардың тез өзгеретін киберкеңістік жағдайында тиімділігін талдайды. Хакерлік шабуылдар, интернеттегі алаяқтық, зиянды бағдарламалардың таралуы және кибербуллинг сияқты киберқылмыстың негізгі түрлері қарастырылады. Мұндай қылмыстарды саралау және оларды тергеу мәселелеріне ерекше назар аударылады.

Қазіргі таңда тәртіп сақшылардың алдында тұрған ең басты міндеттерінің бірі болып азаматтардың қылмыстық қолсұғушылықтан қорғау және киберқылмыстың құрбаны болуынан сақтану.

Себебі, Республика аумағында соңғы жылдары ақпараттық жүйені пайдалану арқылы азаматтардың сеніміне кіріп, олардың ақша қаражаттарын алаяқтық жолмен жымқыру немесе заңсыз түрде несие рәсімдеу.

Өкінішке орай, халықтың ақпарат жүйе саласындағы құқықтық сауатсыздығынан және өздерінің жеке мүліктеріне немқұрайлы қарауынан алаяқтардың құрған тұзағына оңай түсіп, қылмыстың азаймауына бірден-бір себепкері болып табылады [2].

Өздеріңіз білетіндей, ақпараттық жүйені қолданушылардың шекарасы анықтау мүмкін емес. Қылмыскерлер түрлі анонимді, шет елдерде орналасқан сервистерді пайдаланып, әлеуметтік желілерде жалған парақшаларды қолданып, халыққа түрлі қызмет көрсету, өтірік банк қызметкерлері болып танысып және басқа да тәсілдер арқылы халықтың сеніміне кіріп, олардың жеке меншіктеріне заңсыз иелік етуде [1].

Біздің өңіріміздегі кибер қылмыстың жай-күйі және олармен күрес бойынша мәселеге тоқтала кетсек.

Ағымдағы жылдың екі айы ішінде 84 (2024ж.- 78) интернет-алаяқтық қылмысы тіркелді, ашылғаны 41 (2024ж.-18), күдікті тұлғасы анықталмауына байланысты мерзімі үзілген 15 (2024ж.-43).

Қылмыстың ашылуы 71,9% (2024ж.-22,2%) құрады, яғни осы жылы күдікті тұлғаларды анықтау және қылмыстық жауапкершілікке тарту жұмысы жандандырылды.

Тіркелген интернет алаяқтықтарға талдау жүргізіліп, нәтижесінде қылмыстық жасаудың келесі түрлері анықталды:

- Құпия деректерге қол жеткізу (фишинг) – 3;
- Интернетте онлайн сатып алу – 4;
- Интернетте жалған қызметтерді ұсыну жарнамасы – 10;
- Жалған смс ескерту, телефон қоңырау (банк, құқық қорғау органдары, 1414) – 15 (КЗ оператор-12, ватсап-3);
- Шетелдік платформаларға, қазақстандық банктерге және компанияға Инвестициялар – 8;
- Онлайн-қарыздарды рәсімдеу арқылы – 8;

Антифрод: Ағымдағы жылдың басынан «Антифрод» жүйесі арқылы дроперлердің 257 есеп шоттары бұғатталды. Соның арқасында 4 жәбірленушінің ақшалары сақталып қалыңды. Қалғандары банк қызметкерлерімен тексерілуде.

Интернет алаяқтықтарды алдын алу бағытында атқарылған жұмыстың нәтижесі:

Маңғыстау облысында 17.01.2025 жылы Киберқылмысқа қарсы іс-қимыл басқармасы құрылды. Аталған басқарманың функционалдық міндеттерінің бірі болып – ақпараттық жүйені пайдалану арқылы жасалатын алаяқтық әрекеттерді алдын алу, болдырмау, жолын кесу, осындай қылмыстық орын алған жағдайда қылмыскерді анықтау, ұстау және қылмыстық жауапкершілікке тарту.

Қылмыстың алдын алу мақсатында халыққа түсіндіру жұмыстарын жүргізу үшін ағымдағы жылы 5 брифинг өткізіліп, 150 дана жарнамалық буклеттер шығарылып қоғамдық орындарға ілінді, «Instagram» әлеуметтік желісіндегі @mangistaupd, @cyberpol_mangistau, @up_aktaiu_polisia, news.aktaiu парақшаларында 30-дан астам бейне роликтер шығарылып, тікелей эфирде телеарналарда 2 рет сұқбат берілді [4].

Профилактика және халықтың ақпараттық сауаттылығын арттыру мақсатында, БАҚ-та, оның ішінде интернет желісінде интернет-алаяқтық жасау тәсілдері туралы ақпаратты жариялау бойынша жан-жақты жұмыстар атқарылуда.

Сонымен қатар, қоғамдық орындарына баннерлер ілініп, қоғамдық автобустарда орнатылған мониторларында профилактикалық бейнероликтер жүргізілді. Тұрақты негізде қоғамдық жерлерде, халық көп шоғырланатын орындарда профилактикалық жұмыстар жүргізілді.

Облыс аумағында бюджеттік сала қызметкерлеріне (мемлекеттік қызметкерлер, мұғалімдер, дәрігерлер т.б.) алаяқтардың құрбаны болмауға, профилактикалық түсіндірме жұмыстары жүргізілді.

Интернет алаяқтық қылмыстарына қатысты профилактикалық жұмыстарын күшейту және алдын алу мақсатында Маңғыстау облысы прокуратурасымен бірлесіп ведомствоаралық жұмыс тобы құрылды.

Профилактика және халықтың ақпараттық сауаттылығын арттыру мақсатында, БАҚ-та, оның ішінде интернет желісінде интернет-алаяқтық жасау тәсілдері туралы ақпараттар жарияланды.

Облыс бойынша интернет-алаяқтық қылмысы санатының өсуінің алдын алу мақсатында Маңғыстау облысы ПД бастығының орынбасарының төрағалығымен, Маңғыстау облысы прокуратурасы, Қаржы нарығын реттеу Агенттігі, екінші деңгейлі банк өкілдері және ҚАПБ(б) қызметкерлерімен бірге «банк саласына қатысты жасалатын интернет-алаяқтық қылмыстары» туралы дөңгелек үстел өткізілді.

22.08.2024 жылы ПД ұйымдастыруымен, ҚР Ұлттық Банкі Маңғыстау облыс бойынша филиал басшысыжәне өңірлік екінші деңгейлі банк филиалдарының басшылары, ҚР Қаржы нарығын реттеу және дамыту агентігінің Ақтау қ. бойынша басқарма өкілдері, Маңғыстау облысының прокуратура қызметкерлерімен жиналыс өткізілді.

Өткен жылы заңға қайшы интернет сайттарды және алаяқтық фактілерін болдырмау мақсатында интернет-ресурстарға («OLX», «Маркет», «Kolesa» «Крыша» «Instagram» «Вконтакте» және т.б.) мониторинг жүргізіліп, «Кибернадзор» жүйесі арқылы заңға қайшы 575 интернет-ресурстары бұғаттауға жіберілді.

2025 жылы ақпан айында, Жаңаөзен қаласының тұрғыны өзін жұмысқа орналастырып беремін деп сеніміне кірген адамға 7.000.000 теңге ақша берген [4].

Бұл жерде, қылмыстық жауапкершілік тек сеніміне кіріп ақшасын алдап алған адамда ғана емес. Коммерциялық сатып алу жасаған адамның да іс-әрекетінде, ҚР ҚК-нің 253 бабында көзделген қылмыстық құрамы болуына байланысты қылмыстық іс қозғалды.

Яғни, жұмысқа орналасудың заңды процесін бұзған параға коммерциялық сатып алу жасаған адамның іс-әрекеті де қоғамға зиян келтіріп, әділдік пен заңдылыққа негізделген принциптерді бұзады.

Қазіргі таңда, пара берудің немесе коммерциялық сатып алудың түрлеріне жататын фактілер көбейді. Атап айтатын болсақ, кезексіз үй алып беру, жер телімін алып беру, көлік құралын жүргізу куәлігін, үй кезегін жылжыту және т.б. түрлері.

Мемлекеттік немесе коммерциялық қызметкерден қызмет көрсету немесе шешім қабылдау кезінде заңды жолмен алынуға жататын мәселелерде қандай да бір артықшылық алу үшін пара беру, ҚР ҚК-нің 253 бабы параға коммерциялық сатып алу және ҚК-нің 367 бабында көзделген пара беру бойынша қылмыстық жауапкершілікке тартылатынын ескертеміз [5].

Киберқылмыстың белгілері мен ерекшеліктерін зерттеу көбінесе белгілі бір қиындықтарды тудырады. Біріншіден, осы заңсыз әрекеттердің тобы үшін белгіленген терминологиялық аппараттың заң ғылымы мен құқық қолдану

практикасында болмауы. Қарастырылып отырған қылмыстық құқық бұзушылықтардың заты – заңмен қорғалатын және электрондық жеткізгіш құралдарында қамтылған ақпарат; ақпараттық жүйелер, соның ішінде мемлекеттік органдардың ақпараттық жүйесі, телекоммуникация желісі, мемлекеттік электрондық ақпараттық ресурстар.

Ақпараттық қоғамның дамуы саласында әлемнің жетекші елдерінің арасында лайықты орынды алуды тандап, біздің еліміз өзінің ақпараттық және телекоммуникациялық инфра-құрылымын белсенді түрде дамытып, ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін тиісті саясатты қалыптастырады.

Қазіргі уақытта отандық қылмыстық заңнамада «Ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар» деп аталатын 7-тарау бекітілген. Аталған тарау келесідей баптарды қамтиды:

205-бап. Ақпаратқа, ақпараттық жүйеге немесе ақпараттық-коммуникациялық желіге құқыққа сыйымсыз қол жеткізу;

206-бап. Ақпаратты құқыққа сыйымсыз жою немесе түрлендіру;

207-бап. Ақпараттық жүйенің немесе ақпараттық-коммуникациялық желінің жұмысын бұзу;

208- бап. Ақпаратты құқыққа сыйымсыз иеленіп алу;

209-бап. Ақпаратты беруге мәж-бүрлеу;

210-бап. Зиян келтіретін компьютерлік бағдарламалар мен бағдарламалық өнімдерді жасау, пайдалану немесе тарату;

211-бап. Қолжетімділігі шектелген электрондық ақпараттық ресурстарды құқыққа сыйымсыз тарату;

212-бап. Құқыққа қайшы мақ-саттарды көздейтін интернет-ресурстарды орналастыру үшін қызметтер ұсыну;

213-бап. Ұялы байланыстың абоненттік құрылғысының сәй-кестендіру кодын, абонентті сәй-кестендіру құрылғысын құқыққа сыйымсыз өзгерту, сондай-ақ абоненттік құрылғының сәйкестендіру кодын өзгерту үшін бағдарламаларды жасау, пайдалану, тарату [5].

Интернет кеңістікті қолданушылар санының артуына байланысты кибералаяқтық бойынша қылмыстың түрлері күнен- күнге өсім алуда.

Қазіргі кезде Маңғыстау облысы полиция департаменті тарапынан «CyberPol» жедел-тергеу тобы кибералаяқтық қылмысын ашу бағытында жедел-ізвестіру шаралары жүргізілуде.

Осы орайда полиция департаментінің мамандары тұрғындарға алаяқтардың арбауына түспеу үшін жеке мәліметтерін ешкімге жарияламауды, егер алаяқтардың құрбаны болған жағдайда дереу полицияға хабарласуды ескертеді.

Шынында кейінгі кезде интернет алаяқтар туралы, оларға алданғандар жайында жиі естіп, көріп-біліп жүрміз. Бүгінгі қоғамды алаңдатып отырған өзекті мәселе осы – кибершабуыл, интернет алаяқтық. Осы орайда құқықтық сауаттылық пен ақпараттық қауіпсіздікті егіз ұғым ретінде сараптаған жөн.

Қазір әлеуметтік желілердің дамыған кезеңі, жастан кәріге дейін қолданады. Десек те онда құқық пен қауіпсіздік мәселесі жатқанын көп адам

біле бермесі анық. Сондықтан ғаламторды тиімді пайдалану мәселесі де құқықтық сауаттылықты талап етеді. Көрінген сілтемеге өтіп кету немесе оқып қалған ақпараттың рас-өтірігін ажырата алмау жеке бастың дерегін өзгелер үшін олжаға айналдыруы мүмкін. Президенттің әр Жолдауда құқықтық сауаттылық жайлы айтып, былтыр желтоқсанда толықтырылған «Ақпараттық қауіпсіздік туралы» заңға қол қоюы да бекер емес [3].

Пайдаланылған әдебиттер:

Киберқауіпсіздік тұжырымдамасын ("Қазақстанның киберқалқаны") бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 30 маусымдағы № 407 қаулысы. adilet.zan.kz/kaz/docs/

Қазақстан Республикасының Ақпараттандыру туралы Заңы 2015 жылғы 24 қарашадағы № 418-V ҚРЗ. adilet.zan.kz/kaz/docs/

Нұрғалиев Б. «Киберқауіпсіздік мәселелері және құқықтық реттеу» // ҚР Заң ғылымдары журналы, 2022.

Маңғыстау облысы ПД ресми өкілінің «24 kz» парақшасындағы мақаласы <https://24.kz/kz/zha-aly-tar/kogam/621679-ma-ystau-oblysynda-kiber-ylmys-a-arsy-top-ryldy>

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ (12.07.2018 жылғы өзгерістермен және толықтырулармен). // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs>

Киберқылмыстар қазіргі қоғамның дерті

Сейітхасан Нүрәділ Азызбекұлы

Yessenov University 1 курс магистранты, Ақтау қаласы

Ғылыми жетекші:

Бұғыбай Дина Бұғыбайқызы

з.ғ.к., қауымдастырылған профессор м.а.

Аннотация: Қазіргі қоғамда киберқылмыс жеке адамдарға да, бүкіл мемлекеттерге де әсер ететін ең өзекті және қауіпті қауіптердің біріне айналуда. Ақпараттық технологиялардың дамуымен және Интернеттің кең таралуымен киберқылмыскерлер өздерінің қылмыстық әрекеттерін жүзеге асырудың көптеген құралдарына қол жеткізді. Бұл жұмыс алаяқтық, жеке басын ұрлау, ақпараттық жүйелерге шабуыл жасау және зиянды бағдарламаларды тарату сияқты киберқылмыстардың негізгі түрлерін қарастырады. Киберқылмыстың экономика, қауіпсіздік және қоғамның әлеуметтік құрылымы үшін салдары да талданады.

Соңғы жылдары интернет-алаяқтық тек жаһандық мәселе болып қана қоймай, сонымен қатар ұлттық қауіпсіздікке айтарлықтай қауіп төндіріп отыр.

Технологиялардың дамуы мен цифрлық коммуникациялар мүмкіндігінің кеңеюіне байланысты қаскүнемдер алдаудың барынша жетік тәсілдерін пайдаланады.

Мұндай қылмыстардың салдары азаматтар үшін айтарлықтай қаржылық шығындарға, құпия ақпараттың таралуына алып келеді, сондай-ақ жалпы мемлекеттің экономикасына залал келтіреді.

Кибералаяқтыққа қарсы күрес бойынша жүргізіліп жатқан жұмыстарға қарамастан, қылмыстарды ашу деңгейі әлі де төмен күйінде қалып отыр, ал зардап шеккендердің саны өсуде.

Интернет-алаяқтық деп ақпараттық жүйені пайдалану арқылы бөтеннің мүлкін жымқыру, алдау немесе сенімді теріс пайдалану жолымен бөтен мүлікке құқықты иемденуді айтамыз. Бұл жерде қылмыскер ақпараттық жүйлерді, яғни компьютер, смартфон, планшет секілді құралдардың көмегімен интернет арқылы адамдарды алдап-арбап, олардан ақша бопсалау, мүлкін жымқыру секілді әрекеттерге барады [1].

Интернет желісін пайдаланатын алаяқтар дәстүрлі алдау қағидаларын ұстанғанымен, олардың көбісі трансшекаралық сипатқа ие, яғни қаскүнемдер басқа аймақта, кейде басқа елде жүрген азаматтарға қатысты қылмыс жасайды.

Киберқылмыстар көбінесе эконо-микалық мақсаттар үшін жасалады. Бұл мысалы ақша қаражатын немесе құпия ақпаратты жымқыру түрінде жеке және заңды тұлғаларға мүліктік залал келтіру, заңмен қорғалатын ақпаратты иемдену түрінде болуы мүмкін және т.б. Басқа мақсаттарға саяси – билік қатынастар жүйесін бұзу, билікке деген сенімі мен саяси режимді бұзатын ірі мемлекеттік және саяси институттарға зиян келтіру.

Киберқылмыстың келесі мақсат-тары идеологиялық болып табылады: ғаламторды пайдаланушыларды рангқа, мысалы, радикалды террористік және ұлтшыл топтарға енгізу мақсатында идеялар мен идеологияларды тарату. Киберқылмыстың әлеуметтік және психологиялық мақсаттарын анықтауға болады, мысалы, азаматтарға моральдық, психологиялық зиян келтіру, шаруашылық субъектілерінің беделін түсіру және т.б. Сонымен қатар, киберқылмыстар телекоммуникация желілерінің тұтастығын, ақпараттық-коммуникациялық инфрақұрылымды және т.б. бұзу мақсатында жасалады. Біздің көзқарасымыз бойынша киберкеңістіктің дамуын есепке ала отырып киберқылмыстардың мақсатты спектрі ұлғаяды.

Сондай-ақ, интернет-алаяқтар негізінен жалған құжаттарды пайдаланып, үшінші тұлғалардың атынан жиі әрекет етеді. Елімізде көп кездесіп жүрген интернет-алаяқтық түрлеріне: интернеттегі сауда саттық, банк немесе полиция қызметкерлері ретінде азаматтарға қоңырау шалып әртүрлі алдау тәсілдерімен жеке деректерді алу, әлеуметтік желілер мен мессенджерлерге фишингтік сілтемелерді жолдау арқылы ақпараттарға қол жеткізу және тағы басқа осыған ұқсас тәсілдер арқылы жасалатын қылмыстар жатады [3].

Киберқылмыстың қоғамға тигізетін зияны [4]:

1. Жеке мәліметтердің ұрлануы – хакерлер жеке деректерді (*банк картасы, құпиясөздер, жеке суреттер мен хат-хабарлар*) ұрлап, оларды сатуы немесе бопсалауы мүмкін.

2. Қаржылық шығындар – банктік алаяқтық, криптовалюта ұрлау және фишингтік шабуылдар салдарынан адамдар мен компаниялар миллиардтаған доллар шығынға ұшырайды.

3. Компаниялар мен ұйымдарға зиян – кибершабуылдар компаниялардың деректерін жойып, олардың беделіне нұқсан келтіреді, ал кейбір жағдайларда бизнестің толықтай жабылуына әкелуі мүмкін.

4. Жасанды ақпарат пен алаяқтық – әлеуметтік желілер арқылы жалған ақпарат таратып, адамдардың санасына әсер ету, фейк жаңалықтар арқылы қоғамда дүрбелең туғызу кең етек алып келеді.

5. Психологиялық әсер – интернеттегі алаяқтық, бопсалау және кибербуллинг (*онлайн қорқыту*) адамдардың психикасына үлкен зиян келтіреді, тіпті суицидке дейін апаратын жағдайлар кездеседі.

Киберқылмыспен күресу жолдары:

- Мемлекеттік деңгейде – киберқылмысқа қарсы заңдарды күшейту, арнайы қауіпсіздік агенттіктерін құру және халықаралық ынтымақтастықты дамыту.

- Жеке деңгейде – адамдардың киберқауіпсіздік туралы білімін арттыру, фишингтен, вирустардан және алаяқтардан қорғану шараларын қолдану.

- Компаниялар мен ұйымдар – деректерді қорғау жүйелерін жетілдіру, қызметкерлерге киберқауіпсіздік бойынша оқыту жүргізу.

Киберқылмыстың алдын алу – бүкіл қоғамның ортақ міндеті. Егер әрбір адам жеке қауіпсіздігін қамтамасыз етуді үйренсе, ал мемлекет пен құзырлы органдар тиісті шараларды күшейтсе, бұл жаһандық мәселемен тиімді күресуге болады [2].

Кибершабуылдар мен киберқылмыстардың алдын алу үшін азаматтарға төмендегі негізгі қауіпсіздік шараларын сақтау қажет:

1. Күшті парольдерді қолдану

- Парольдеріңіз ұзын және күрделі болуы керек (кемінде 12 символ, әріптер, сандар, арнайы таңбалар).

- Бірнеше аккаунтқа бірдей пароль қолданбаңыз.

- Екі факторлы аутентификацияны (2FA) қосыңыз.

2. Антивирус пен қауіпсіздік бағдарламаларын орнату.

- Компьютеріңізде және телефоныңызда сенімді антивирус орнатыңыз.

- Бағдарламаларды және операциялық жүйені үнемі жаңартып отырыңыз.

3. Фишингтен сақ болу

- Күдікті хаттарға және хабарламаларға жауап бермеңіз.

- Сілтемелерге өтпес бұрын олардың қауіпсіздігін тексеріңіз.

- Банк немесе ресми ұйымдардың атынан келген хаттарды мұқият тексеріңіз.

4. Қауіпсіз Wi-Fi қолдану

- Ашық немесе қорғалмаған Wi-Fi желілеріне қосылмаңыз.

- VPN қолдану арқылы интернет байланысыңызды шифрлаңыз.

5. Деректердің сақтық көшірмесін жасау

• Маңызды файлдарыңызды бұлттық сақтау орындарына немесе сыртқы дисктерге көшіріңіз.

• Рансомвар (ransomware) шабуылдарынан қорғану үшін резервтік көшірмелерді қауіпсіз орында сақтаңыз.

6. Әлеуметтік желілерде сақ болу

• Жеке мәліметтеріңізді (мекенжай, телефон нөмірі) көпшілікпен бөліспеңіз.

• Белгісіз адамдардан келген сұрауларды қабылдамаңыз.

7. Заңсыз бағдарламаларды қолданбау

• Бейресми немесе бұзылған (pirated) бағдарламаларды орнатпаңыз.

• Сенімсіз сайттардан жүктелген файлдарды ашпас бұрын антивируспен тексеріңіз.

8. Киберқауіпсіздік туралы білім алу

• Интернетте өзін-өзі қорғау тәсілдері туралы үнемі хабардар болып отырыңыз.

Азаматтар осы шараларды сақтау арқылы кибершабуылдардың алдын алып, жеке және кәсіби деректеріңізді қорғай алуға мүмкіншілік бар.

Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрлігі бұл бағытта арнайы статистика жүргізу барысында алаяқтардың құрбандары орта білімді немесе жоғары білімді болып бөлінбейтіні байқалады. Негізінен 30 жастан 60 жасқа дейінгі адамдар көп алданып жатады және алданғандардың шамамен 60 пайызын әйелдер құрайды [4].

Соңғы уақытта интернет-алаяқтықтың интернет сауда алаңдарында, яғни Olx.kz, Kolesa.kz, Krisha.kz, Satu.kz сынды сайттарда, сондай-ақ әлеуметтік желілерде және мессенджерлерде орналастырылған хабарландырулар бойынша тауар немесе қызмет үшін ішінара немесе толық алдын ала төлем алу фактілері кеңінен таралған тәсіл.

Мұндай қылмыстарға интернет арқылы тапсырыс берілген тауарды жеткізбеу (немесе тауардың мәлімделген сипаттамаларға сәйкес келмеуі) немесе қандай да бір қызметтерді орындамау (нәтерді жалдау, жөндеу жұмыстарын жүргізу, кредит алуға көмектесу, автобөлшектерді сатып алу-сату және т.б.) жатады.

Ішкі істер министрлігінің бастамасымен профилактикалық сипаттағы жұмыстар кең жүргізілуде, мәселен елімізде кең тараған сауда платформаларының сайттарында азаматтарды алаяқтардан сақтану туралы ескертулер орналастырылды. Интернет-сауданың дамуына байланысты жарнама сайттарының басшылығымен жалған хабарландырулар орналастыратын пайдаланушылар туралы ақпарат алмасу, сондай-ақ азаматтардың алаяқтық схемалары туралы ақпараттандыру мәселелері бойынша өзара іс-қимыл жасасу жолға қойылды.

Алаяқтар интернет желісін пайдаланатындықтан, трансұлттық қылмыстар санатына кіреді. Яғни, жәбірленуші елімізде, ал қылмыскер басқа елде. Осы

тұрғыда қылмысты ашуға біршама уақытты талап етеді. Мәселен, өзге мемлекеттердің аумағында ақшалай қаражаттардың аударымы мен шешіп алу фактілері анықталса, онда қылмыстық заңнамаға және халықаралық келісімшарттарға сәйкес, тергеу органдары шетел мемлекеттерінің құзыретті органдарына қылмыскерді анықтау және қажетті мәліметтерді (*банктік есеп-шоттардың, абоненттік нөмерлердің, IP-мекенжайлардың тиесілігі және т.б.*) алу, оның ішінде ақшалай қаражаттарды қайтару үшін тапсырмалар жолдайды.

Әрине, заман талабына сай, қылмысқа қарсы күрес тактикалары мен тәсілдері де өзгеріп, жаңарып отырады. Ақпараттық жүйелерді пайдаланушыларға қатысты жасалған қылмыстарды (*ұрлық, алаяқтық, заңсыз ақпараттар тарату және т.б.*) ашу алгоритмі жолға қойылған, сонымен қатар оларды анықтауға, ашуға және тергеуге арналған бірнеше әдістемелік нұсқаулар әзірленді және тәжірибелік қызметте қолдану үшін аумақтық полиция органдарына жолданды.

Бүгінде Ішкі істер министрлігі, полиция департаменттері интернет алаяқтармен күресті қарқынды түрде жүргізуде. Одан бөлек, тұрғындарға интернет алаяқтардан сақ болуға шақырып, алдын алу үшін іс-шаралар өткізуді жолға қойған. Сонымен қатар тұрғындарға жеке деректерін бөтен адамдарға бермеу керектігін үнемі естертіп келеді. Әйтсе де адамнан айла артылған ба, интернет алаяқтар да күннен-күнге түрлі әдіс-тәсіл ойлап тауып, бой бермеуде. Бұрын олар тек орыс тілінде тілдесетін болса, кейінгі кезде мемлекеттік тілде сөйлеп-ақ, көпшілікті сан соқтыруда. Оған жоғарыда келтірген деректеріміз куә. «Сақтансаң сақтармын» демекші, интернет алаяқтарының құрбаны болмас үшін полиция қызметкерлері ескерткен сақтық шараларына құлақ асқан жөн.

Ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралау, ашу және тергеу Қазақстан Республикасының құқық қорғау және арнайы органдар қызметкерлері үшін әлі күнге дейін ауыр міндет болып табылады. Осындай себептерге төмендегілердің болмауын жатқызуға болады [5]:

- тергеу және сот практикасын жалпылау;
- тиісті ғылыми-әдістемелік және сот- сараптамалық ұсыныстар;
- ІІМ оқу орындарында тергеу-криминалистикалық мамандығы қызметкерлерінің, сондай-ақ тергеу-шілерді, анықтаушыларды біліктілікті көтеру және қайта даярлау курстарында жедел даярлықтан өткізетін арнайы дайындық курстары;
- осы қылмыстық құқық бұзу-шылықтарды жасау мен өзге де бірқатар факторлар нәтижесінде туындағын дәлелдемелік ақпараттың арнайы түрлерімен жұмыс жасауға құқық қорғау органдары қызметкерлері дайындығының жеткіліксіз болуы.

Пайдаланылған әдебиттер:

Киберқауіпсіздік тұжырымдамасын ("Қазақстанның киберқалқаны") бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 30 маусымдағы № 407 қаулысы.adilet.zan.kz/kaz/docs/

Қазақстан Республикасының Ақпараттандыру туралы Заңы 2015 жылғы 24 қарашадағы № 418-V ҚРЗ. adilet.zan.kz/kaz/docs/

Нұрғалиев Б. «Киберқауіпсіздік мәселелері және құқықтық реттеу» // ҚР Заң ғылымдары журналы, 2022.

Маңғыстау облысы ПД ресми өкілінің «24 kz» парақшасындағы мақаласы <https://24.kz/kz/zha-aly-tar/kogam/621679-ma-ystau-oblysynda-kiber-ylmys-a-arsy-top-ryldy>

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ (12.07.2018 жылғы өзгерістермен және толықтырулармен). // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs>

Қабатты ортадағы жылуөткізгіштік коэффициентінің өзгеру заңдылықтары бойынша жазық жылу толқындары мәселелері

Сәлім Ханымгүл

Абай атындағы қазақ ұлттық педагогикалық университетінің 2 курс магистранты

Ғылыми жетекші:

Берсүгір М.Ә. PhD, аға оқытушы

*Абай атындағы қазақ ұлттық педагогикалық университеті Алматы қ.,
Қазақстан*

Аңдатпа. Бұл жұмыста Тюреходжаев А.Н. жалпыланған функциялар теориясына негізделген Қабатты ортадағы жылуөткізгіштік коэффициентінің сызықтық заңы бар жазық жылу толқындары, жылу өткізгіштік коэффициентінің өзгеру заңдылықтары бойынша жылу толқындарының мәселесі қарастырылады. Сызықты емес дифференциалдық теңдеулерді ішінара дискретизациялау әдісін қолдана отырып, жалпы жағдай үшін есептің шешімі және қарастырылатын объектінің жылуөткізгіштігін өзгертудің практикалық қызықты заңдары құрастырылады.

Кілт сөздер. қабатты орта, дифференциалдық теңдеулер, жылу толқындары, ішінара дискретизациялау әдісі, өзгеру заңдылықтары, жылуөткізгіштік.

Аннотация. В данной работе Тюреходжаев А.Н. на основе теории обобщенных функций рассматривается задача о плоских тепловых волнах в слое с линейным законом коэффициента теплопроводности, тепловых волн по законам изменения коэффициента теплопроводности. С помощью метода частичной дискретизации нелинейных дифференциальных уравнений сформулировано решение задачи для общего случая и практически интересные законы изменения теплопроводности рассматриваемого объекта.

Ключевые слова. слоистая среда, дифференциальные уравнения, тепловые волны, метод частичной дискретизации, законы изменения, теплопроводность.

Annotation. In this work, Tyurekhodzhaev A.N. is based on the theory of generalized functions, the problem of plane heat waves in a layer with a linear law of the thermal conductivity coefficient, thermal waves according to the laws of variation of the thermal conductivity coefficient is considered. Using the method of partial discretization of nonlinear differential equations, the solution of the problem for the general case and the practical interesting laws of changing the thermal conductivity of the considered object are formulated.

Keywords. layered medium, differential equations, heat waves, method of partial discretization, laws of change, thermal conductivity.

Кіріспе

Жылуөткізгіштік – дененің температура айырмасы бар нүктелері арасында бір нүктеден екінші нүктеге жылу энергиясын жеткізу қасиеті; дененің температурасы жоғары жақтан температурасы төмен жағына қарай жылу өткізу қабылеті. Қатты денедегі температура өрісі мен деформация өрісі, жалпы айтқанда өзара байланысты. Алайда, біркелкі емес қыздырылған денеде қоршаған ортамен ішкі жылу көздерінің әсерінен қарапайм жылу таралу пайда болады. Дене деформацияларының ондағы температураларының таралуына әсерін елемеуге болады. Бұл дененің деформацияланған күйіне қарамастан, белгілі бір жылу алмасу жағдайларына сәйкес келтін қатты денедегі температура өрісін зерттеуге мүмкіндік береді. Қатты денеде жылу алмасу тек молекулалық – атомдық сипатқа ие жылуөткізгіш арқылы жүзеге асады. Дене бетіндегі жылу алмасу үш жолмен жүруі мүмкін: жылуөткізгіштік, конвекция және шығару [1].

Есептің қойылымы

Бұл жұмыста температураның гармоникалық функцияларға сәйкес таралады деген болжам бойынша жылу өткізгіштік коэффициенттерінің ортаның тереңдігі бойынша, өзгеру заңдылықтары бойынша жазық жылу толқындарының мәселелері қарастырылады. Сызықты емес дифференциалдық теңдеулерді ішінара дискретизациялау әдісін қолданып [2;3], жалпы жағдай үшін есептің шешімі және қарастырылатын объектінің жылуөткізгіштігінің өзгерістері үшін практикалық қызықты кейбір заңдылықтар құрастырылды. жылу өткізгіштік теңдеуі амплитудасының өзгеруіне қанағаттандырудан басқа шектеулер қойылмайды.

Мұнда жылуөткізгіштік коэффициенттерінің өзгеру заңдылықтары бойынша жылу толқындары туралы есепті қарастырамыз. Қарастырылып отырған жағдайда жылуөткізгіштіктің дифференциалдық теңдеуі мына түрге келеді:

$$c \frac{\partial T(z, t)}{\partial t} = \frac{\partial}{\partial z} \left[\lambda(z) \frac{\partial T(z, t)}{\partial z} \right], \quad (1)$$

мұндағы c – көлемдік жылу сыйымдылық, $\lambda(z)$ – жылу өткізгіштік коэффициенті, $T(z, t)$ – температура.

Айталық, (1) өрнектегі температура төмендегі заңдылықпен берілсін

$$T(z, t) = \varphi_1(z) \sin(\chi t) + \varphi_2(z) \cos(\chi t), \quad (2)$$

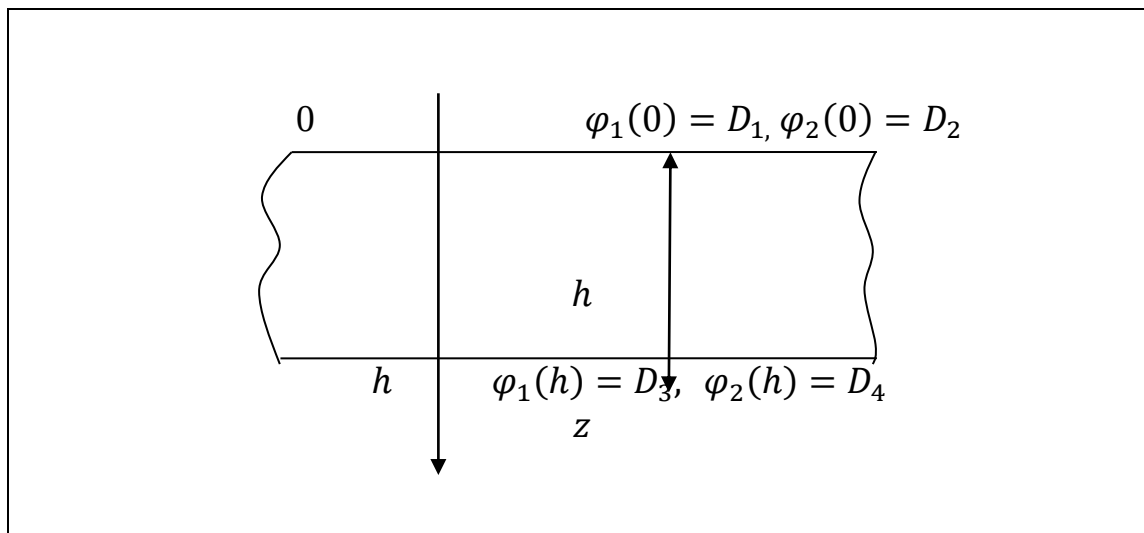
мұндағы χ – жылулық әсер өзгерісінің айналмалы жиілігі

Сонда келесі түрдегі дифференциалдық теңдеулер жүйесін [4] аламыз

$$\begin{aligned} \frac{d}{dz} \left[\lambda(z) \frac{d\varphi_2(z)}{dz} \right] &= c\chi\varphi_1(z) \\ \frac{d}{dz} \left[\lambda(z) \frac{d\varphi_1(z)}{dz} \right] &= -c\chi\varphi_2(z). \end{aligned} \quad (3)$$

Жылу толқындары туралы есептердің шекаралық шарттары температураны қамту керек

$$\begin{aligned} z = 0, T &= D_1 \sin(\chi t) + D_2 \cos(\chi t) \\ z = h, T &= D_3 \sin(\chi t) + D_4 \cos(\chi t). \end{aligned} \quad (4)$$

№1- сурет – Қалыңдығы h болатын қабаттың шекаралық шарттары

Бірінші (3) теңдеудегі $\varphi_1(z)$ функциясын дискреттеп, оны екінші теңдеуге қойып жалпы шешімін аламыз

$$\begin{aligned}\varphi_1(z) = & -\frac{1}{2}c^2\chi^2\Sigma(z_k + z_{k+1})[\varphi_1(z_k)H(z - z_k) \int_{z_k}^z \frac{1}{\lambda(z)} \int_{z_k}^z \int_{z_k}^z \frac{1}{\lambda(z)} dzdzdz - \\ & -\varphi_1(z_{k+1})H(z - z_{k+1}) \int_{z_{k+1}}^z \frac{1}{\lambda(z)} \int_{z_{k+1}}^z \int_{z_{k+1}}^z \frac{1}{\lambda(z)} dzdzdz] + \\ & + C_1 \int \frac{1}{\lambda(z)} \iint \frac{1}{\lambda(z)} dzdzdz + C_2 \int \frac{z}{\lambda(z)} dz + C_3 \int \frac{1}{\lambda(z)} dz + C_4, \\ \varphi_2(z) = & \frac{1}{2}c\chi\Sigma(z_k + z_{k+1}) \left[\varphi_1(z_k)H(z - z_k) \int_{z_k}^z \frac{1}{\lambda(z)} dz - \varphi_1(z_{k+1}) \times \right. \\ & \left. \times H(z - z_{k+1}) \int_{z_{k+1}}^z \frac{1}{\lambda(z)} dz \right] + C_1 \int \frac{1}{\lambda(z)} + C_2\end{aligned}$$

Шегаралық шарттарды (4) ескере отырып, аламыз

$$\begin{aligned}C_1 = & \frac{1}{\left(\int \frac{dz}{\lambda(z)} \right)_{z=h} - \left(\int \frac{dz}{\lambda(z)} \right)_{z=0}} \times (D_4 - D_2 \\ & - \frac{1}{2}c\chi\Sigma(z_k + z_{k+1})[\varphi_1(z_k) \int_{z_k}^h \frac{dz}{\lambda(z)} - \varphi_1(z_{k+1}) \int_{z_{k+1}}^h \frac{dz}{\lambda(z)}]), \\ C_2 = & D_2 - \frac{\left(\int \frac{dz}{\lambda(z)} \right)_{z=0}}{\left(\int \frac{dz}{\lambda(z)} \right)_{z=h} - \left(\int \frac{dz}{\lambda(z)} \right)_{z=0}} \times (D_4 - D_2 \\ & - \frac{1}{2}c\chi\Sigma(z_k + z_{k+1})[\varphi_1(z_k) \int_{z_k}^h \frac{dz}{\lambda(z)} - \varphi_1(z_{k+1}) \int_{z_{k+1}}^h \frac{dz}{\lambda(z)}]), \\ C_3 = & \frac{1}{\left(\int \frac{dz}{\lambda(z)} \right)_{z=h} - \left(\int \frac{dz}{\lambda(z)} \right)_{z=0}} \times [D_3 - D_1 - (D \\ & - \frac{\left(\int \frac{dz}{\lambda(z)} \right)_{z=0}}{\left(\int \frac{dz}{\lambda(z)} \right)_{z=h} - \left(\int \frac{dz}{\lambda(z)} \right)_{z=0}} \times \\ & (D_4 - D_2 - \frac{1}{2}c\chi\Sigma(z_k + z_{k+1}) \left[\varphi_1(z_k) \int_{z_k}^h \frac{dz}{\lambda(z)} - \varphi_1(z_{k+1}) \int_{z_{k+1}}^h \frac{dz}{\lambda(z)} \right]) \times \\ & \times \left(\left(\int \frac{z}{\lambda(z)} dz \right)_{z=h} - \left(\int \frac{z}{\lambda(z)} dz \right)_{z=0} \right) - \frac{1}{\left(\int \frac{dz}{\lambda(z)} \right)_{z=h} - \left(\int \frac{dz}{\lambda(z)} \right)_{z=0}} \times \\ & \times (D_4 - D_2 - \frac{1}{2}c\chi\Sigma(z_k + z_{k+1}) \left[\varphi_1(z_k) \int_{z_k}^h \frac{dz}{\lambda(z)} - \varphi_1(z_{k+1}) \int_{z_{k+1}}^h \frac{dz}{\lambda(z)} \right]) \times\end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 & \times \left(\left(\int \frac{1}{\lambda(z)} \iint \frac{1}{\lambda(z)} dz dz dz \right)_{z=h} - \left(\int \frac{1}{\lambda(z)} \iint \frac{1}{\lambda(z)} dz dz dz \right)_{z=0} \right) + \\
 & + \frac{1}{2} c^2 \chi^2 \Sigma(z_k + z_{k+1}) [\varphi_1(z_k) \int_{z_k}^h \frac{1}{\lambda(z)} \int_{z_k}^h \int_{z_k}^h \frac{1}{\lambda(z)} dz dz dz - \\
 & - \varphi_1(z_{k+1}) \int_{z_{k+1}}^h \frac{1}{\lambda(z)} \int_{z_{k+1}}^h \int_{z_{k+1}}^h \frac{1}{\lambda(z)} dz dz dz], \\
 C_4 = & D_1 + \frac{\left(\int \frac{1}{\lambda(z)} \iint \frac{1}{\lambda(z)} dz dz dz \right)_{z=0}}{\left(\int \frac{dz}{\lambda(z)} \right)_{z=h} - \left(\int \frac{dz}{\lambda(z)} \right)_{z=0}} \cdot (D_4 - D_2 - \frac{1}{2} c \chi \Sigma(z_k + z_{k+1}) [\varphi_1(z_k) \\
 & \times \int_{z_k}^h \frac{dz}{\lambda(z)} - \varphi_1(z_{k+1}) \int_{z_{k+1}}^h \frac{dz}{\lambda(z)}]) - (D_2 - \frac{\left(\int \frac{dz}{\lambda(z)} \right)_{z=0}}{\left(\int \frac{dz}{\lambda(z)} \right)_{z=h} - \left(\int \frac{dz}{\lambda(z)} \right)_{z=0}} \times \\
 & \times (D_4 - D_2 - \frac{1}{2} c \chi \Sigma(z_k + z_{k+1}) [\varphi_1(z_k) \\
 & \times \int_{z_k}^h \frac{dz}{\lambda(z)} - \varphi_1(z_{k+1}) \int_{z_{k+1}}^h \frac{dz}{\lambda(z)}]) \times \left(\int \frac{dz}{\lambda(z)} \right)_{z=0} - \\
 & - \frac{1}{\left(\int \frac{dz}{\lambda(z)} \right)_{z=h} - \left(\int \frac{dz}{\lambda(z)} \right)_{z=0}} (D_3 - D_1 - (D_2 - \frac{\left(\int \frac{dz}{\lambda(z)} \right)_{z=0}}{\left(\int \frac{dz}{\lambda(z)} \right)_{z=h} - \left(\int \frac{dz}{\lambda(z)} \right)_{z=0}} \\
 & \times (D_4 - D_2 - \frac{1}{2} c \chi \Sigma(z_k + z_{k+1}) [\varphi_1(z_k) \int_{z_k}^h \frac{dz}{\lambda(z)} - \varphi_1(z_{k+1}) \int_{z_{k+1}}^h \frac{dz}{\lambda(z)}])) \times \\
 & \times \left(\left(\int \frac{z}{\lambda(z)} dz \right)_{z=h} - \left(\int \frac{z}{\lambda(z)} dz \right)_{z=0} \right) - \frac{1}{\left(\int \frac{dz}{\lambda(z)} \right)_{z=h} - \left(\int \frac{dz}{\lambda(z)} \right)_{z=0}} \times \\
 & \times (D_4 - D_2 - \frac{1}{2} c \chi \Sigma(z_k + z_{k+1}) [\varphi_1(z_k) \int_{z_k}^h \frac{dz}{\lambda(z)} - \varphi_1(z_{k+1}) \int_{z_{k+1}}^h \frac{dz}{\lambda(z)}]) \times \\
 & \times \left(\left(\int \frac{1}{\lambda(z)} \iint \frac{1}{\lambda(z)} dz dz dz \right)_{z=h} - \left(\int \frac{1}{\lambda(z)} \iint \frac{1}{\lambda(z)} dz dz dz \right)_{z=0} \right) + \\
 & + \frac{1}{2} c^2 \chi^2 \Sigma(z_k + z_{k+1}) [\varphi_1(z_k) \int_{z_k}^h \frac{1}{\lambda(z)} \int_{z_k}^h \int_{z_k}^h \frac{1}{\lambda(z)} dz dz dz - \\
 & - \varphi_1(z_{k+1}) \int_{z_{k+1}}^h \frac{1}{\lambda(z)} \int_{z_{k+1}}^h \int_{z_{k+1}}^h \frac{1}{\lambda(z)} dz dz dz] \left(\int \frac{dz}{\lambda(z)} \right)_{z=0}.
 \end{aligned}$$

Мәселенің нақты шешімін қалай алуға болатынын көрсету үшін алдымен қуат заңына сәйкес жылуөткізгіштік коэффициенті өзгертін жылу толқындары мәселесін қарастырайық [5].

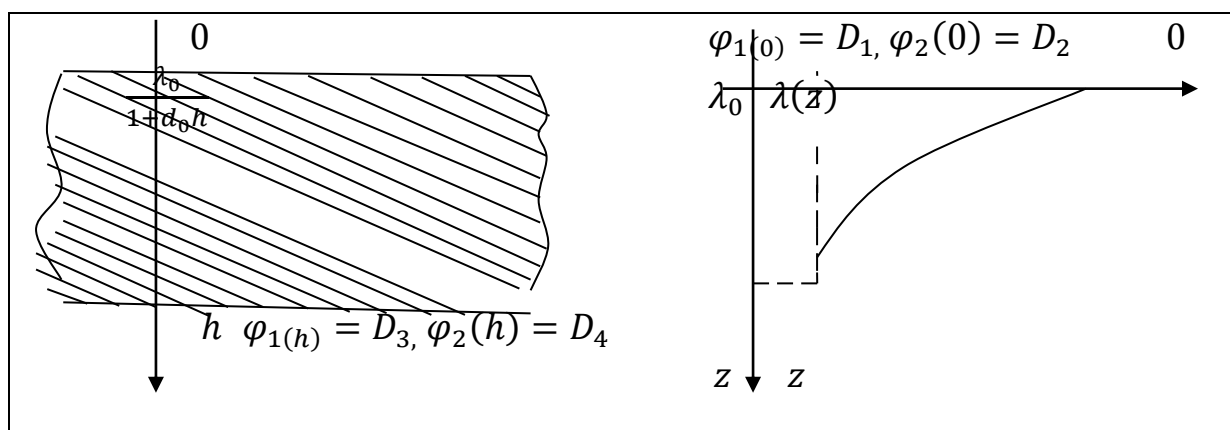
Жылуөткізгіштік коэффициенті $\lambda(z)$ болсын

$$\lambda(z) = \lambda_0(1 + d_0 z)^{-m} \quad (7)$$

Қабатты ортадағы жылуөткізгіштік коэффициенті айнымалы болатын жылу толқындарының таралуы

$m = 1$ кезінде жылуөткізгіштік коэффициенті (8) сызықтық заңға сәйкес өзгереді

$$\lambda(z) = \frac{\lambda_0}{1 + d_0 z} \quad (8)$$

2-сурет – қабаттағы жылу өткізгіштік коэффициентінің өзгеру заңы

Сонда, $\varphi_1(z)$ және $\varphi_2(z)$ функциясының формасын төмендегідей болады

$$\begin{aligned} \varphi_1(z) = & -\frac{1}{2} c^2 \chi^2 \Sigma(z_k + z_{k+1}) [\varphi_1(z_k) H(z - z_k) J_2(z, z_k) \\ & - \varphi_1(z_{k+1}) H(z - z_{k+1}) \times J_2(z, z_{k+1})] + C_1 g_3(z) \\ & + C_2 g_2(z) + C_3 g_1(z) + C_4 \end{aligned} \quad (9)$$

$$\begin{aligned} \varphi_2(z) = & \frac{1}{2} c \chi \Sigma(z_k + z_{k+1}) [\varphi_1(z_k) H(z - z_k) J_1(z, z_k) \\ & - \varphi_1(z_{k+1}) H(z - z_{k+1}) J_1(z, z_{k+1})] + \\ & + C_1 g_1(z) + C_2 \end{aligned} \quad (10)$$

Мұнда

$$\begin{aligned}
 g_1(z) &= \frac{1}{2\lambda_0 d_0} (1 + dz)^2 \\
 g_2(z) &= \frac{1}{\lambda_0} \left(\frac{1}{2} z^2 + \frac{d_0}{3} z^3 \right) \\
 g_3(z) &= \frac{1}{30 \lambda_0^2 d_0^3} (1 + d_0 z)^5 \\
 J_1(z, z_k) &= \frac{1}{2\lambda_0 d_0} [(1 + d_0 z)^2 - (1 + d_0 z_k)^2] \\
 J_2(z, z_k) &= \frac{1}{2\lambda_0^2 d_0} \left[\frac{1}{3d_0^2} \left(\frac{(1 + d_0 z)^5}{5} + (1 + d_0 z_k)^3 \frac{(1 + d_0 z)2}{2} + \right. \right. \\
 &\quad \left. \left. + \frac{3(1 + d_0 z_k)^5}{10} \right) - (1 + d_0 z_k)^2 \left(\frac{z^2}{2} (1 + d_0 z_k) + \frac{d_0 z^3}{3} - z_k z + \frac{z_k^2}{2} + \frac{d_0 z_k^3}{6} \right) \right]
 \end{aligned}$$

Шегаралық шарттарды (4) ескере отырып, аламыз

$$\begin{aligned}
 \varphi_1(0) &= D_1, \quad \varphi_2(0) = D_2 \\
 \varphi_1(h) &= D_3, \quad \varphi_2(h) = D_4
 \end{aligned} \tag{11}$$

$$\begin{aligned}
 \varphi_1(z) &= \psi(z) \\
 &\quad - \frac{1}{2} c^2 \chi^2 \Sigma(z_k + z_{k+1}) [\varphi_1(z_k) H(z - z_k) J_2(z, z_k) \\
 &\quad - \varphi_1(z_{k+1}) H(z - z_{k+1}) \times J_2(z, z_{k+1})] \\
 &\quad - \frac{1}{2} c \chi \frac{g_3(z)}{g_1(h)} \Sigma(z_k + z_{k+1}) [\varphi_1(z_k) J_1(h, z_k) - \varphi_1(z_{k+1}) \times \\
 &\quad \times J_1(h, z_{k+1})] + \frac{1}{2} c^2 \chi^2 \frac{g_1(z)}{g_1(h)} \Sigma(z_k + z_{k+1}) [\varphi_1(z_k) J_2(h, z_k) - \varphi_1(z_{k+1}) \times \\
 &\quad J_2(h, z_{k+1})] \\
 \varphi_2(z) &= \frac{1}{2} c \chi \Sigma(z_k + z_{k+1}) [\varphi_1(z_k) H(z - z_k) J_1(z, z_k) \\
 &\quad - \varphi_1(z_{k+1}) H(z - z_{k+1}) J_1(z, z_{k+1})] + \\
 &\quad + \frac{g_1(z)}{g_1(h)} \left[D_4 - D_2 - \frac{1}{2} c \chi \Sigma(z_k + z_{k+1}) [\varphi_1(z_k) J_1(h, z_k) - \varphi_1(z_{k+1}) J_1(h, z_{k+1})] \right] \\
 &\quad + D_2
 \end{aligned}$$

мұнда

$$\begin{aligned}
 \psi(z) &= \frac{g_3(z)}{g_1(h)} [D_4 - D_2] + D_2 g_2(h) + \frac{g_1(z)}{g_1(h)} \\
 &\quad \times \left[D_3 - D_1 - \frac{g_3(h)}{g_1(h)} (D_4 - D_2) - D_2 g_2(h) \right] + D_1
 \end{aligned}$$

Z_k нүктелерінде $\varphi_1(z)$ және $\varphi_2(z)$ нің аналитикалық

өрнектері келесі түрде анықталады

$K = 1, z_1 = 0$ болғанда

$$\varphi_1(z_1) = D_1, \quad \varphi_2(z_2) = D_2$$

$K = 2$ болғанда

$$\begin{aligned} \varphi_1(z_2) = & [\psi(z_2) - \frac{1}{2} c^2 \chi^2 (z_1 + z_2) \varphi_1(z_1) J_2(z_2, z_1) \\ & - \frac{1}{2} c \chi \frac{g_3(z_2)}{g_1(z_2)} (z_1 + z_2) \times \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} & \times \varphi_1(z_1) J_1(h, z_1) + \frac{1}{2} c \chi \frac{g_1(z_2) g_3(h)}{g_1^2(h)} (z_1 + \\ & z_2) \varphi_1(z_1) J_1(h, z_1)] / \{1 + \frac{1}{2} c \chi \frac{g_3(z_2)}{g_1(z_2)} \times \\ & \times (z_3 - z_1) J_2(h, z_2) + \frac{1}{2} c \chi \frac{g_1(z_2) g_3(h)}{g_1^2(h)} (z_3 - z_1) J_1(h, z_2)\}, \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \varphi_2(z_2) = & \frac{1}{2} c \chi \sum_{i=1}^2 (z_i + z_{i+1}) [\varphi_1(z_i) H(z_2 - z_i) J_1(z_2, z_i) \\ & - \varphi_1(z_{i+1}) \times \\ & \times H(z_2 - z_{i+1}) J_1(z_2, z_i)] + \frac{g_1(z_2)}{g_1(h)} (D_4 - D_2 - \frac{1}{2} c \chi \sum_{i=1}^2 (z_i + z_{i+1}) \\ & \times \end{aligned}$$

$$\times [\varphi_1(z_i) J_1(h, z_i) - \varphi_1(z_{i+1}) J_1(h, z_{i+1})] + D_2$$

$K = \overline{3, n}$ болғанда

$$\begin{aligned} \varphi_1(z_k) = & [\psi(z_k) - \frac{1}{2} c^2 \chi^2 \{ (z_{k-1} + z_k) \varphi_1(z_{k-1}) J_2(z_k, z_{k-1}) \\ & + \sum_{i=1}^{k-2} (z_i + z_{i+1}) \times \\ & \times [\varphi_1(z_i) J_2(z_k, z_i) - \varphi_1(z_{i+1}) J_2(z_k, z_{i+1})] \} \\ & - \frac{1}{2} c \chi \frac{g_3(z_k)}{g_1(z_k)} (z_{k-1} + z_k) \times \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 & \times \varphi_1(z_{k-1}) J_1(h, z_{k-1}) \\
 & + \sum_{i=1}^{k-2} (z_{k-1} + z_k) [\varphi_1(z_i) J_1(h, z_i) - \varphi_1(z_{i+1}) \times \\
 & \times J_1(h, z_i) - \varphi_1(z_{i+1}) J_1(h, z_{i+1})] \} \\
 & + \frac{1}{2} c\chi \frac{g_1(z_k) g_3(h)}{g_1^2(h)} \{ (z_{k+1} + z_k) \times \\
 & \times \varphi_1(z_{k-1}) J_2(h, z_{k-1}) \\
 & + \sum_{i=1}^{k-2} (z_{k-1} + z_k) [\varphi_1(z_i) J_2(h, z_i) - \varphi_1(z_{i+1}) \times \\
 & \times J_1(h, z_{i+1})] \} / \{ 1 + \frac{1}{2} c\chi \frac{g_3(z_k)}{g_1(z_k)} \{ (z_{k+1} - z_{k-1}) J_2(h, z_k) + \\
 & + \frac{1}{2} c\chi \frac{g_1(z_k) g_3(h)}{g_1^2(h)} (z_{k+1} + z_{k-1}) J_1(h, z_k) \}, \quad (12)
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 \varphi_2(z_k) = & \frac{1}{2} c\chi \sum_{i=1}^k (z_i + z_{i+1}) [\varphi_1(z_i) H(z_k - z_i) J_1(z_k, z_i) \\
 & - \varphi_1(z_{i+1}) \times \\
 & \times H(z_k - z_{i+1}) J_1(z_k, z_i)] + \frac{g_1(z_k)}{g_1(h)} (D_4 - D_2 \\
 & - \frac{1}{2} c\chi \sum_{i=1}^k (z_i + z_{i+1}) \times \\
 & \times [\varphi_1(z_i) J_1(h, z_i) - \varphi_1(z_{i+1}) J_1(h, z_{i+1})] + D_2 \quad (13)
 \end{aligned}$$

Z_k нүктелерінде $\varphi_1(z)$ және $\varphi_2(z)$ лерді (2) өрнекке қойып өрнектің шешімін аламыз

$$T(z_k, t_i) = \varphi_1(z_k) \sin(\chi t_i) + \varphi_2(z_k) \cos(\chi t_i), \quad (14)$$

Параболалық дифференциалмен сипатталған жылулық толқындар теориясындағы жазық есептің аналитикалық шешімі алынды. Сызықтық заң бойынша өзгертін айнымалы жылуөткізгіштік коэффициенті бар теңдеу.

Қортынды

Бұл жұмыста біртекті емес және сызықты емес орталарда температура өрісін табу үшін жылуөткізгіштік теориясының біртекті емес және сызықты емес есептері үшін сызықты емес дифференциалдық теңдеулерді ішінара дискретизациялау әдісі қолданылады.

Сызықты емес дифференциалдық теңдеулерді ішінара дискретизациялау әдісін қолдана отырып, жылуөткізгіштік коэффициентінің өзгеру заңына сәйкес қабаттық орта және жартылай кеңістік үшін үзіліссіз термофизикалық сипаттамалар есептерінің аналитикалық шешімдері алынған.

Әдебиеттер тізімі

1. Коваленко А.Д. Термоупругость. - Киев: <виша школа>, 1975 – 216с.
2. Тюреходжаев А.Н., Карыбаева Г.А. Плоские тепловые волны в полупространстве, слое, стержне// Тезисы VII Международной конференции «Проблемы прочности материалов и сооружений на транспорте», 23-24 апреля 2008 г., Санкт-Петербург. С.171-173.
3. Тюреходжаев А.Н., Ибраев А.Г. Динамика рельса, лежащего надискретном основании, под воздействием колес подвижного состава // Доклады НАН РК. – 2006. – №6. – С.86.
4. Коренев Б.Г. Введение в теорию бесселевых функций. М., «Наука», 1971, 287с
5. Чуановский А.Ф. физика Теплообмена в почве. – Л.-М., Гостехиздат, 1948. – 220с.

Эволюция уголовного права в сфере борьбы с киберпреступностью: международные стандарты и национальные решения

Султанов Нурадин Турсынбекулы

Магистрант 1 курса по специальности «Юриспруденция»

Факультет «Бизнес и право»

НАО «Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова»

Научный руководитель:

Бугыбай Д. к.ю.н., доцент

Аннотация: В статье исследуется эволюция уголовного права в сфере борьбы с киберпреступностью, рассматриваются международные стандарты и национальные правовые механизмы регулирования. Особое внимание уделено законодательству Республики Казахстан, его развитию в контексте глобальных тенденций и национальных вызовов. Анализируются ключевые международные документы, такие как Будапештская конвенция, директивы ЕС, законодательство США, Китая и России. Рассматриваются перспективы дальнейшего развития уголовного права в данной сфере, включая

совершенствование национального законодательства, укрепление международного сотрудничества и внедрение инновационных технологий. В работе использованы нормативно-правовые акты, доклады международных организаций и научные исследования.

Введение

Современная цифровизация затронула все сферы жизни, открыв новые возможности для экономического и социального развития, но также породив новые угрозы безопасности. Киберпреступность стала глобальной проблемой, требующей комплексного подхода со стороны международного сообщества и национальных государств. В данной статье рассматривается развитие уголовного законодательства в сфере борьбы с киберпреступностью, анализируются международные стандарты и национальные стратегии различных стран, а также выявляются основные вызовы и перспективы в данной области.

1. Международные стандарты в борьбе с киберпреступностью

1.1. Будапештская конвенция и ее значение

Ключевым международным документом, регулирующим борьбу с киберпреступностью, является **Конвенция Совета Европы о киберпреступности (Будапештская конвенция, 2001)**. Данный документ предусматривает:

- **Криминализацию киберпреступлений**, включая незаконный доступ к информации, вмешательство в работу компьютерных систем и распространение вредоносных программ.
- **Обязательства по международному сотрудничеству**, включая экстрадицию преступников и совместное расследование киберпреступлений.
- **Обеспечение доказательственной базы** с учетом специфики цифровых преступлений.

Несмотря на значимость Будапештской конвенции, ряд стран, включая Россию и Китай, отказались присоединяться к ней, ссылаясь на угрозу суверенитету в сфере правоприменения.

1.2. Директивы ЕС и деятельность Интерпола

В рамках Европейского Союза действует **Директива 2013/40/EU**, направленная на унификацию уголовного законодательства стран ЕС в сфере борьбы с киберпреступностью. Европол и его **Центр по борьбе с киберпреступностью (ЕС3)** координируют транснациональные операции против киберпреступников.

1.3. Политика ООН и международных организаций

ООН разрабатывает глобальные подходы к регулированию киберпреступности, включая инициативу **UNODC (Управление ООН по наркотикам и преступности)**. Группа разработки финансовых мер борьбы с отмыванием денег (**FATF**) занимается выявлением угроз, связанных с криптовалютами и финансированием преступной деятельности через цифровые платформы.

2. Национальные подходы к уголовно-правовому регулированию киберпреступности

2.1. Казахстан

Борьба с киберпреступностью в Казахстане основывается на ряде нормативно-правовых актов, включающих **Уголовный кодекс Республики Казахстан (УК РК)**, **Закон «Об информатизации»** и **Государственную программу «Киберщит Казахстана»**.

Законодательная база:

- **Статья 205 УК РК** – Неправомерный доступ к информации, в информационную систему или сеть телекоммуникаций.
- **Статья 206 УК РК** – Неправомерные уничтожение или модификация информации.
- **Статья 207 УК РК** – Нарушение работы информационной системы или сетей телекоммуникаций.
- **Статья 208 УК РК** – Неправомерное завладение информацией.

Казахстан активно совершенствует законодательство с учетом международных стандартов. В 2017 году была принята **Государственная программа «Киберщит Казахстана»**, направленная на:

- Развитие национальной киберинфраструктуры.
- Создание Центра анализа и расследования киберинцидентов (ЦАРК).
- Усиление международного сотрудничества с Интерполом и странами СНГ.
- Подготовку специалистов в области кибербезопасности.

Также в 2022 году была внедрена новая стратегия цифровой безопасности, включающая усиленный контроль над интернет-пространством, мониторинг финансовых операций в криптовалютах и создание единой системы защиты государственных информационных систем.

2.2. Законодательство США

В США борьба с киберпреступностью регулируется несколькими актами:

- **Computer Fraud and Abuse Act (CFAA)** – основной закон о киберпреступлениях.
- **USA Patriot Act** – расширяет полномочия правоохранительных органов в сфере кибербезопасности.
- **Cybersecurity Information Sharing Act (CISA)** – стимулирует обмен информацией между государственными и частными структурами в целях предотвращения кибератак.

2.3. Европейский Союз и Россия

ЕС активно внедряет киберстратегии и законодательные инициативы, включая **Общий регламент по защите данных (GDPR)**. В России действуют статьи УК РФ, предусматривающие уголовную ответственность за компьютерные преступления (ст. 272–274 УК РФ), а также национальная стратегия кибербезопасности.

2.3. Китай

Китай осуществляет жесткий контроль над киберпространством, используя **Закон о кибербезопасности (2017)** и систему «Великого китайского файрвола».

3. Основные вызовы в борьбе с киберпреступностью

- **Трансграничный характер преступлений** – преступники могут находиться в одной стране, а жертвы – в другой.
- **Анонимность в интернете** – использование шифрования и анонимайзеров затрудняет идентификацию преступников.
- **Рост преступлений с криптовалютами** – цифровые активы позволяют преступникам избегать финансового контроля.
- **Развитие искусственного интеллекта** – ИИ может использоваться как для защиты, так и для совершения преступлений.

4. Перспективы развития уголовного права в сфере борьбы с киберпреступностью

- **Дальнейшее развитие законодательства** – ожидается усиление мер наказания за цифровые преступления, особенно связанные с мошенничеством в сфере криптовалют и персональных данных.
- **Развитие международного сотрудничества** – Казахстан намерен активнее участвовать в глобальных инициативах по борьбе с киберпреступностью, включая интеграцию в международные базы данных о киберугрозах.
- **Создание специализированных подразделений киберполиции** – в МВД РК уже созданы группы по расследованию киберпреступлений, но требуется дальнейшее расширение их полномочий и техническое оснащение.
- **Внедрение искусственного интеллекта** – планируется использование технологий анализа данных и ИИ для предсказания и предотвращения кибератак.
- **Повышение цифровой грамотности населения** – государство разрабатывает программы обучения кибербезопасности для граждан и бизнеса, так как 80% успешных кибератак происходят из-за человеческого фактора.

Заключение

Эволюция уголовного права в сфере борьбы с киберпреступностью в Казахстане идет в ногу с мировыми тенденциями, однако существуют вызовы, требующие дальнейших реформ. Государство уже предпринимает меры по усилению национальной киберзащиты, но для достижения большей эффективности необходимо активное международное сотрудничество, модернизация законодательства и развитие новых технологических решений.

Список использованной литературы:

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан.
<https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>
2. Закон Республики Казахстан «Об информатизации» от 2015 года.
https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33885902

3. Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 июня 2017 года № 407 «Об утверждении Концепции кибербезопасности»
<https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000407>

4. Конвенция о компьютерных преступлениях (Будапешт, 23 ноября 2001 года)
https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30170556&pos=4;-106#pos=4;-106

Адвокаттық қызмет тәжірибесін реттеудің кейбір шетелдік мәселелері

Танатаров Бексылан

Yessenov University 2 курс магистранты, Ақтау қаласы

Ғылыми жетекші:

Нұрмағанбет Е.Т., з.ғ.к., қауымдастырылған профессор

Аннотация: Бұл жұмыста әр түрлі елдерде қолданылатын әртүрлі тәсілдер мен модельдерге назар аударып, адвокаттық қызметті реттеудің кейбір шетелдік мәселелері қарастырылады. Адвокаттық қызмет сот төрелігін қамтамасыз етуде және азаматтардың құқықтарын қорғауда шешуші рөл атқарады, сондықтан оны реттеу құқықтық жүйелер үшін маңызды міндет болып табылады.

Қазақстандағы адвокатураны және адвокаттық қызметті жетілдіру өте маңызды. Өйткені, Қазақстан Республикасында адвокатура Қазақстан Республикасының Конституциясымен кепілдік берілген адам мен азаматтың құқықтарын жүзеге асыруға жәрдемдесуге негізделген. Сондықтан Қазақстандағы адвокатура мен адвокаттық қызметті әрдайым жетілдіріп отыру қажет, яғни ол үнемі даму үстінде болуы тиіс.

Адвокаттық қызмет кез-келген елдің құқықтық жүйесінің маңызды элементі болып табылады. Ол азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды қамтамасыз етеді, сондай-ақ әділ сот төрелігіне ықпал етеді. [1] Әр түрлі елдерде тарихи, мәдени және құқықтық дәстүрлермен байланысты адвокаттық практиканы реттеудің өзіндік ерекше тәсілдері бар. Бұл мақалада адвокаттық қызметті реттеудің кейбір шетелдік мәселелерін қарастырамыз.

Қазақстандағы адвокатураны және адвокаттық қызметті жетілдіруде тек қана отандық тәжірибе ғана емес, сонымен қатар шет мемлекеттердегі адвокатураның және адвокаттар қызметінің тәжірибесі елеулі көмекші рөлді атқарады.

Қазақстан адвокатураның қалыптасуы тарихы жағынан ортақтығы жоқ алыс шет мемлекеттердің адвокатураның тәжірибесі Қазақстандағы адвокатураның және адвокаттық қызметті жетілдіруде маңызы зор. Алыс шет мемлекеттердің адвокатураның тәжірибесін: АҚШ, Ұлыбритания, Франция,

Германия, Италия мемлекеттерінің адвокатурасы, оның ұйымдастырылуын және олардағы адвокаттардың құқықтық жағдайларын қарастырамыз.

АҚШ тың күрделі құқықтық жүйесі, американдық қоғам өмірінің құқықтық реттелуінің жоғарғы деңгейлігі адвокат кәсібінің басқа кәсіби топтарға қарағанда ерекше орнын алдын ала анықтайды. Заңгерлер АҚШ та мемлекеттік басқару механизмінде көптеген жоғары лауазымдарға ие.

Мысалы, АҚШ тың президенттерінің ішінде А.Линкольн, Ф.Д.Рузвельт, Г.Трумэн, Р.Никсон, Б.Клинтон адвокаттар болған.

АҚШ та заң университетінің түлегі дипломы мен заңтану докторы дәрежесінің бар болуына қарамастан адвокаттық практикамен айналысуға автоматты түрде ие болмайды. Ол үшін ол адвокаттық практикаға патент алуы тиіс, қосымша аттестациядан өтуі тиіс. Патент адвокаттық практикамен бүкіл АҚШ аумағында емес, тек қана адвокат қызмет атқаратын бір штаттың аумағында ғана айналысуға құқық береді.

Адвокаттық практикаға жіберу, әдетте штаттың Жоғары сотымен белгіленеді. Алайда адвокаттық практикаға жіберудің өзі туралы мәселе штат адвокаттарының ассоциациясымен құрылған немесе сотпен әлде штат губернаторымен тағайындалған адвокатураға жіберу туралы арнаулы комиссиямен шешіледі. Әдетте, комиссия тәжірибелі адвокаттардан тұрады.

Адвокаттық практикаға жіберу кезінде комиссия үміткердің моральдық сипаттарын және ол тапсырған емтиханның нәтижелерін ескереді. Моральдық сипаттарын зерттеу емтихан алдыңғы болып келеді және үміткер ұсынған құжаттармен танысудан тұрады. Егер комиссияда ұсынылған құжаттардың шынайылығында күмән туса, онда алынған деректерді жасырын тексеруге құқылы. Адамның мінездемесі үміткердің өзі туралы айтуынан, соттылығы бар немесе жоқ екені туралы ақпараттан, полиция ұсталуларынан, есірткі мен алкогольдік ішімдіктермен әуестенуінен тұрады. Кейде патент алушының моральдық тұрпаты туралы тұрғылықты жері бойынша оның көршілерінен анықтамалар алынады.

Адвокаттық қызмет кез келген мемлекеттегі құқықтық институт секілді құқық қолдану теориясы мен практикасын бекітуді, заңмен белгіленген құқықтар мен бостандықтарды құқықтық қорғауды күшейтуді көздейді. Көптеген ғылыми-практикалық зерттеулердің объектісі бола отырып, заң көмегін көрсетудегі адвокатураның рөлін көтеру проблемасы бүгінгі таңда адвокаттың соттағы процессуалдық жағдайына тәуелді бола алмайды. Ол көпжақты және күрделі, сол себепті жан-жақты талқылауды қажет етеді.

Төменде көрсетілген ТМД елдерінің [2] адвокаттық қызметті реттеуші заңи актілерінің салыстырмалы-құқықтық анализі оның даму жолдары мен осы бағыттағы қарым-қатынасты дамыту туралы пікір-таласта үлкен септігін тигізетін болады. Бұл мақалада, біздің ойымызша, әрбір республикада өзіндік ерекше көңіл бөлінетін кейбір адвокаттық қызмет тәжірибесін жүзеге асыру қызықты аспектілерге ғана көңіл бөлінген.

1. Адвокаттарды лицензиялау бойынша айтатын болсақ.

Көптеген елдерде адвокаттық қызмет лицензиялануға жатады. Мысалы, АҚШ - та адвокаттар тәжірибеден өтуді жоспарлап отырған әрбір штатта лицензия алу процедурасынан өтуі керек. Бұл құқықты білу емтиханын тапсыруды, сондай-ақ соттылық пен кәсіби бұзушылықтарды тексеруді қамтиды. Еуропада, мысалы, Ұлыбританияда адвокаттар Solicitors Regulation Authority (SRA) сияқты кәсіби бірлестіктер арқылы сертификаттауға міндетті.

АҚШ адвокатураның құрылымы мынадай. Әр штатта өзінің адвокаттар ассоциациясы бар. Көптеген штаттарда адвокаттық практикаға жіберілген тұлғалардың ассоциацияға мүшелігі міндетті. Мұндай штаттарда адвокаттар ассоциациялар еркін ұйымдар ретінде құрылады. Адвокаттардың ерікті мүшеліктегі жалпы ұлттық ұйымы болып Заңгерлердің Американдық ассоциациясы табылады. [3]

Ассоциация екі мақсатты көздейді:

1) құқықтық дамуы мен сот төрелігінің жалпы нығаюына ықпал ету, азаматтарды құқықтық тәрбиелеу және т.б.;

2) өз мүшелеріне жәрдемдесу, американдық заңгерлердің кәсіби деңгейін көтеру, заңгерлік кәсіпті дамыту.

Сонымен қатар, кәсіби әдеп нормаларын белгілеу, адвокаттарға жәрдемдесу, тәртіптік жазаларды қолдану, адвокаттық қызметтің стандарттарын жасау, құқық пен сот төрелігін жетілдіруге жәрдемдесу ассоциацияның міндеттеріне кіреді. Заңгерлер ассоциациясы кәсіби бірлестік болып табылады және ешқандай практикалық заңгерлік қызметті жүзеге асырмайды. Заңгерлер ассоциациясына мүшелік жарналар заңгерлердің табыстарына, олардың қандай фирмада, ведомствода жұмыс істеуіне байланысты емес.

Сонымен бірге, АҚШ адвокаттарының өзіндік тергеу жүргізуге және сарапшыларды шақыртуға құқықтары бар, сондай ақ тіпті сол іс әрекеттерді жүргізгені үшін шығындардың соттың келісімімен бюджет есебінен орны толтырылады.

АҚШ адвокаттарының тең жартысы дербес жеке дара немесе екі, үш адвокатпен бірлесіп жұмыс істейді. Дегенмен, адвокаттық қызметтің ең маңызды нысаны ірі адвокаттық фирмалар болып табылады. Мұндай фирмалар, әдетте, қылмыстық істермен айналыспайды және дәулетті клиенттердің істерін, көбінесе, корпорациялардың істерін жүргізуге тырысады. Ондай фирмалардың иелері партнерлер. Партнер – кең тәжірибелі, ірі табысқа ие және адвокаттық фирманың табысының бөлігіне ие адвокат. Адвокаттардың екінші тобы – ассоциатор, әдетте азын аулақ клиенттері бар немесе тіпті жоқ жас адвокат. Ол фирмадан еңбекақы алады.

Бұндай фирмаларда ассоциаторлық өтілім әдетте сегіз жыл белгіленеді. Ол үшін ассоциатор өз клиенттерін жинауы тиіс. Аталған мерзім өткен соң ассоциатор партнер болады немесе фирмадан кетуге тура келеді. [4]

2. Этикалық нормалар мен кәсіби стандарттар бойынша саралайтын болсақ.

Этикалық нормалар адвокаттық қызметті реттеуде шешуші рөл атқарады. Көптеген елдерде адвокаттардың мінез-құлқын реттейтін Этика кодекстері бар. Мысалы, Канадада адалдық, құпиялылық және клиенттің мүдделеріне адалдық принциптерін қамтитын кәсіби мінез-құлық кодексі бар. Бұл нормаларды бұзу лицензиядан айыруды қоса алғанда, тәртіптік шараларға әкелуі мүмкін.

Ұлыбританияның және Солтүстік Ирландияның Біріккен Корольдігінде адвокаттар барристерлер, солисторар, атторнейлер сословиелеріне бөлінеді. Англияның ұлттық адвокатураның 1285 жылы I Эдуард корольдің заң актісінің негізінде пайда болды. Сот қорғаушылары екі ірі топқа бөлінді: барристерлер мен атторнейлерге және солисторларға.

Барристер (ағылшын тілінен аударғанда судьяларды сотталушылардан бөлетін кедергі) Англиядағы адвокаттың ең жоғарғы атағы. Барристерлер қағаздар мен құжаттарды ұсынуға уәкілетті солистерлер мен атторнейлерге қарағанда сот алдында істерді жүргізеді және сөз сөйлейді. [5]

Барристер атағын алу үшін жоғары заң білімі болуы, адвокаттық корпорациялардың бірінде үш жыл дайындықтан өтуі және құқықтық пәндер бойынша адвокат емтиханын тапсыруы тиіс.

Адвокаттардың екі санатының болуы және осымен байланысты істерді жүргізу бойынша шығындарды елеулі ұлғайтуда. Барристерлер ағылшын іскерлік элитасының өкілі болып табылады және Ұлыбританияның саяси өмірінде елеулі рөлді атқарады. Барристерлер қатарынан, әдетте, Ағылшын Тәжінің мүддесін білдіретін адвокатқа берілетін Ұлыбританиядағы жоғарғы адвокаттық атақ Бас атторней, сондай ақ жоғары соттардың судьялары тағайындалады.

Бас атторней – бұл Англиядағы Тәждің заңгері және адвокаты, ол барристерлер қатарынан тағайындалады, қауымдар палатасында министрлік жобаларын құқықтық жағынан қорғау және түсіндіру үшін отырады, Тәждің мүддесін бүкіл соттарда білдіреді.

Солисторлар – графтардың және қала графтықтардың магистраттық соттарында істерді дербес жүргізуге және жоғарғы рангтердегі адвокаттар барристерлерге материалдарды дайындауға мамандандырылған Ұлыбританиядағы адвокаттардың санаты. Солисторлар мекемелерде, кәсіпорындарда, ұйымдарда акционерлік қоғамдарда заңгер қызметін де атқарады.

Солисторлар XIII ғасырдан бері бар және 1825 жылы олар Заңи қоғамда бірікті. Солисторлардың құқықтық жағдайы 1941 жылғы Солисторлар туралы Актімен белгіленген.

Ал Германияда адвокатураның қызметі мен оның құрылуы арнаулы заңнамамен реттеледі. Бұл 1959 жылдың 1-тамызында қабылданған Адвокатура туралы федералдық заң және 1957 жылдың 26-шілдесінде қабылданған адвокаттардың қызметтерін төлеу туралы федералдық ереже.

Адвокаттық қызметке сот ұйымдастыру туралы заңға сәйкес соттық міндеттерді атқара алатын адам ғана жіберіледі. Адвокаттар мен судьялар үшін білімге деген талап бірдей.

3. Адвокаттың клиент пен сот алдындағы міндеттері туралы айтсақ.

Адвокаттар өз клиенттері үшін де, сот алдында да жауап береді. Германия сияқты кейбір елдерде адвокаттар "клиенттің мүдделерін қорғау" қағидатын ұстануға міндетті, бұл олардың жеке сенімдеріне қайшы келсе де, клиенттің пайдасына әрекет етуді талап етеді. Сонымен қатар, адвокаттар адал әрекет етуі керек және сотты адастырмауы керек, бұл көптеген құқықтық жүйелерде қабылданған норма.

Жоғары заң білімі бар ізденуші құқық курсы алты семестр бойы Германияның бір университетінде тыңдауы тиіс. Одан кейін ол екі арнаулы емтиханды тапсыруы тиіс. Бірінші емтиханды түлек деп атауға болады, себебі ол болашақ адвокат оқыған оқу орнында тапсырылады. Екінші кезең сот, прокуратура, нотариат және адвокатурада 3-4 жылда тағылымадан өту. Тағылымдамаға ақша төлеу биліктің жергілікті органдарының арнаулы қорларынан төленеді. Екінші емтихан жергілікті Әділет министрлігінің басшылығымен жүргізіледі. Әділет министрлігі емтихан бағдарламасын әзірлейді және емтихан сұрақтарын дайындайды, емтихан комиссиясын құрады. Емтиханнан өткен судья не адвокат бола алады және Германияның құқық докторы дәрежесіне ие заңгер тағылымдамасыз, емтихансыз адвокат бола алады.

Германияның Федералдық Жоғарғы сотында адвокаттық қызметке жіберілген заңгерге одан төмен тұрған кез келген сотта адвокаттық практикамен айналысуға ешбір ерекше жағдайда жол берілмейді. [6]

4. Қорғау құқығы және заң көмегіне қол жеткізу туралы айтсақ.

Қорғау құқығы сот төрелігінің негізгі қағидасы болып табылады. Көптеген елдерде адвокаттар қаржылық жағдайына қарамастан барлық мұқтаж адамдарға заңгерлік көмек көрсетуге міндетті. Мысалы, Австралияда табысы төмен адамдар үшін адвокаттарға қол жетімділікті қамтамасыз ететін мемлекеттік заң көмегі жүйесі бар.

Жаһандану мен трансұлттық істер санының артуын ескере отырып, адвокаттық қызметті реттеу саласындағы халықаралық ынтымақтастық барған сайын өзекті бола түсуде. Халықаралық адвокаттар қауымдастығы (IBA) сияқты ұйымдар адвокаттарға арналған халықаралық стандарттар мен нұсқаулықтарды әзірлеу үшін жұмыс істейді реттеу тәсілдерін біріздендіру жүзеге асырылады.

Қорытындылай келсе адвокаттық қызметті реттеу көптеген факторларды ескеруді қажет ететін күрделі және көп қырлы процесс. Әр түрлі елдер бұл мәселеге әр түрлі көзқараспен қарайды, бұл олардың ерекше құқықтық және мәдени дәстүрлерін көрсетеді. Дегенмен, лицензиялау, этикалық сәйкестік, тұтынушылардың құқықтарын қорғау және халықаралық ынтымақтастық сияқты жалпы принциптер барлық құқықтық жүйелер үшін әмбебап болып қала береді. Үнемі өзгеріп отыратын әлем жағдайында азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын тиімді қорғауды қамтамасыз ету үшін осы тетіктерді дамытуды және жетілдіруді жалғастыру маңызды.

Әдебиеттер

Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2018 жылғы 5 шілдедегі № 176-VI ҚРЗ // adilet.zan.kz

Васьковский Е.В. Основные вопросы адвокатской этики. СПб., 1895.

Ватман ДЛ. Адвокатская этика и нравственные основы судебного представительства по гражданским делам. М., 1977.

Лубшев Ю.Ф. Адвокат в уголовном деле. М.: Манускрипт, 1999

Мельник В.В. Искусство доказывания в состязательном уголовном процессе. М.: Дело, 2000.

Мельниковский М.С. Некоторые вопросы методики и тактики осуществления адвокатом защиты осужденных в порядке надзора. М.: Де Юре, 1999.

Адам құқықтарын қорғаудағы ұлттық механизмдердің тиімділігі: салыстырмалы талдау

Төлегенов Д.Е.

Жұматай М.Қ.

Yessenov university магистрантары, Ақтау қ., Қазақстан

Ауешова Б.Т.

заң ғылымдарының кандидаты, Yessenov university, Ақтау қ., Қазақстан

Аннотация: Адам құқықтарын қорғау және ілгерілету қазіргі дәуірде көптеген мемлекеттер үшін негізгі басымдықтар болды, бұл осы мақсатқа арналған ұлттық тетіктерді құруды қажет етеді. Бұл жұмыс таңдалған елдердегі адам құқықтарын қорғаудағы ұлттық механизмдердің тиімділігіне салыстырмалы талдау жасайды. Зерттеу институционалдық негіздерді, құқықтық өкілеттіктерді, операциялық тиімділікті және ұлттық адам құқықтары институттары (ҰҚҚҰ) тап болатын қиындықтарды бағалайды. Еуропа, Африка, Азия және Латын Америкасын қоса алғанда, әртүрлі геосаяси аймақтардағы жағдайлық зерттеулер үздік тәжірибелер мен жалпы қателіктер туралы түсінік алу үшін талданады. Нәтижелер ұлттық тетіктердің тиімділігіне саяси ерік, институционалдық тәуелсіздік, ресурстарды бөлу және халықтың сенімі әсер ететінін көрсетеді. Осы институттардың адам құқықтарын қорғаудағы тиімділігі мен әсерін арттыру үшін ұсыныстар берілген.

Кіріспе

Адам құқықтары адамның қадір-қасиеті мен бостандығының негізі болып табылады. Осы құқықтарды қорғаудың ұлттық тетіктерін құру адам құқықтарының халықаралық стандарттарына сәйкестікті қамтамасыз етудегі шешуші қадам болып табылады. Адам құқықтары жөніндегі ұлттық институттар (ҰҰҚҰ) ішкі юрисдикцияларда адам құқықтарын бақылауда, ілгерілетуде және қорғауда шешуші рөл атқарады. Дегенмен, олардың

тиімділігі елдерде айтарлықтай өзгереді, бұл олардың өнімділігіне ықпал ететін немесе кедергі келтіретін факторлар туралы сұрақтар тудырады.

Бұл зерттеу институционалдық негіздерге, операциялық мүмкіндіктерге және олардың адам құқықтарының нәтижелеріне әсеріне назар аудара отырып, адам құқықтарын қорғаудың ұлттық тетіктеріне салыстырмалы талдау жүргізуге бағытталған. Құжат келесі негізгі сұрақтарды қарастырады:

- Адам құқықтары жөніндегі ұлттық институттардың құрылымдық және операциялық сипаттамалары қандай?

- Саяси, құқықтық және әлеуметтік-экономикалық факторлар NHRI жұмысына қалай әсер етеді?

- Осы механизмдердің тиімділігін арттыру үшін қандай жақсы тәжірибелерді анықтауға болады?

Әдістеме

Зерттеуде Біріккен Ұлттар Ұйымының, адам құқықтары жөніндегі ұлттық комиссиялардың және үкіметтік емес ұйымдардың баяндамаларынан алынған қосымша деректерді талдай отырып, сапалы салыстырмалы тәсіл қолданылады. Бес елден (Германия, Оңтүстік Африка, Үндістан, Мексика және Кения) мысалдық зерттеулер әртүрлі саяси жүйелерді, экономикалық контексттерді және адам құқықтары мәселелерін көрсету үшін таңдалады.

Талдау келесі көрсеткіштерге бағытталған:

- Институционалдық тәуелсіздік және автономия
- Заңды мандат және юрисдикция
- Қол жетімділік және аутрич
- Адам құқықтарының бұзылуын шешудің тиімділігі
- Азаматтық қоғаммен және халықаралық органдармен ынтымақтастық

Салыстырмалы талдау

Германия: Адам құқықтары жөніндегі неміс институты

Германияның NHRI жоғары дәрежелі тәуелсіздікпен жұмыс істейді және күшті заңдық қолдауға ие. Оның зерттеулерге, насихаттауға және мониторингке бағытталғандығы саясатты қабылдауға тиімді әсер етуге мүмкіндік береді. Дегенмен, шектеулі тергеу өкілеттігі оның адам құқықтарын бұзуға тікелей араласуын шектейді.

Оңтүстік Африка: Оңтүстік Африканың адам құқықтары жөніндегі комиссиясы (SAHRC)

SAHRC - кең тергеу және есеп беру өкілеттігі бар Африкадағы ең белсенді NHRI-лардың бірі. Оның жетістіктеріне қарамастан, саяси араласу мен ресурстардың шектеулері оның операциялық тиімділігіне айтарлықтай қиындықтар туғызады.

Үндістан: Адам құқықтары жөніндегі ұлттық комиссия (NHRC)

Үндістанның NHRC жақсы құрылған, бірақ оның шектеулі атқарушылық өкілеттіктері және тәуелсіздіктің жоқтығы үшін сынға ұшырады. Бюрократиялық кедергілер мен жеткіліксіз қаржыландыру оның адам құқықтарының бұзылуын тиімді шешу мүмкіндігін одан әрі төмендетеді.

Мексика: Адам құқықтары жөніндегі ұлттық комиссия (CNDH)

CNDH Мексикадағы адам құқықтарының бұзылуын шешуде, әсіресе күштеп жоғалып кету және полицияның қатыгездігі жағдайында шешуші рөл атқарады. Дегенмен, оның ықпалы көбінесе әлсіз орындау механизмдері мен саяси ықпалмен шектеледі.

Кения: Адам құқықтары жөніндегі Кенияның Ұлттық комиссиясы (KNCHR)

ҰҚКК адам құқықтарын қорғауға, әсіресе сайлау кезінде елеулі үлес қосты. Дегенмен, қаржылық шектеулер мен оның тәуелсіздігіне қауіп төндіруі оның ұзақ мерзімді тиімділігін шектейді.

Қазақстандағы адам құқықтарын қорғаудың құқықтық негізі:

- Қазақстан Республикасының Конституциясы (1995 ж.) – адам құқықтары мен бостандықтарының басты кепілі.

-2005 жылы Қазақстан адам құқықтары жөніндегі БҰҰ кеңесіне мүше болды.

-Қазақстан 30-дан астам халықаралық құқық қорғау конвенцияларына қосылды (БҰҰ-ның Адам құқықтары жөніндегі пактілері, Бала құқықтары туралы Конвенция, Азаптауға қарсы конвенция және т.б.).

Қазақстандағы адам құқықтарын қорғау бойынша ұлттық механизмдер айтарлықтай жетістіктерге жетті. Дегенмен, азаматтардың құқықтарын қорғау саласында кейбір мәселелер өзекті болып қалуда. Адам құқықтарын қорғау жүйесін жетілдіру, оның ішінде сот жүйесінің тәуелсіздігін арттыру, азаматтық қоғамның белсенділігін қолдау – алдағы реформалардың басты бағыттары болып табылады.

Адам құқықтарын қорғаудың ұлттық механизмдеріне мыналар жатады:

- **Сот жүйесі:** Адам құқықтарын қорғаудың негізгі механизмі. Конституциялық соттың рөлі ерекше.

- **Ұлттық адам құқықтары институты:** Адам құқықтары жөніндегі уәкіл (омбудсмен) және басқа да ұлттық құқық қорғау ұйымдары.

- **Прокуратура:** Адам құқықтарының сақталуын қадағалайды.

- **Ішкі істер органдары:** Құқық бұзушылықтардың алдын алу және жолын кесу.

- **Адвокатура:** Кәсіби заң көмегін көрсетеді.

- **Үкіметтік емес ұйымдар:** Адам құқықтарын қорғауға белсенді қатысады.

Бұл механизмдердің тиімділігін арттыру үшін бірқатар шаралар қабылдау қажет:

- Заң үстемдігін қамтамасыз ету.

- Сот жүйесінің тәуелсіздігін нығайту.

- ҰАҚИ-дың өкілеттіктерін кеңейту.

- Прокуратураның және ішкі істер органдарының қызметін жетілдіру.

- Адвокаттардың қолжетімділігін арттыру.

- ҮЕҰ-дармен ынтымақтастықты күшейту.

Қазақстанның халықаралық серіктестермен ынтымақтастығы да маңызды рөл атқарады.

Талқылау. Салыстырмалы талдау NHRI тап болатын бірнеше жалпы қиындықтарды, соның ішінде саяси араласуды, жеткіліксіз ресурстарды және шектеулі орындау өкілеттіктерін көрсетеді. Дегенмен, транспаренттік тағайындау процестері, сенімді заңды мандат және азаматтық қоғам ұйымдарымен белсенді ынтымақтастық сияқты озық тәжірибелер институционалдық тиімділікке айтарлықтай үлес қосады.

Қорытынды. Ұлттық механизмдер адам құқықтарын қорғауда маңызды рөл атқарады, бірақ олардың тиімділігі көптеген факторларға байланысты. Институционалдық тәуелсіздік, заңды билік, тиісті қаржыландыру және халықтың сенімі олардың табысты болуы үшін маңызды. Бұл тетіктерді нығайту саяси міндеттемені, әлеуетті арттыруды және қоғамда адам құқықтары мәдениетін ілгерілетуді талап етеді. Болашақта жүргізілетін зерттеулер NHRI тиімділігін арттырудағы технологиялар мен инновациялық тәсілдердің рөлін зерттеуі керек.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Біріккен Ұлттар Ұйымының Адам құқықтары жөніндегі Жоғарғы Комиссарының Басқармасы (АҚХБ). (2023). «Ұлттық адам құқықтары институттары: тарихы, принциптері, рөлдері және жауапкершілігі».
2. Адам құқықтары жөніндегі неміс институты. (2023). Жылдық есеп.
3. Оңтүстік Африканың адам құқықтары жөніндегі комиссиясы. (2023). Адам құқықтары туралы есеп.
4. Үндістанның Адам құқықтары жөніндегі ұлттық комиссиясы. (2023). Жылдық шолу.
4. Мексиканың Адам құқықтары жөніндегі ұлттық комиссиясы. (2023). Адам құқықтарын бағалау.
5. Адам құқықтары жөніндегі Кенияның Ұлттық комиссиясы. (2023). Жылдық есеп.
6. Қазақстан Республикасының Конституциясы (1995 ж.).
7. Қазақстан Республикасының Адам құқықтары жөніндегі уәкіл туралы заңы (2002ж.).
8. БҰҰ Адам құқықтары жөніндегі жалпыға бірдей декларациясы (1948 ж.).

Formation of students' professional identity in the process of studying at the university as a pedagogical problem

Умирбек Жасмин Шаяхметқызы

Студент 3 курс университета «Мирас»

Научный руководитель:

Алимжанова Фатима Баймановна

The formation of professional identity of students of pedagogical specialties is one of the most important tasks of modern education. Professional identity promotes a conscious perception of the profession, the formation of value orientations and

readiness to perform professional activities. In a university setting, this process faces a number of difficulties that require pedagogical reflection and the search for effective solutions. The professional identity of a teacher includes awareness of oneself as a bearer of a certain professional culture, norms and values of the educational environment. Moral identity provides an internal attitude towards the observance of ethical standards in relations with students, colleagues and society as a whole. These two components are interrelated and together determine the success of the future teacher's professional development.

Professional identity is the integration of professional knowledge, skills, values and self-determination of a person in relation to his chosen profession. It is during the period of study at a higher educational institution that the foundations of a future professional position are laid, self-awareness as a specialist, a bearer of a certain professional culture and norms occurs.

Professional development significantly strengthens the competitive position of a future specialist, promotes an active lifestyle, the development of the ability to make independent decisions and personal responsibility for their implementation. To confirm the level of professional competence, it is necessary to constantly expand knowledge and acquire new skills that meet the requirements of the profession. The establishment of values such as self—development, continuing education and self-design in society reflects a paradigm shift in pedagogical science - the transition to personality-oriented learning. Consequently, modern society places high demands on a specialist: the presence of a developed culture, moral attitudes, a stable system of values and beliefs, the desire for creative self-expression, willingness to innovate and constant self-improvement. The development of a person's creative potential creates conditions for strengthening intellectual, emotional and moral qualities, stimulating the desire for professional self-realization.

In modern conditions, a special role in the process of becoming a professional is played by the acquisition of fundamental scientific knowledge by students, as well as the development of professional skills and practical skills. This provides an opportunity to realize one's belonging to the professional community already at the stage of studying at a higher educational institution. In this regard, the public's interest in the problem of students' professional identity formation becomes especially relevant.

The purpose and objectives of the research The purpose of this work is to analyze the problems of students' professional identity formation in the process of studying at the university and to identify pedagogical conditions conducive to their solution. The main tasks include: defining the essence of professional identity, identifying the difficulties of its formation, and substantiating ways to overcome them.

Research methods The research used methods of theoretical analysis of psychological and pedagogical literature, generalization of practical experience in the formation of students' professional identity, as well as the method of comparative analysis of approaches to this problem.

The results of the study Professional identity is a complex integrative education that reflects a person's awareness of belonging to the professional community, acceptance of the norms and values of the profession, as well as willingness to perform professional functions in accordance with internal guidelines. As E.A. Klimov notes [1,10], professional identity is an internal process of relating oneself to a profession, the result of the development of self—awareness in the professional field. Its structure includes a cognitive component, which includes knowledge about the profession, its goals, values and requirements, allowing the student to consciously perceive the features of professional activity. The emotional and value component is expressed in the acceptance of professional values, the formation of emotional attachment to the chosen profession, which helps to strengthen personal motivation for professional development. The behavioral component is characterized by a willingness to carry out professional activities in accordance with internal guidelines, as well as a responsible attitude to professional duties. As A.K. Markova emphasizes, the behavioral manifestation of identity is the active reproduction of norms and behavioral patterns peculiar to the professional community [2,54].

The reflexive component presupposes the ability to introspect one's professional path, critically comprehend achievements and problems, as well as readiness for professional and personal growth. The importance of developing reflective skills for the formation of professional identity is emphasized by N.S. Pryazhnikov, pointing out that reflection serves as the main mechanism for realizing the personal significance of professional activity. The formation of all these components requires systematic pedagogical work at the university aimed at developing students' professional self-awareness through specially organized educational practices, professional communication and purposeful reflection [3,145].

In the process of studying at the university, the formation of professional identity faces a number of difficulties. One of them is the formalization of the educational process, in which the main focus is on the acquisition of knowledge without sufficient elaboration of the value and semantic aspects of the profession. A significant obstacle is also the limited possibilities of professional self-determination, expressed in the lack of practical tasks and real-world cases that allow students to try on professional roles. An additional problem is the poor development of reflexive competencies, which is manifested in the inability of students to comprehend their professional path and personal achievements. Low motivation for professional activity also complicates the process of identity formation, since learning is often perceived as a forced stage, rather than as a conscious choice. The situation is aggravated by the lack of systematic pedagogical support, insufficient organization of mentoring and support for students' professional development.

The solution of these problems is possible through the implementation of a number of pedagogical conditions. First of all, it is the introduction of practice-oriented forms of learning, such as project activities, internships and volunteer projects, which allow students to immerse themselves in a professional environment. The development of a mentoring system is effective, in which experienced specialists are actively involved in the learning process, passing on to students not only

knowledge, but also professional values. The organization of special courses aimed at the formation of professional reflection and a value attitude towards the profession contributes to a meaningful choice of a professional path. An essential role is played by creating an educational environment that stimulates professional self-determination and personal growth of students. An important area of work is the integration of elements of pedagogical support into educational programs, including self-determination trainings, seminars on professional ethics and master classes of successful professionals, which form students' positive attitude towards future professional activities and contribute to the development of professional identity.

Conclusions The formation of students' professional identity in a university setting is a complex and multilevel process that requires systematic pedagogical support. The identified problems can be solved through the active inclusion of practice-oriented forms of education, the development of mentoring, the organization of reflective courses and the creation of an educational environment conducive to professional self-determination. Consistent implementation of these pedagogical conditions will ensure the formation of a stable professional identity of future specialists. We came to the conclusion that the process of forming students' professional identity meets modern social needs, since professional identity, along with personal and social identity, is becoming the most important guideline for successful self-realization in a rapidly changing world.

List of literature

- 1.Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. — М.: Владос, 2004.
- 2.Маркова А.К. Психология профессионализма. — М.: Международный гуманитарный фонд "Знание", 1996.
- 3.Пряжников Н.С. Психология труда и профессиональное самоопределение. — М.: Академия, 2007.
- 4.Зеер Э.Ф. Психология профессионального развития. — Екатеринбург: УрГПУ, 2003.
- 5.Савенкова Л.Г. Формирование профессиональной идентичности студентов: проблемы и перспективы // Педагогическое образование в России. — 2015. — №4.

Спорттық ойындардың пайдасы

Утебалиев Мадигжанович

Батыс Қазақстан облысы, Орал қаласы Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университетінің дене шынықтыру пәнінің аға оқытушысы

Спорт – денсаулықтың кепілі. Спорттық ойындар адам ағзасына кешенді әсер етіп, физикалық, психологиялық және әлеуметтік тұрғыда көптеген пайда әкеледі. Қазіргі заманда технологияның дамуы мен адамдардың отырықшы өмір салты спортпен айналысудың маңыздылығын одан әрі арттырып отыр. Сондықтан спорттық ойындардың пайдасын жан-жақты қарастырып көрейік.

1. Дене денсаулығына пайдасы

1.1 Бұлшықет пен сүйек жүйесін нығайтады

Спорттық ойындар бұлшықеттерді күшейтіп, сүйектердің беріктігін арттырады. Әсіресе, футбол, волейбол, баскетбол, теннис сияқты ойындар дененің әртүрлі бөліктерін жаттықтырады. Мысалы, баскетбол секіруді, жүгіруді және қол мен аяқтың үйлесімді жұмысын талап етеді, бұл дене дамуына оң әсер етеді.

1.2 Жүрек-қан тамырлары жүйесін жақсартады

Жаттығу кезінде жүрек белсенді түрде жұмыс істейді, қан айналымы жақсарып, оттегі бүкіл ағзаға таралады. Бұл инфаркт, гипертония және басқа жүрек ауруларының алдын алады. Мысалы, футбол ойнау жүрек соғу жиілігін реттеп, қан қысымын тұрақтандыруға көмектеседі.

1.3 Иммунитетті күшейтеді

Тұрақты қозғалыс дененің қорғаныс күштерін арттырады. Терлеу арқылы ағзадағы токсиндер шығарылады, ал спортпен айналысатын адамдар суық тию мен басқа да ауруларға сирек шалдығады.

2. Психологиялық пайдасы

2.1 Стресс пен депрессияны азайтады

Спорттық ойындар адамның көңіл-күйін көтеріп, эндорфин (бақыт гормоны) бөлінуін қамтамасыз етеді. Жаттығулар жүйке жүйесін нығайтып, стресс деңгейін төмендетеді.

2.2 Өзін-өзі бағалауды арттырады

Командалық спорт түрлері, мысалы, футбол мен волейбол, өзіне деген сенімділікті арттырады. Ойыншылар жеңіске жеткен сайын, өз күшіне сенімдері күшейіп, өмірде де табысқа жетуге деген ұмтылысы артады.

2.3 Жеке тұлғалық дамуға ықпал етеді

Спорт – шыдамдылық, мақсатқа жету, табандылық және тәртіп сияқты қасиеттерді қалыптастырады. Әр ойыншы белгілі бір тактиканы меңгеріп, жылдам шешім қабылдауға үйренеді.

3. Әлеуметтік пайдасы

3.1 Командалық рух пен қарым-қатынас дағдыларын дамытады

Командалық спорт ойындары адамдарды біріктіреді. Спортшылар бір-бірімен үйлесімді жұмыс істеуді, тактикалық ойлауды және бір-бірін қолдауды үйренеді.

3.2 Достық пен ынтымақтастықты нығайтады

Спорт тек бәсекелестік емес, сонымен қатар достықты нығайтудың құралы. Ойын барысында адамдар ортақ мақсатқа жету үшін бірігіп, мықты байланыс орнатады.

3.3 Жастарды зиянды әдеттерден сақтайды

Спорттық ойындар бос уақытты пайдалы өткізуге мүмкіндік береді. Спортпен айналысатын жастар темекі шегу, ішімдік ішу және басқа да зиянды әдеттерден алшақ болады.

Қорытынды

Спорттық ойындар – физикалық және психологиялық денсаулықты жақсартып қана қоймай, адамдар арасындағы қарым-қатынасты нығайтатын маңызды құрал. Дене шынықтырумен тұрақты түрде айналысу өмір сүру сапасын арттырады және ұзақ өмір сүруге көмектеседі. Сондықтан әрбір адам спортпен шұғылданып, салауатты өмір салтын ұстануы қажет.

Қылмыстық процестегі прокуратураның рөлі: қадағалау мен қорғау арасындағы байланысты сақтау

Чигантаев К.С.

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжинеринг университеті «Бизнес және құқық» факультетінің 2 курс магистранты

Ғылыми жетекші:

Нурмагамбет Е.Т., қауымдастырылған профессор, PhD

Аннотация: Мақала қылмыстық процестегі прокуратураның рөліне және оның қадағалау мен қорғау функциялары арасындағы тепе-теңдікті сақтау мәселесіне арналған. Прокуратураның негізгі міндеттері заңдылықты қамтамасыз ету, қылмыстық процестегі құқық бұзушылықтардың алдын алу және азаматтардың құқықтары мен мемлекеттің мүдделерін қорғау болып табылады. Автор қадағалау мен қорғау функцияларының өзара байланысын, олардың құқықтық жүйедегі маңыздылығын және туындайтын мәселелерді талдайды. Сондай-ақ, бұл функциялардың тиімді жүзеге асырылуы үшін құқықтық реформалардың қажеттілігі қарастырылады. Мақалада әділеттілік пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз етудегі прокуратураның қызметінің маңызы баса көрсетілген.

Аннотация: Статья посвящена роли прокуратуры в уголовном процессе и вопросу соблюдения баланса между ее надзорными и защитными функциями. Основными задачами прокуратуры являются обеспечение законности, предупреждение правонарушений в уголовном процессе и защита прав граждан и интересов государства. Автор анализирует взаимосвязь функций надзора и охраны, их значимость в правовой системе и возникающие вопросы. Также будет рассмотрена необходимость правовых реформ для эффективного осуществления этих функций. В статье подчеркивается важность деятельности прокуратуры в обеспечении справедливости и правопорядка.

Кілт сөздер: Прокуратура, Қылмыстық процесс, Қадағалау функциясы, Қорғау функциясы, Заңдылық, Әділеттілік, Құқықтық реформа, Мемлекет мүддесі, Азаматтардың құқықтары, Құқықтық тәртіп.

Ключевые слова: Прокуратура, Уголовный процесс, Надзорная функция, Защитная функция, Законность, Справедливость, Правовая реформа, Интересы государства, Права граждан, Правопорядок.

Қылмыстық процестегі прокуратура – құқық қорғау жүйесінің маңызды институты. Оның негізгі міндеті заңның үстемдігін қамтамасыз ету, қылмыстық процестің заңдылығын қадағалау және мемлекет мүддесін қорғау болып табылады. Прокуратураның қадағалау және қорғау функциялары өзара тығыз байланысты, әрі бұл байланыс құқықтық мемлекеттің тұрақтылығы мен әділеттілігі үшін маңызды. Осы эсседе прокуратураның рөлі мен оның қадағалау мен қорғау арасындағы тепе-теңдікті сақтауындағы ерекшеліктері талқыланады.

Қазақстан Республикасының Конституциясында прокуратура құқықтық жүйенің негізгі элементі ретінде көрсетілген. Прокуратура мемлекеттік биліктің дербес органы болып табылады және оның қызметі Конституция мен заңдарға негізделеді.

1. Қадағалау функциясы:

Прокуратура заңдардың, құқықтық актілердің және сот шешімдерінің орындалуын қадағалайды. Бұл қоғамда құқықтық тәртіпті сақтау үшін маңызды. Прокурорлар тергеу әрекеттерінің заңдылығын қадағалап, азаматтардың құқықтарының бұзылмауын қамтамасыз етеді.

2. Қорғау функциясы:

Прокуратура мемлекет мүддесін сотта қорғаумен қатар, азаматтардың құқықтарын қорғауға қатысады. Қылмыстық істерде прокурор айыптаушы ретінде шығып, қоғамдық мүддені сотта қорғауды қамтамасыз етеді.

3. Басқарушылық функциясы:

Прокуратура мемлекеттік органдар мен қызметкерлердің әрекеттерінің заңдылығын тексеріп, құқықтық актілердің Конституция мен заңдарға сәйкес келуін қамтамасыз етеді.

Қадағалау мен қорғаудың өзара байланысы – прокуратура қызметінің негізі. Бұл байланыс заңдардың орындалуын қамтамасыз етуде және әділеттілікті сақтауда айқын көрінеді.

1. Қылмыстық істің заңдылығын қадағалау:

Прокуратура қылмыстық процестің әр кезеңінде құқық қорғау органдарының әрекеттерінің заңдылығын бақылап отырады. Мысалы, тергеу органдарының заңсыз әрекеттеріне жол бермеу – азаматтардың құқықтарын қорғаудың маңызды бөлігі.

2. Мемлекет мүддесін қорғау:

Прокуратура қылмыстық істерде мемлекеттің, қоғамның және жәбірленушінің мүддесін қорғауды қамтамасыз етеді. Бұл қорғау тек сот процесінде емес, сонымен бірге тергеу мен алдын ала тексеру кезеңдерінде де жүзеге асады.

3. Айыптау мен әділеттілік:

Айыптау мен қорғау арасындағы тепе-теңдікті сақтау прокуратураның кәсіби жауапкершілігін көрсетеді. Прокурор тек айыптаушы ғана емес, сондай-ақ әділеттілікті қамтамасыз етуші тұлға ретінде әрекет етеді. Егер тергеу барысында күдіктіге тағылған айыптардың негізсіздігі анықталса, прокурор істі тоқтату туралы шешім қабылдауы мүмкін.

Прокуратураның қадағалау функциясы қылмыстық процестің барлық кезеңдерін қамтиды. Бұл функцияның басты мақсаты – құқық бұзушылықтардың алдын алу және азаматтардың конституциялық құқықтарын қорғау.

1. Тергеу мен алдын ала тексеруді қадағалау:

Прокурор тергеу әрекеттерінің заңдылығын тексереді. Бұл азаматтардың негізсіз қудаланудан қорғалуы үшін маңызды. Мысалы, прокурор санкциясыз тінту, ұстау немесе тергеу әрекеттерін болдырмауға жауапты.

2. Сот актілерін қадағалау:

Прокуратура сот шешімдерінің заңдылығын қамтамасыз етеді. Егер сот шешімі заңсыз немесе әділетсіз деп танылса, прокурор апелляция немесе кассация тәртібімен шағымдануға құқылы.

3. Қылмыстық қудалауды қадағалау:

Прокурор қылмыстық істерді қозғау мен тоқтату мәселелерін қадағалайды. Бұл процесс заңсыз айыптаулардың алдын алуға мүмкіндік береді.

Прокуратураның қорғау функциясы құқықтық мемлекетте азаматтардың құқықтарын, мемлекеттің мүддесін және қоғамдық тәртіпті сақтауға бағытталған.

1. Мемлекет пен қоғам мүддесін қорғау:

Қылмыстық процесте прокурор жәбірленуші тараптың құқықтарын қорғап, әділетті жазаның берілуін қадағалайды. Бұл қоғамдық тұрақтылық пен әділеттілік принциптерін нығайтады.

2. Айыптау позициясын ұстану:

Сот процесінде прокурор айыптау тарапын білдіреді. Дегенмен, бұл функция әділетсіздікке жол бермеу үшін тергеу материалдарын мұқият тексеруді талап етеді.

3. Әлеуметтік әділеттілікті қорғау:

Прокуратура тек жеке мүдделерді ғана емес, сонымен қатар әлсіз топтардың (балалар, қарттар, мүмкіндігі шектеулі жандар) құқықтарын да қорғауға жауапты.

Қадағалау мен қорғау арасындағы байланысты сақтау – прокуратураның ең күрделі міндеттерінің бірі. Бұл функциялар арасында қайшылықтар туындауы мүмкін, мысалы:

1. Айыптау мен объективтіліктің арасындағы қайшылық:

Прокурор бір жағынан қылмыскерді айыптау үшін дәлелдер жинаса, екінші жағынан, күдіктінің құқықтарын қорғауға да жауапты. Бұл рөлдер арасындағы теңгерімді сақтау әрқашан оңай емес.

2. Қоғамдық және жеке мүдделердің қайшылығы:

Кейбір жағдайларда мемлекеттің немесе қоғамның мүддесі жекелеген азаматтардың құқықтарымен қайшы келуі мүмкін. Мысалы, жаппай тәртіпсіздік жағдайында прокуратураның әрекеттері жеке адамдардың құқығын шектеуі мүмкін.

3. Құқықтық реформалар қажеттілігі:

Прокуратураның қадағалау және қорғау функцияларын тиімді жүзеге асыру үшін құқықтық база мен кадрлық құрамның жетілдірілуі маңызды. Сонымен қатар, тәуелсіздік пен объективтілікті нығайту қажет.

Қорытынды

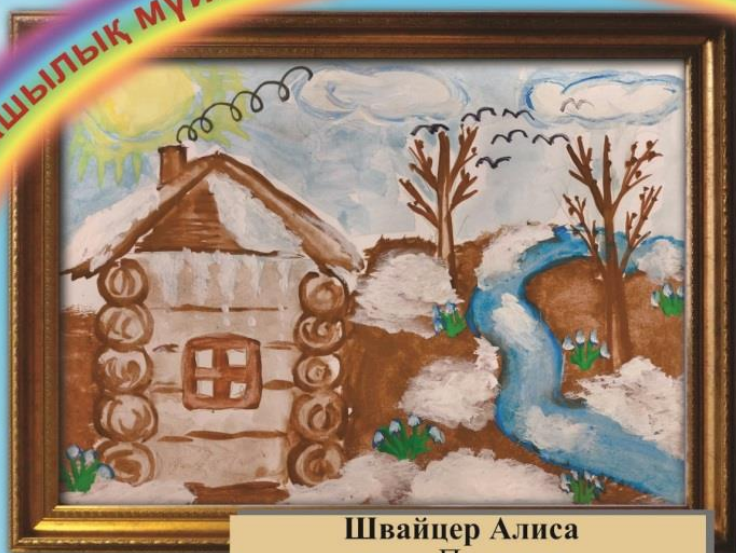
Қылмыстық процестегі прокуратураның рөлі – құқықтық жүйенің тұрақтылығын қамтамасыз етуде шешуші маңызға ие. Қадағалау мен қорғау функцияларының үйлесімділігі қоғамда әділеттілік пен құқықтық тәртіпті орнатуға ықпал етеді. Прокуратураның бұл рөлін тиімді атқаруы үшін оның қызметі заңдылық, объективтілік және тәуелсіздік қағидаттарына негізделуі тиіс.

Қазақстанның құқықтық жүйесінде прокуратураның қадағалау мен қорғау арасындағы тепе-теңдікті сақтауын жетілдіру – құқықтық мемлекетті дамыту жолындағы басты міндеттердің бірі. Осы арқылы азаматтардың құқықтары мен бостандықтары тиімді қорғалып, заңның үстемдігі қамтамасыз етіледі.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы (1995). ҚР Конституциясы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды.
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі (2014). ҚР ҚПК 2014 жылғы 4 шілдеде қабылданған.
3. Қазақстан Республикасының прокуратурасы туралы заң (2017). ҚР Заңы 2017 жылғы 30 маусымда қабылданған.
4. Ашитов, З. О. (2003). Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесі: даму және мәселелері. Алматы: Жеті Жарғы.
5. Баймурзин, Б. Б. (2018). Прокуратура қызметінің конституциялық-құқықтық негіздері. Қазақ заң журналы, (3), 45-50.
6. Нұрғалиев, А. (2020). Құқық қорғау органдарының өзара іс-қимылы: теория мен практика. Заң және заман, (7), 21-27.
7. Төлеубекова, Б. (2015). Қылмыстық процестегі прокурордың қадағалау функциясы. Құқық және мемлекет, (5), 37-42.
8. Турлаев, А. Н. (2016). Взаимодействие прокуратуры с органами уголовного преследования. Юридическая наука и практика, (4), 98-105.
9. Чернов, А. В. (2019). Роль прокуратуры в обеспечении законности уголовного судопроизводства. Вестник юридических исследований, (12), 58-63.
10. Kelsen, H. (2005). General Theory of Law and State. Harvard University Press.

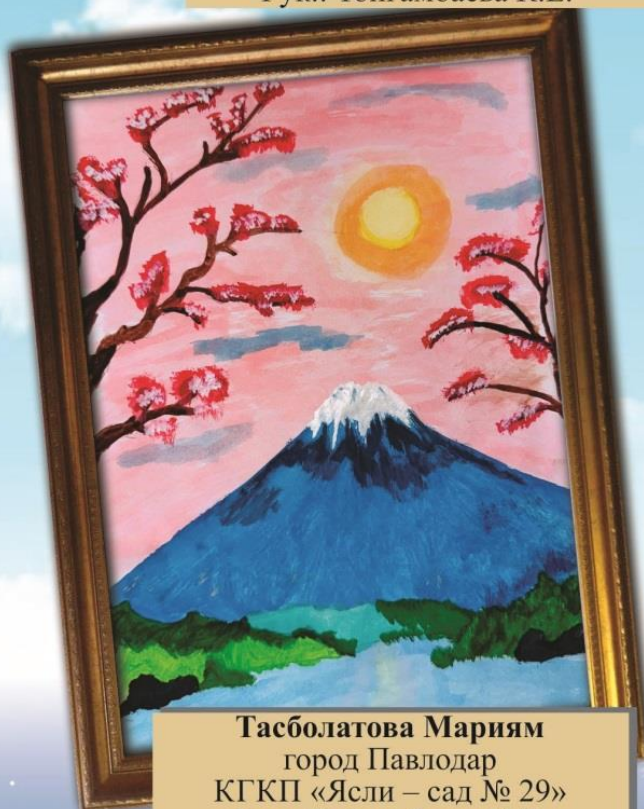
Шығармашылық мүйісі/Уголок творчества

Швайцер Алиса
город Павлодар
КГКП «Ясли – сад № 29»
Рук.: Тойгамбаева К.Е.

Батырова Фариза
г.Щучинск
ГККП «Детская школа искусств»
Рук.: Цыгвинцева Е.В.

Тасболатова Мариям
город Павлодар
КГКП «Ясли – сад № 29»
Рук.: Тойгамбаева К.Е.

Новикова Элина
город Павлодар
КГКП «Ясли – сад № 29»
Рук.: Тойгамбаева К.Е.

Шаймарданова Руфина
город Павлодар
КГКП «Ясли – сад № 29»
Рук.: Тойгамбаева К.Е.

Требования к содержанию и оформлению

Авторские права.

Высылая материалы, автор гарантирует, что

- по данной работе у автора нет обязательств перед третьими лицами, препятствующими размещению материалов;
- отправляя материал для публикации в журнале, Вы подтверждаете, что права на нее принадлежат Вам, и если возникнут проблемы с соблюдением авторских прав, то обязуетесь разрешать их самостоятельно;

Требования к содержанию и оформлению статей:

1. В структуру статьи должны входить: заглавие статьи; ФИО автора/ов; занимаемая должность; название учреждения; город/район; текст статьи; список литературы, который должен содержать лишь цитируемые в тексте работы.

2. Заглавие статьи должно быть информативным, лаконичным.

3. Статья предоставляется в редакцию журнала в электронном виде.

4. Объем статьи не должен превышать **4 страниц** формата А4, страницы должны быть целиком заполнены текстом. Шрифт 14 Times New Roman, интервал – 1,0. Поля: слева, справа, сверху, снизу – 2 см, включая таблицы, схемы, рисунки и список литературы.

5. Все формулы должны набираться в «Редакторе формул» в текстовом редакторе Word.

6. Все графики и диаграммы и прочие выстраиваемые объекты должны быть снабжены числовыми данными, обеспечивающими при необходимости их (графиков, диаграмм) достоверное воспроизведение, размер шрифта-12 пт.

7. Табличные сноски располагаются под таблицей.

8. Список литературы оформляется в конце статьи.

9. Статья сопровождается краткими аннотациями (5-7 предложений), содержащими информацию о тематике и проблематике статьи, цели ее написания.

10. Ответственность за содержание статьи несут авторы.

11. Редакционная коллегия оставляет за собой право публикации или отклонения статьи.

12. Материалы авторам не возвращаются.

13. Статьи, оформленные с нарушением требований, к регистрации не принимаются.

14. Фото не помещать в текст (сохранять отдельно в формате JPG с нумерацией от №1, №2). В тексте статьи указывать номер фото, выделяя жирным шрифтом.

15. В отдельном от статьи файле (Заявка) указываются сведения об авторе: ФИО, учёная степень, учёное звание, занимаемая должность, название учреждения, домашний адрес, контактные телефоны, e-mail.

16. Можно приложить качественную фотографию автора (в электронном виде).

17. Редакционная коллегия имеет право вернуть на доработку автору материалы при невыполнении предъявляемых требований, наличии орфографических, грамматических и стилистических ошибок, отрицательной рецензии.

18. Статья обязана сопровождаться Рецензией, с подписью автора и печатью учреждения, в которой работает рецензент (авторами рецензии могут быть, руководители МО, методисты, ППС института или вуза)

19. Материалы представляются на казахском или русском языках на электронный адрес ziat.journal@mail.ru

Требования к содержанию и оформлению методической разработки:

1. Представляемый материал (методическая разработка, конспекты) должен являться оригиналом, неопубликованным ранее в других печатных изданиях.

2. Первая страница должна содержать следующую информацию: заглавие, фамилию, имя автора, место работы (наименование организации) автора, далее следует текст.

3. В конце метод.разработки должен быть приведен список использованной литературы.

4. Материалы представляются на казахском или русском языках на электронный адрес ziat.journal@mail.ru в формате «Microsoft Word».

5. Объем текста не должен превышать **4 страниц** формата А4. Набор текста должен быть осуществлен с учетом соблюдения общепринятых стандартов (абзацные отступы, «одинарный» межстрочный интервал и тп.), тип шрифта «Times New Roman», шрифт 14, интервал – 1,0. Поля: слева, справа, сверху, снизу – 2 см.

6. Ответственность за содержание материала несут авторы.

7. Методические разработки, оформленные без соблюдения данных требований не принимаются к публикации.

8. При наличии редакционных замечаний материал так же возвращается автору на доработку.

Мазмұны мен ресімделуіне қойылатын талаптар

Авторлық құқық.

материалды ұсынғанда, автор кепілдік береді

- осы жұмыс бойынша авторда материалдарды орналастыруға кедергі келтіретін үшінші тұлғалардың алдында міндеттемелер жоқ;

- журналға материалды жариялауға жібере отырып, сіз оған деген құқық Сізге тиесілі екенін растайсыз, егер авторлық құқықты сақтауда проблемалар туындаса, оларды өз бетінше шешуге міндеттенесіз;

Мақалалардың мазмұны мен ресімделуіне қойылатын талаптар:

1. Мақала құрылымына: мақаланың атауы; автордың аты-жөні; атқаратын қызметі; мекеменің атауы; қала/аудан; мақала мәтіні; тек жұмыс мәтінінде дәйексөз келтірілетін әдебиеттер тізімі кіреді.

2. Мақаланың тақырыбы ақпаратқа толы, жинақы болуы керек.

3. Мақала журнал редакциясына электронды түрде ұсынылады.

4. Мақала көлемі А4 форматындағы 4 беттен аспауы тиіс, беттер толық мәтінмен толтырылуы тиіс. Қаріп 14 Times New Roman, интервал – 1,0. Өрістер: сол, оң, жоғарғы, төменгі – 2 см, кестелерді, сызбаларды, суреттерді және әдебиеттер тізімін қоса алғанда.

5. Барлық формулалар Word мәтіндік редакторында "Формулалар редакторында" терілуі тиіс.

6. Барлық кестелер мен диаграммалар және өзге де құрылатын объектілер сандық деректермен жабдықталуы тиіс, қаріп мөлшері-12 пт.

7. Кестелік сілтемелер кестенің астына орналастырылады.

8. Әдебиеттер тізімі мақала соңында ресімделеді

9. Мақала тақырыбы мен мәселесі, оны жазу мақсаты туралы ақпаратты қамтитын қысқаша аннотациялармен (5-7 сөйлем) сүйемелденеді.

10. Мақала мазмұнына авторлар жауап береді.

12. Редакциялық алқа мақалаларды жариялау немесе қабылдамау құқығын өзіне қалдырады.

12. Материалдар авторларға қайтарылмайды.

13. Талаптар сай келмейтін мақалалар тіркеуге қабылданбайды.

14. Суретті мәтінге орналастырмау (№1, №2 нөмірленген JPG форматында жеке сақтау). Мақала мәтінінде Фото нөмірін жазып көрсеті қажет.

15. Мақаладан бөлек файлда (өтінім) автор туралы мәліметтер көрсетіледі: аты-жөні, оқу дәрежесі, оқу атағы, атқаратын қызметі, мекеменің атауы, мекен-жайы, байланыс телефондары, e-mail.

16. Автордың сапалы суретін (электронды түрде) қоса беруге болады.

17. Редакциялық алқа қойылатын талаптар орындалмаған, орфографиялық, грамматикалық және стилистикалық қателер, теріс рецензиялар болған кезде материалдарды авторға толықтыруға, өзгертуге қайтаруға құқылы.

18. Мақалаға рецензия жазылуы керек, онда рецензия жазған автордың қолы және рецензент жұмыс істейтін мекеменің мөрі қойылуы қажет (рецензияның авторлары ӘБ жетекшілері, әдіскерлер, институттың немесе ЖОО-ның профессор-оқытушылар құрамы болуы мүмкін).

19. Материалдар қазақ немесе орыс тілдерінде электронды мекен-жайға ұсынылады **ziat.journal@mail.ru**

Әдістемелік әзірлемелердің мазмұны мен ресімделуіне қойылатын талаптар:

1. Ұсынылатын материал (әдістемелік әзірleme, конспектілер) бұрын басқа баспа басылымдарында жарияланбаған болуы тиіс.

2. Бірінші бетте мынадай ақпарат болуы тиіс: материал тақырыбы, тегі, аты, жұмыс орны (ұйымның атауы), әрі қарай мәтін жазылады.

3. Соңында пайдаланылған әдебиеттер тізімі келтірілуі тиіс.

4. Материалдар қазақ немесе орыс тілдерінде "Microsoft Word" форматында электронды мекен-жайға ұсынылады **ziat.journal@mail.ru**.

5. Мәтін көлемі А4 форматындағы **4 беттен** аспауы тиіс. Мәтін терімі жалпы қабылданған стандарттарды (абзацтық шегіністер, жоларалық "бір" интервал және т.б) сақтауды есепке ала отырып жүзеге асырылуы тиіс.), "Times New Roman" шрифтінің түрі, 14 шрифт, интервал – 1,0.

6. Материалдың мазмұнына авторлар жауапты

7. Осы талаптарды сақтамай ресімделген әдістемелік әзірлемелер жарияланымға қабылданбайды.

8. Орталық қойылатын талаптар орындалмаған жағдайда, орфографиялық, грамматикалық және стилистикалық қателер, болған кезде материалдарды авторға толықтыруға, өзгертуге қайтаруға құқылы.